

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ

Katedra genderových studií

Bc. Petr Šnokhous

**Re/konstrukce maskulinní identity u mužů
s tělesným znevýhodněním v rámci českého
auto/biografického narativu**

Diplomová práce

Vedoucí práce: **Mgr. Kateřina Kolářová, Ph.D.**

Praha 2012

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracoval samostatně a použil jen uvedené prameny a literaturu. Současně dávám svolení k tomu, aby tato práce byla zpřístupněna v příslušné knihovně UK a prostřednictvím elektronické databáze vysokoškolských kvalifikačních prací v repozitáři Univerzity Karlovy a používána ke studijním účelům v souladu s autorským právem. Zároveň prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 27. června 2012

Petr Šnokhous

Poděkování

Rád bych poděkoval Mgr. Kateřině Kolářové za trpělivé a vstřícné vedení práce. Dále Mgr. et Mgr. Tereze Jiroutové Kynčlové za cenné rady a připomínky týkající se metodologické části. A v neposlední řadě své rodině za neutuchající a vytrvalou podporu.

Obsah

1. Úvod	7
2. Teoretická východiska	9
2.1. Maskulinita – maskulinity	10
2.1.1. Kritická studia maskulinit/y a jejich stěžejní teze	10
2.1.2. Problematika definice	12
2.1.3. Maskulinita – maskulinity	16
2.1.4. Maskulinity jako relační akty exkluze a inkluze	20
2.1.5. Muži, zdraví a maskulinní tělo	21
2.1.6. (Sebe)kontrola, strach a úzkost jako průvodní aspekty žité maskulinity	25
2.2. Fenomén tělesného znevýhodnění	27
2.2.1. Sociokulturní konstrukce normy a normality a marginalizace tělesné jinakosti	27
2.2.2. Základní roviny přístupu k tělesnému znevýhodnění	30
2.2.3. Genderový rozměr tělesného znevýhodnění	34
2.2.4. Hierarchizace tělesného znevýhodnění	37
2.3. Intersekcionalní přístup jako výchozí perspektiva	39
2.3.1. Význam interkategorické analýzy v sociálněvědním diskurzu	45
2.4. Intersekce maskulinit/y a tělesného znevýhodnění	49
2.4.1. Středobody sociokulturních reprezentací mužů s tělesným znevýhodněním	49
2.4.2. Muži s tělesným znevýhodněním a způsoby jejich sebevymezení v intencích dominantního diskurzu maskulinity	53
2.5. Koncepce maskulinit/y a tělesného znevýhodnění v českých souvislostech	57
3. Metodologie	63

3.1. Pozicionalita	63
3.2. Metodologické ukotvení	65
3.3. Předmět analýzy	67
3.4. Metoda kvalitativní obsahové analýzy	69
3.5. Proces analýzy	71
4. Výsledné tematické okruhy	73
4.1. Mechanismy vytváření handicapu	74
4.1.1. Vytěsnění ze sociálního (čas)prostoru	74
4.1.2. Marginalizující diskurzivní praxe jako nástroj naturalizace a legitimizace sociálního handicapu	78
4.2. Ústav jako místo normalizace a disciplinace těla a redefinice sociální pozice a role	82
4.3. Konstrukt tělesného znevýhodnění jako neodbouratelného limitu vztahování se k sobě a okolí	87
4.4. Zesílení snahy o soběstačnost v kontextu maskulinních předpokladů nezávislosti a výkonu	89
4.5. Procesy demaskulinizace	92
4.6. Strategie re/maskulinizace	96
4.7. Reference ne/normativní sexuality	99
4.8. Proměny preferencí v rovině vztahů v souvislostech získaného tělesného znevýhodnění	101
4.9. Kontextualizace maskulinity a „jiného“ těla	104
5. Závěr	107
Bibliografie	110

Abstrakt

Diplomová práce tematizuje intersekcii maskulinit/y a tělesného znevýhodnění. Na pozadí vybraných českých autobiografických a biografických textů rozkrývá mechanismy a strategie (sebe)reprezentací mužů s tělesným znevýhodněním a jejich sebevymezení v intencích dominantního diskurzu maskulinity. Obsah autobiografického a biografického textového materiálu je v daném kontextu komparován a zároveň slouží jako základ pro kritickou interpretaci partikulárního výseku narativu tělesné nenormativity ve vztahu ke konstruktivnímu mužství v rámci českého sociokulturního milieu. Konstrukt maskulinit/y je pojímán jako relace a proces vytěšňující tělesně znevýhodněné ze schémat a struktur pořadajících sociální prostor a vztahy, čili jako soubor opresivních praktik. Ontologickým a epistemologickým zázemím práce jsou sociální konstruktivismus a paradigma kritické teorie. Použitou metodou je kvalitativní obsahová analýza zacílená na reflexi diskurzivní a institucionální praxe normalizace mužů s tělesnou jinakostí, jež je nahlížena jako souvztažná s procesy re/konstrukce maskulinní identity.

Klíčová slova: maskulinita/ maskulinity, tělesné znevýhodnění, intersekcionalita, auto/biografie, narativ, diskurzivní marginalizace, normalizace, tělesná ne/normativita

Abstract

Re/construction of masculine identity among men with disabilities within the Czech auto/biographical narrative.

The diploma thesis thematizes intersection of masculinity/ masculinities and disability. It focuses on mechanisms and strategies that are used for self-defining by men with disabilities in the intention of hegemonic discourse of masculinity. These mechanisms and strategies are uncovered on the strength of chosen autobiographical and biographical texts. Content of czech autobiographical and biographical textual material is compared and it serves as a background for critical interpretation of particularly circumscribed narrative of disability in the context of manliness within the czech sociocultural milieu. Epistemological and ontological scope is social constructivism resp. critical theory paradigm. Method of deconstruction is a qualitative content analysis focused on manhood acts creating a sense of male non/normative body through interaction, relation and categorization. Men with disabilities are conceived by processes of re/masculinization and normalization, which are linked to marginalized status and disadvantageous sociocultural representations of the men with non-normative bodies.

Keywords: masculinity/ masculinities, disability, intersectionality, auto/biography, narrative, discourse marginalization, normalization of the body, bodily non/normativity

1. Úvod

Práce je zaměřena na rozkrytí způsobů, prostřednictvím nichž jsou muži s tělesným znevýhodněním¹ reprezentováni či se sami reprezentují v rámci českého auto/biografického narativu. K sociální skupině mužů s tělesným znevýhodněním přistupuji prizmatem intersekcionalního (resp. interkategorického) přístupu, jenž umožňuje komplexní uchopení relací, kontradikcí či spolupůsobení vybraných kategorií. Sociální kategorie maskulinit/y² a tělesného znevýhodnění potom nahlížím jako konstruované a diskurzivně ztvárňované na pozadí vztahů moci – tj. práce se pohybuje v intencích sociálního konstruktivismu a paradigmatu kritické teorie. Zastávám (pro)feministickou a kritickou pozici, v jejímž duchu se text nese.

Text práce je členěn klasicky dle teoretických východisek, metodologie a empirických výstupů. Teoretická část vymezuje nejprve sociálněvědní disciplíny problematizující maskulinitu (*kritická studia mužů a maskulinit/y*) a tělesné znevýhodnění (*disability studies*³), dále již zmíněný intersekcionalní přístup a samotná teoretická východiska intersekcce maskulinit/y a tělesné jinakosti a nastiňuje český kontext. Metodologická část je ontologickým a epistemologickým vymezením práce, metodologické perspektivy a metody.

¹ S ohledem na záměr práce, jímž je dekonstrukce vztahů moci mezi „normální“ většinou a „ne-normální“ menšinou, představující „muže s tělesným postižením“, používám nadále širší přívlastek „člověk s tělesným znevýhodněním“ (nebo ekvivalenty typu „člověk s tělesnou jinakostí/ méně normativním tělem/ nenormativním tělem“), protože tak nenominalizuji a nedeterminuji; širší přívlastek je považován za korektnější a výraz „znevýhodnění“ odkazuje na sociální konstrukci „postižení“ a hegemonní diskurz povinné tělesné kompetence resp. neustálé diskurzivní zkázňování směrem k normě, kdy je větší odchýlení se od normy sankcionováno.

² Maskulinitu vnímám zároveň jako koherentní sociální kategorii a simultánně v plurálu jako multiplicitní, variabilní a svázanou hierarchickým systémem. Z toho důvodu často používám lomítka k vyjádření této dvojznačnosti, jež je pro maskulinitu/ maskulinity příznačná.

³ Vzhledem k tomu, že v češtině zatím není ustálen vhodný ekvivalent, zachovávám uvedený anglický výraz.

Část věnovaná empirickým výstupům je členěna podle devíti tematických okruhů, jimž dala vzniknout analýza auto/biografického textového materiálu.

Výzkumný přístup je kvalitativní, protože jak podotýkají Douglas Schrock a Michael Schwalbe „... kvantitativní výzkumné přístupy mají sklon stvrzovat maskulinitu, pojmajíc jí jako statický psychologický rys; a kvalitativní metody navíc poskytují nejlepší možný vhled do způsobů, skrze něž se muži prezentují jako genderované bytosti...“ (Schrock, Schwalbe, 2009: 279; v poznámce) (překlad vlastní)⁴.

Součástí analýzy je také porovnání autobiografických a biografických textů, které nicméně vyjevuje více shodných rysů než zaznamenaných rozdílů přestože se pozice autora/ autorky vzhledem k typu narativu liší.

Cílem práce je především dekonstruovat klíčové dílčí diskurzivní mechanismy, skrze které je zvýznamňována, legitimizována a naturalizována nerovná vyjednávací pozice mužů s tělesným znevýhodněním vzhledem k majoritě, tak jak s nimi zacházejí dané texty konstruující partikulární výsek narativu tělesného znevýhodnění v souvislostech virility. Tyto mechanismy jsou poté uchopovány z kulturně-relační (potažmo poststrukturalistické) perspektivy, tedy ne ve formě pevně daných typů či struktur (determinantů), nýbrž jako fluidní a relativně proměnlivé vztahy nebo procesy vázané specififikujícími souvislostmi dané situace, interakce, širší lokací zúčastněných osob apod. Pozice mužů s tělesným znevýhodněním totiž není pouze marginalizovaná, ale také marginalizující – nicméně vždy vázaná dominantními diskurzy a koncepty maskulinit/y a tělesné ne/normativity.

V práci jsem se chtěl vyhnout univerzalizujícím, homogenizujícím či jinak paušalizujícím stanoviskům a zároveň co nejméně nominalizovat, což je vzhledem k povaze jazyka, jakožto nástroji zevšeobecnění a příznaku celkem obtížné, nemá-li utrpět koherence a plynulost textu. Nalézt pro každou pasáž vhodný kompromis se pak ukázalo ještě obtížnější, nechce-li se autor v určitých obrazech příliš opakovat. Po rozvaze jsem nakonec – v nevyhnutelných případech – volil (s přihlédnutím k „povaze“ tématu) konkretizaci či opis „na úkor čtivosti“.

⁴ Všechny překlady citací z cizojazyčných (resp. anglických) textů v této práci jsou překlady autora.

2. Teoretická východiska

Tématem této práce je problematika střetávání, průniků a vzájemného opozičního vymezování sociokulturních konstrukcí maskulinit/y a tělesné jinakosti. Teoretická část tak nejprve představuje perspektivu, ze které k daným fenoménům přistupují sociálněvědní disciplíny zaměřující se především na rozkrývání a kritiku struktur a mechanismů, jež re/produkuje a ustavuje diskurzy maskulinit/y a tělesného znevýhodnění v závislosti na vztazích moci – a sice teoretická (i empiricky podložená) východiska *kritických studií maskulinit/y* a *disability studies*. Zohledňuje zároveň jejich výstupy činěné směrem k předmětu zájmu druhé z disciplín. Téma prolínání sociálních kategorií/ identit je potom ukotveno popisem teoretických základů intersekcionalního přístupu, aby bylo následně kontextualizováno nastíněním konkrétních způsobů, jakými se k sobě kategorie maskulinit/y a tělesné jinakosti vztahují. Poslední kapitola této části práce se zabývá konceptualizací maskulinit/y a tělesného znevýhodnění v českých souvislostech.

2.1. Maskulinita – maskulinity

2.1.1. Kritická studia maskulinit/y a jejich stěžejní teze

V průběhu 70. let 20. století se jako odezva na feministická/ ženská studia ustavují mužská studia (severoamerický kontext) resp. kritická studia mužů a maskulinity (UK, kontinentální Evropa).⁵ Ačkoli bývají někdy chápána ve smyslu reakce na feministickou kritiku tradičního akademického kánonu, jsou především přihlášením se k feministickému diskurzu, jehož revizi zavedeného sociálněvědního přístupu považují za základ výzkumu maskulinit/y a bádání o mužích. Doplnují ženská studia a projekt radikální dekonstrukce zavedeného genderového řádu o profeministicky motivovanou interpretaci mužské zkušenosti. V souvislosti s druhou vlnou feminismu pak k maskulinitě/ feminitě nepřístupují již jako k osobnostním rysům charakteristickým pro dané pohlaví (čili pohlavím determinovaným), nýbrž jako k atributům získávaným a re/produkovaným v závislosti na vztazích moci a aktech dominance a subordinace. Maskulinitu tedy nepokládají za normativní fenomén, který je standardem k poměrování dalších sociálních kategorií, ale za problematický genderový konstrukt; soustředí se tak na sociální procesy, praktiky a rituály, jež vytvářejí a formují „muže“ a ideu jejich maskulinity. Jinými slovy, zkoumají muže jakožto muže, ne jako genderově nevymezené (bezpříznakové) postavy „velkých dějin“ a veřejné sféry. (Collier, 1998: viii-ix; Kimmel, 1987: 10-11; Schrock, Schwalbe, 2009: 278)

⁵ Jako samostatná akademická a výzkumná disciplína se nicméně konsolidují až na přelomu let 80. a 90. (Connell, Messerschmidt, 2005: 833)

Kritická studia maskulinit/y dokládají konstruovanost maskulinní genderové role především tím, že poukazují na její historickou a sociokulturní relativitu⁶; ze své povahy jsou tedy interdisciplinární (stejně jako ženská studia), kombinující a využívající tak podněty a přístupy historie, sociologie, antropologie, filosofie, psychologie i věd přírodních. K maskulinitě a feminitě přistupují jako ke konceptům, jejichž specifikace vzniká ve vzájemném vztahu, který se zakládá na diferenciaci, negaci a opozičním vymezení. Jak uvidíme dále, různé typy či způsoby maskulinity se různě vztahují a vymezují vůči dalším sociálním kategoriím. (Kimmel, 1987: 11-13) Jak k tomu dodává Connell: „Maskulinita jako objekt poznání je vždy maskulinitou ve vztahu.“ (Connell, 2005: 44)

Autoři a autorky zabývající se maskulinitou poukazují na to, že maskulinitu zakládají předně vztahy moci – ovšem nejenom mocenské vztahy mezi muži a ženami, ale také mezi muži navzájem. Zatímco vztah maskulinita ⇔ feminita je založen na subordinaci a marginalizaci všeho femininního a zakládá tak určité maskulinní konstanty⁷, vztahy maskulinity k dalším sociálním kategoriím a vztahy mezi partikulárními skupinami mužů jsou proměnlivé.⁸ Ovšem ani vztah mezi maskulinitou a feminitou není jakýmsi neměnným determinantem, je spíše kulturní praxí, v souladu s níž jsou muži a ženy konstruováni/y jako odlišné hierarchicky ustavené entity, přičemž muži jsou pak strukturálně (jakožto skupina) zvýhodněni na úkor žen (jakožto skupiny). (Schrock, Schwalbe, 2009: 278)

Různé kultury a společnosti různě vymezovaly (a vymezují) variabilní genderové kategorie, některé ani neměly koncepci maskulinity. Connell podotýká, že vymezení maskulinity v kontrastu k feminitě je příznačné až pro moderní euroamerickou kulturu. Do 18. století byly ženy považovány za odlišné, nicméně ve smyslu nedostatečnosti či neúplnosti obecného lidství, jehož mohli dosáhnout pouze muži. Až s nástupem měšťanské ideologie

⁶ J. A. Doyle tak např., podle dějinných epoch, vymezuje dobové (genderové) ideály maskulinity, jež byly v daném historickém období preferovány – Muž hrdina (období antiky), Muž duchovní (ranný středověk), Muž rytířský (vrcholný feudalismus), Muž renesanční, Muž hedonista (18. století), On-muž (přelom 19. a 20. století). (Beynon quoted in Šnokhous, 2008: 19-20)

⁷ Formy, způsoby a procesy subordinace a marginalizace „ženského“ se sice proměňují, jsou fluidní a relativní, nicméně povaha vztahu maskulinita ⇔ feminita vycházející z maskulinní hegemonie je relativně stálá, jak dokládá mj. Bourdieu.

⁸ V tomto kontextu např. Elisabeth Badinter poukazuje na historickou relativitu vztahu maskulinity ke kategorii sexuální orientace – zatímco dnes maskulinitu předznamenává heterosexuality, v jiných dobách a v jiných kulturách byl upřednostňován intimní vztah mezi dvěma (či více) muži. (Badinter citována in Šnokhous, 2008: 21-22)

„oddělených sfér působení“⁹ byly ženám přisouzeny charakteristiky kvalitativně odlišné od charakteristik mužských, pokládány za obecně lidské. (Connell, 2005: 67-68)

Jak odhalil Kimmel (a další autoři a autorky), v souladu s hodnotovou a symbolickou hierarchií opozičně vymezených kategorií maskulinity X feminity se mužství stalo naprostým zahrnutím ženského a začalo se ustavovat na základě negativního vztahu ke všemu, co je spojováno s ženskostí – identifikovat se jako muž znamená především vymezit se proti všemu femininnímu.¹⁰ (Šnokhous, 2008: 8-9)

Podle většiny autorů a autorek se maskulinní identita konstituuje prostřednictvím interakcí – tj. je vyjednávána, konstruovaná v rámci skupiny. Toto vyjednávání však probíhá v intencích dominantního diskurzu maskulinní hegemonie. (Bourdieu, 2000: 48-49; Schrock, Schwalbe, 2009: 280)

Maskulinita je něčím, co je třeba – identifikuje-li se jedinec jako muž – neustále potvrzovat a obhajovat. Muž musí neustále usilovat o dosažení nejvyšších příček maskulinity, neustále se stávat mužem.¹¹ K tomu mu slouží negace všech femininních/ nemaskulinních atributů. Proto bývá maskulinita někdy definována jako specifická konfigurace procesů a praktik, které ve výsledku vedou k opresi všech nemaskulinních kategorií sociálních identit. Kvality pojímané jako ty, jež maskulinitu ustavují se pak historicky i kulturně liší a jsou odvislé od dalších charakteristik/ konstruktů, jako je věk, třída, rasa, náboženské vyznání atp. (Bourdieu, 2000; Schrock, Schwalbe, 2009: 280; Šnokhous, 2008)

2.1.2. Problematika definice

Maskulinitu lze chápat jednak jako do jisté míry generalizovatelný kulturní fenomén, jednak ve smyslu multiplicity kulturně specifických vyjádření genderu a variabilních

⁹ Tj. veřejné sféry (přisouzené muži) a soukromé sféry (přisouzené ženě).

¹⁰ Obsah feminity (a proto také maskulinity) se však neustále proměňuje. Způsoby vymezování se proti „ženskému“ jsou tedy fluidní, nicméně fakt, že se jedná o negaci femininního, je specifickým aspektem konstruktů maskulinity.

¹¹ V tomto smyslu hovoří Pierre Bourdieu o „nedosažitelném ideálu virility“, jenž je ve své podstatě „především břemenem“. (Bourdieu citován in Šnokhous, 2008: 27, 28)

genderových identit. „Jinými slovy, zobecnitelná kulturní forma maskulinity může být považována za preexistující té kulturně specifické.“ (Hearn, 1996: 205) Nicméně i koncept oné „zobecnitelné kulturní formy maskulinity“ může být chápán jako relativní (a může být zpochybněn) – a to zejména z hlediska historicky a sociokulturně podmíněného vymezení toho, co maskulinita znamená a vyjadřuje, ale také v kontextu široké škály způsobů užívání a chápání tohoto konceptu (ať už ve smyslu různě politicky motivovaného strategického využití – z perspektivy antifeministické, promužské či profeministické¹², nebo ve smyslu rozdílného nahlížení maskulinity napříč sociálněvědními a humanitními disciplínami). Jak k tomu podotýká Jeff Hearn: „... maskulinita jakožto gender je předmětem měnících se definic.“ (Hearn, 1996: 205) Přesto lze podle mnoha autorů a autorek vysledovat jisté (řečeno spolu s Bourdieuem) relativně věčné atributy maskulinního řádu, jež mohou zakládat zmíněnou „zobecnitelnou formu“.

Obvykle se základní definice maskulinity odvíjí od binárních opozic¹³ – aktivní/ pasivní, silný/ slabá, racionální/ iracionální, energický/ jemná, asertivní/ emocionální, veřejný/ soukromá, nepřístupný/ intimní, jež jsou základem genderových stereotypů; konstituují genderovou dichotomii a dualismus, odvíjí se od nich dělba rolí podle pohlaví a nastavují tak parametry pro strukturální/ systémovou nerovnost mezi muži a ženami. Jinými slovy, mužům jsou přisouzeny vlastnosti (a hodnoty), ke kterým společnost buďto přistupuje kladně (zodpovědnost, cílevědomost, nezávislost, čestnost, morálka), nebo jsou v rámci společnosti výhodné (agrese, schopnost riskovat, průbojnost, schopnost vést). Ženám jsou tradičně připisovány vlastnosti opačné, které – i když jsou často hodnoceny velice kladně (obětavost, pečovatelské sklony, schopnost empatie) – slouží jako zdůvodnění pro jejich nižší zapojení do rozhodovacích procesů, procesů přerozdělování ekonomických statků atp. (Šnokhous, 2008; Whitehead, 2006: 10, 18) Ženy jsou potom marginalizovány nejenom historicky, symbolicky a kulturně, ale jsou také znevýhodněny ekonomicky¹⁴ - „... muži kontrolují, přímo či

¹² Jak bylo již zmíněno, vycházím v této práci především ze závěrů a tvrzení profeministicky a feministicky (potažmo dekonstruktivisticky) orientovaných autorů a autorek. Text je proto nadále veden v souladu s jejich poznatky, argumenty a náměty.

¹³ Bourdieuovské homologické opozice jsou ještě o něco abstraktnější a vycházejí z hlouběji zakořeněného kosmologického schématu – např. nahoře/ dole, nad/ pod, suchý/ mokrá, tvrdý/ měkká, jasný/ temná, venku/ uvnitř, příroda/ kultura, dominantní/ ovládaná atp. (Bourdieu, 2000: 11, 14)

¹⁴ Což dokládá mj. silně maskulinizovaná podoba kapitalistického systému ekonomických vztahů (nejenom) na globální úrovni. (Connell, 2005: xx-xxiv)

nepřímo, většinu světových zdrojů, kapitálu, médií, politických stran a korporací.“¹⁵ (Whitehead, 2006: 3)

V souladu s opoziční koncepcí vymezil Robert Brannon maskulinitu prostřednictvím hojně citované čtveřice příkazů: nebuď baba; ukaž, že jsi frajer; buď pevný jako skála; dej jim, co si zaslouží. (Kimmel citován in Šnokhous, 2008: 9) Definice imperativem zakládá nový rozměr bádání o mužích – posouvá ho od funkcionalistické resp. psychoanalytické perspektivy k pojetí mužské genderové role jakožto diskurzivně řízené a umožňuje tak více uplatnit (de)konstruktivistické metody. Mužství je zde chápáno především jako skupinový konstrukt – muž musí sám sebe (tj. svou maskulinní identitu) obhajovat (re-konstruovat) v rámci určité skupiny, s – a/nebo proti – níž se identifikuje (nebo v rámci více skupin, s nimiž se ne/identifikuje). Toto nepřetržité potvrzování mužství však probíhá v relaci s druhými – druzí (skupina) musí nároky jednotlivce na držení maskulinity odsouhlasit. Z toho vyplývá, že maskulinní identita se ustavuje v kontextu dalších kategorií sociální identity (rasy, třídy, věku atp.) nejenom ve smyslu specifických znaků subjektu sehrávajícího danou roli, nýbrž také ve smyslu specifických znaků „publika“.¹⁶ (Bourdieu, 2000; Connell, 2005; Schrock, Schwalbe, 2009: 280)

Aby jedinec mohl usilovat o členství v kategorii mužů, musí disponovat mužským tělem. Tělo je jedním ze znaků kvalifikace pro účast na poměrování maskulinních kvalit. Maskulinita tedy není pouze symbolickým artefaktem, nýbrž má i veskrze materiální konsekvence¹⁷, projevující se ve svých nejexaltovanějších podobách násilím a agresí. Z tohoto úhlu pohledu není tělo neutrálním objektem nacházejícím se mimo sféru vztahů moci, nýbrž genderovaným atributem individuálního i kolektivního usměrňování. (Schrock, Schwalbe, 2009: 279; Whitehead, 2006: 185)

Někteří autoři a některé autorky vymezují maskulinitu jako konfiguraci praktik směřujících k subordinaci žen a jiných mužů. Jiní – např. Douglas Schrock a Michael Schwalbe – jí ovšem shledávají zavádějící, když argumentují tím, že tato definice inklinuje k tomu pojímat kategorii „mužů“ jako samozřejmou (resp. samozřejmě danou). Navrhují

¹⁵ Některé autorky a někteří autoři tak vnímají ženy předně v třídních souvislostech. (viz. Julie Bettie. 2003. *Women without Class: Girls, Race, and Identity*. Berkeley: University of California Press.)

¹⁶ Konstrukce maskulinní genderové role a identity neprobíhá pouze v interakcích a relacích s muži, ale také s ženami. (Connell, Messerschmidt, 2005: 848)

¹⁷ Jak tvrdí Whitehead, maskulinita je jak *iluzorní* (ve smyslu kulturním), tak *reálná* (ve smyslu materiálním). Je materiálním důsledkem i (relativní) příčinou komplexních sociologických a psychologických procesů spatřovaných se sociálním řádem. (Whitehead, 2006: 9, 42-43)

místo toho vymezit ji jako projev (či manifestaci) ovládnutí maskulinního jáství. Maskulinní Já je potom sebevymezením na základě informací předávaných v interakci. (Schrock, Schwalbe, 2009: 279-280)

Hearn tvrdí, že je zde celá řada problémů s tím, jak je koncept maskulinity používán. Především je to příliš široká škála rozličných způsobů použití a jejich nepřesnost. Maskulinita se stala příliš abstraktní koncepcí spojovanou s institucionální praxí lokalizovanou uvnitř mocenských struktur, začala být příliš relativizována a multiplikována a měla by se tak navrátit zpět k reálným mužům – k mužským praktikám, vztahům, předpokladům a očekáváním. Vedle dimenze diskurzivní by měla být analyzována také sféra materiální. Je potom lepší hovořit o způsobech a procesech, skrze které jsou muži „maskulinizováni“, než o nezávislé podstatě maskulinity samotné. (Hearn, 1996: 206-208, 213-214)

Stephen M. Whitehead chápe „muže“ a „maskulinity“ jako „neoddělitelné faktory v sebeprodukujícím se cyklu genderové individualizace“, kdy „subjekt“ přijímá a naplňuje historicky a kulturně zprostředkované kódy maskulinity, jež převládají v jeho bezprostředním okolí. „Subjekt“ není mužem nebo maskulinním v nějakém fundamentálním smyslu slova, prostřednictvím vedení maskulinní identity může pouze v jistém smyslu dosahovat mužského bytí. Takto vedená maskulinní identita potom udržuje politicky formovanou kategorii muže.¹⁸ (Whitehead, 2006: 216)

Je zřejmé, že v rámci sociálněvědního diskurzu nepanuje, ohledně definice maskulinity, nějaká absolutní shoda, tato definice je spíše (podobně jako maskulinita sama) fluidním a dynamicky utvářeným teoretickým zázemím, na jehož základě se prostřednictvím dialogu vedeným (nejenom) mezi badateli a interakcí všedního dne konstituují partikulární vymezení dílčích atributů mužství. V čem se však většina teoretiků a teoretiček shodne, je to, že maskulinita je především mocenským vztahem, jenž (spolu)zakládá relativní podoby genderového řádu. (Šnokhous, 2008) Slovy Pierra Bourdieu: „Síla maskulinního řádu je zřejmá z faktu, že tento řád nepotřebuje žádné ospravedlňování: androcentrické vidění se vnucuje jako neutrální a nevyžaduje žádné legitimující diskurzy. Sociální řád funguje jako obrovská symbolická mašinérie vedená sklonem ratifikovat mužskou nadvládu, na níž je založena...“ (Bourdieu, 2000: 13)

¹⁸ Brittan upřesňuje: „To, jak se muži chovají, závisí na existujících, genderově formovaných, sociálních vztazích. Tím mám na mysli způsob, jakým se muži a ženy vzájemně konfrontují ideologicky a „politicky“.“ (Brittan citován in Whitehead, 2006: 34)

2.1.3. Maskulinita – maskulinity

Pluralitní pojetí maskulinity se vyvíjí od poloviny 80. let 20. století v souladu se zavedením konceptu, v rámci něhož je vytvořena distinkce mezi hegemonickou maskulinitou a maskulinitami, jejichž podobu formují muži s různě omezeným přístupem ke zdrojům (čili s nižší mírou prostředků). Na pozadí tohoto přístupu zavádí Connell základní typologii maskulinit (v relačním smyslu) – dominantní formu/y maskulinity (hegemonickou maskulinitu)¹⁹, subordinované formy maskulinity, formy maskulinity založené na spoluúčasti a maskulinity marginalizované. Každá z těchto forem je především chápána jako specifická konfigurace genderových praktik vykonávaných ve vzájemných vztazích a ve vztazích k feminitě a dalším kategoriím sociální identity. Zatímco hegemonickou maskulinitu zakládá předně prolnutí kulturního ideálu s institucionální mocí, maskulinity subordinované se konstituují na základě nenaplnění tohoto ideálu, čímž dochází k vyloučení z účasti na rozhodovacích procesech (jako v případě gayů). Marginalizované maskulinity se utváří s ohledem na přidané kategorie subordinovaných sociálních identit, jež nejsou apriori genderované (tj. na bázi rasy, třídy atp.). Forma spoluúčasti je potom vymezena vztahem mezi nižšími a vyššími typy maskulinity, jež se vzájemně re/produkuje a posilují (např. ve vztahu k nemaskulinním kategoriím se praxe různých skupin mužů sjednocují a etablojí jako souhlasný postoj). (Connell, 2005: 76-81; Schrock, Schwalbe, 2009: 280; Šnokhous, 2008: 11-13)

Z výše uvedeného vyplývá, že maskulinita již není chápána ve smyslu individuálního vedení genderové role, nýbrž jako soubor institucionálních praktik svázaných s mocenskými strukturami, které zakládají patriarchální genderový systém. Maskulinita je tedy ve svých subalternacích hierarchizována, tato hierarchizace je však předmětem historické změny, v závislosti na níž se mění i podoba hegemonické maskulinity. Hegemonická maskulinita nenabývá finální statické uzavřené podoby, nýbrž je obměňována či

¹⁹ Hegemonická maskulinita zde nicméně opět není nahlížena jako fixní charakterový typ, ale spíše jako dominantní pozice vycházející z daného (sociokulturně relativního) vzorce genderových vztahů. Ačkoli jí potom může dosáhnout pouze menšina mužů, je normativním rámcem, v jehož intencích je většina mužů poměřována a hodnocena. (Connell, 2005: 76; Connell, Messerschmidt, 2005: 832)

„aktualizována“ s ohledem na soudobé trendy. (Collier, 1998: 15, 18, 19; Connell, Messerschmidt, 2005: 832-833)

V závislosti na tomto přístupu bylo rozpoznáno velké množství maskulinit²⁰ – gay maskulinita, maskulinity založené třídě (např. maskulinita dělnické třídy), etnicky/ rasově (např. maskulinita Afroameričanů), národnostně (např. maskulinita Židů), náboženskou příslušností (např. maskulinita křesťanská) atd. Navíc lze i v rámci těchto skupin nalézt mnoho odlišností a variací, přičemž se tyto skupiny a subskupiny rozmanitě prolínají.²¹ (Schrock, Schwalbe, 2009: 280)

V souladu s rozpoznáním multiplicity, historicity a dynamismu genderových reprezentací již jednoduše není možné nadále hovořit o maskulinitě v singuláru. Spíše bychom měli pojímat maskulinity jako plurální a multiplicitní; liší se v závislosti na čase, místě a kontextu, jsou zakořeněny přímo v dané kulturní a sociální situaci, a jsou tak nevyhnutelně spjaty s dalšími silnými a vlivnými proměnnými jako je sexualita, třída, věk a etnicita. (Whitehead, 2006: 33-34)

Zatímco většina autorů a autorek vnímá pluralitní pojetí maskulinity jako přínosné, někteří/é v něm nalézají určité problematické prvky. Schrock a Schwalbe například tvrdí, že koncept diverzity může paradoxně vést ke kategorickému (potažmo sociálnímu) esencialismu. Uznání existence např. gay maskulinity, maskulinity dělnické třídy nebo křesťanské maskulinity naznačuje, že je zde určitá fundamentální podobnost genderových vzorců a ustanovení, podle nichž se gayové, muži z dělnické třídy či muži vyznávající křesťanství řídí – tj. takové vymezení samo o sobě implikuje předpoklad, že všichni členové dané kategorie vykonávají jednotně identifikovatelnou typickou formu maskulinity. Tato strategie tak může zakrývat významné variace a odchylky v rámci skupiny/ kategorie a zároveň zastírat to, co mají tyto skupiny/ kategorie společné resp. to, co je vřazuje do systému maskulinit/y. (Schrock, Schwalbe, 2009: 280-281)

Variabilita a multiplicita maskulinit nicméně byla rozpoznána mnoha autory a autorkami v mnoha studiích a publikacích, stejně jako fakt, že některé podoby maskulinity jsou (oproti jiným) stěžejními leitmotivy autority a moci. Tyto hegemonické typy maskulinity jsou potom uskutečňovány prostřednictvím inkorporace a oprese těch okrajových. Regionální a lokální

²⁰ Obdobně je i feminita pojímána jako multiplicitní – tj. v plurálu. (např. Whitehead, 2006: passim; Connell, Messerschmidt, 2005: 848)

²¹ Na tomto místě je, myslím, vhodné upozornit na skutečnost, že (jak vyplývá z celé kapitoly o maskulinitě/ maskulinitách) fenomén maskulinit/y se vyznačuje silně multikategorickým rozhraním (resp. multikategorickou provázaností) a je proto vhodné k němu přistupovat z intersekcionalistických pozic. O intersekcionalitě pojednává kapitola 2.3. *Intersekcionalní přístup jako výchozí perspektiva.*

konstrukty hegemonické maskulinity se ustavují nejenom v souladu se specifickou dynamikou daného genderového řadu, ale také v návaznosti na globální procesy. Hegemonická maskulinita je v neposlední řadě zakořeněna v heterosexuálnosti (resp. heterosexismu), která je v této souvislosti etablována jako privilegovaná norma.²² V této souvislosti někteří autoři a některé autorky podotýkají, že významným rysem dominantního maskulinního diskurzu není ani tak touha ovládat, spíše jako strach z toho být ovládán – tj. ovládat/ vlastnit ženy a „jiné“ muže je lepší, než jimi být ovládán/ vlastněn. Vztah mezi dvěma muži tuto logiku převrací, když je interpretován jako ovládání muže mužem (předně v erotické a intimní oblasti). Hegemonická maskulinita je také vymezena určitými tělesnými, mentálními, sexuálními a socioekonomickými dispozicemi; je pro ni charakteristická úzkost z nenaplnění relevantních atributů této pozice; a její dynamika s ohledem na komplexitu variabilních, a často kontradiktorních, referencí této role nemusí vždy nutně ústít v uspokojivou individuální životní zkušenost. (Connell, Messerschmidt, 2005: 846, 848, 849, 852; Šnokhous, 2008: 14; Whitehead, 2006: 97-98)

Hegemonické maskulinity jsou tedy konstruovanými sociálními kategoriemi, které představují a (spolu)re/produkují ideál mužství, v určitém smyslu zakládají jakousi všeobecnou (resp. transcendentní, i když dobově a sociokulturně podmíněnou) a preferovanou symboliku mužství. Úkolem mužů ze všech (sub)kategorií je potom neustále se pokoušet tento ideál naplnit – úsilí o naplnění požadavků hegemonické maskulinity je atributem všech forem maskulinity a neustálá manifestace tohoto úsilí je důkazem o maskulinitě samé. Koncept multiplicitních maskulinit je přínosný zejména proto, že umožňuje identifikovat způsoby, jakými různé skupiny mužů (používající různé materiální a symbolické zdroje) zdůrazňují a vyzdvihují odlišné aspekty hegemonického ideálu a zacházejí s nimi jako s prostředky konstruování efektivních projevů mužství. Tyto akty zakládající maskulinní roli a identitu jsou strategicky uzpůsobeny reálným sociálním podmínkám a dispozicím – ať už se jedná o míru dostupnosti zdrojů, individuální schopnosti, sociokulturní lokaci, nebo o to, co očekává a předpokládá okolí. Muži na vyšších a rozhodovacích postech musí prokazovat racionalitu, rozhodnost, soutěživost, zodpovědnost, používají institucionální moci k získání či potvrzení autority a musí také vykazovat loajalitu k mužské hierarchii, kontrolují a ovládají druhé. Muži s menší mírou zdrojů a nižší účastí v rozhodovacích procesech mohou naopak svou maskulinitu prokazovat např. fyzickou silou, zručností, energičností, snahou dokázat, že

²² Heterosexuálnost je v éře (post)modernity natolik svázána s fenoménem maskulinity, že se stává jedním z jejích důkazů (a naopak). (Badinter quoted in Šnokhous, 2008: 13)

nemohou být ovládáni a kontrolováni atp.²³ (Connell, 2005; Schrock, Schwalbe, 2009: 284, 285)

V tomto smyslu mohou být maskulinity chápány jako *strategie*²⁴ mající za cíl dosažení, nebo obhajobu, dominantní genderové/ sociální pozice. Jsou tak nahlíženy jako performance ukotvené v partikulárních kontextech a (jak už bylo zmíněno) svázané se specifickou sítí zdrojů, dispozic a schopností, v souladu s nimiž se, v rozmezí lokálních sociálních sítí, formuje maskulinní identita v reakci na společenské podmínky a prostřednictvím interpretovaných, zprostředkovaných a vyjednávaných vztahů s „druhými“. Tento přístup – zohledňující souvztažnost mezi místem, subjektivitou, relačními aspekty a sociálními souvislostmi žité zkušenosti se zaměřením na (nejenom) genderové vztahy a identity – je příznačný pro posun od sociologického uchopení fenoménu maskulinit k pojetí kulturně-relačnímu, jež mj. tematizuje prolínání maskulinit/y s dalšími vektory identity (např. tělesná jinakost, sexualita, etnicita, třída atp.).²⁵ (Hopkins, Noble, 2009: 813-814)

Maskulinity generují soubor symbolických a materiálních praktik, které jsou pořádané tak, aby byla genderová identifikace maskulinního subjektu sociálně validní a materiálně ukotvená. Maskulinní subjekt tak získává přímé a účinné nástroje pro potvrzování a zhodnocování identity v souladu s politicky a diskurzivně vymezenou kategorií muže, což mu následně umožňuje rekonstruovat a rekonstituovat vlastní diskurzivní režim v souvislosti se vztahy moci. Maskulinní subjekt není ovšem „absolutně volným nepodmíněným“ subjektem, nýbrž podléhá zkázňujícím a usměrňujícím parametrům dominantního diskurzu. Tyto disciplinující parametry a techniky v základech ustanovují tělesnou rozprostraněnost, náš smysl tělesnosti a význam těla, jsou svázané se sexualitou; maskulinní subjekt z nich čerpá a strategicky je využívá tak, aby dosáhl sociálního souhlasu i sebestpotvrzení o individuálním maskulinním jáství. Volba jakékoli z dostupných strategií je nicméně striktně lokalizovaná a svázaná množstvím sociálních proměnných jako je národnost, věk, etnicita, tělo, zdravotní stav atp. V tomto smyslu je maskulinní subjekt jednak podřízen maskulinitě, jednak je v rámci maskulinního diskurzu schvalován jako individualita, která se podílí na jeho tvorbě a posilování. Prostřednictvím vztahu k feminitě a „jinému“ se pak maskulinní diskurz projevuje i ve smyslu politicko-ideologickém. (Whitehead, 2006: 110, 111)

²³ Výše uvedená „mužská typologie“ je pouze ilustrační; jedná se zde o „absolutní“ příklady, nikoli o specifikaci či vymezení konkrétní skupiny.

²⁴ Konceptualizace maskulinit jako *strategických* je obsahem tzv. třetí fáze kritických studií maskulinit/y. (Hopkins, Noble, 2009: 813)

²⁵ Viz kapitola 2.3. *Intersekcionalní přístup jako výchozí perspektiva.*

2.1.4. Maskulinity jako relační akty exkluze a inkluze

Viděli jsme, že maskulinity se formují a projevují ve vztazích a podobně jako jiné sociální kategorie identity jsou konstruovány podél stále se měnící hranice mezi podobností a odlišností. Procesy a způsoby ztotožňování a odlišování v kontextu maskulinní identity jsou variabilní a nemusejí se nutně vylučovat, naopak mohou (jak dosvědčuje množství kontradiktorních specifik maskulinit/y) probíhat simultánně. Stejně tak jsou potom vztahy mezi maskulinitami a mezi maskulinitami a nemaskulinními kategoriemi konstruovány v závislosti na praktikách exkluze a inkluze. Na pozadí těchto procesů se pak ustavuje maskulinní identita – jinými slovy, akty ztotožnění/ odlišení a exkluze/ inkluze zakládají maskulinní subjekt. (Connell, 2005: 37; Hopkins, Noble, 2009: 815; Šnokhous, 2008)

Dynamika podobnosti a rozdílnosti se nicméně neprojevuje pouze na úrovni subjektivní či interskupinové, ale nachází se ve vzájemném vztahu s dimenzí politicko-ideologickou (čili ovlivňuje a je ovlivňována celospolečenským milieu). Historické a mediální výzkumy odhalují jak jsou/ byly ve vztahu k většině resp. k ideálu maskulinity poměřovány a hodnoceny „jiné“ skupiny mužů.

Kimmel například popisuje, jak byli, na začátku devatenáctého století v Americe, popisovány různé skupiny mužů tak, že podle všeho neodpovídali koncepci pravého mužství. Černí otroci a indiáni byli vnímáni jako infantilní, bezmocní a závislí. Evropané byli zase příliš zženštilí a zkažení, vášniví a emocionálně nestálí. Židé představovali fyzicky ochablé knihomoly, a Asiaté byli podle všeho malí a poddajní. Tyto a další skupiny mužů nahlížených jako nemaskulinní byly však často zároveň vnímány jako hypermaskulinní. Jako sexuálně agresivní a nenasytí, tělesně zaměřeni, brutální a krutí, nevyzpytatelní a divocí. (Kimmel quoted in Šnokhous, 2008: 20-21)

Také v současné době jsou muži z marginalizovaných skupin prezentováni nelichotivými způsoby²⁶: muži z dělnické třídy jako hloupí, nezodpovědní a dětinští; afroameričtí muži jako líní, násilničtí a hypersexuální kriminálníci; Latinoameričané jako ilegální imigranti, kriminálníci způsobující sociální problémy; Arabové jako náboženští fanatici či teroristé atp. (Schrock, Schwalbe, 2009: 283-284)

V kontextu tělesného znevýhodnění uvádí Tom Shakespeare, že „... maskulinita je, jako ideologický a psychologický proces, spojena s předsudky vůči tělesně znevýhodněným lidem obecně.“ (Shakespeare, 1999: 58) Mužská identita totiž vychází z představy nadřazenosti nad „jiným“, od něhož se tak snaží separovat; zakládá se na negaci zranitelnosti, slabosti a závislosti, což jsou vlastnosti spojované právě s tělesným znevýhodněním. Maskulinní ideologie se dokonce – v mnoha ohledech – vymezuje vůči samotnému tělu resp. konceptu tělesnosti. Tyto atributy jsou tak přisouzeny „jinému“, který/ která je potom odmítán/a jako nemaskulinní. Shakespeare tyto postupy spojuje mj. s rasismem, mysoginií a homofobií – s těmito diskurzemi má představa tělesné jinakosti společně právě pocity úzkosti, odporu nebo lítosti, které evokuje v lidech bez tělesného znevýhodnění. (Shakespeare, 1999: 58-59)

2.1.5. Muži, zdraví a maskulinní tělo

V rámci poststrukturalistického paradigmatu je tělo nahlíženo jako neustále vytvářené, formované, udržované a měněné prostřednictvím nepřetržitého spolupůsobení biologických a sociálních faktorů. Tělo a praktiky vztahující se k tělu jsou předmětem individuálního a kolektivního působení, takže se tělo stává nejenom subjektivním interním prostředím, ale také objektem, který je hodnocen a poměřován druhými; je utvářeno pro druhé a je formováno mnoha sociálními proměnnými, jako je třída, rasa, gender a tělesná jinakost; je svázáno s kulturními hodnotami, pravidly, normami; podléhá regulaci a disciplinaci. Tělo je vyjádřením sociokulturních tenzí, jež se jeho prostřednictvím manifestují. Tělo není fixním biologickým determinantem, ale spíše fluidním a plastickým symbolickým artefaktem, který

²⁶ Uvedené interpretace mediálních reprezentací subordinovaných/ marginalizovaných maskulinit jsou výstupy výzkumů činěných v rámci angloamerického sociokulturního okruhu.

je zpracováván pod vlivem sociokulturně a historicky specifických genderových předpokladů. (Gerschick, 2005: 369, 374)

Mužské (ale i ženské) tělo je tělem v procesu²⁷ – tj. není biologicky předprogramovanou entitou, nýbrž entitou diskurzivní.²⁸ Pojetí mužského těla je proměnlivé a lokalizované, a mužské tělo je tak místem materializace maskulinit a jejich fyzické deklarace; materializuje se v sociálním světě skrze genderovou dynamiku a v závislosti na technologii moci²⁹, prostřednictvím níž se ustavuje tělesná norma a koncept „přirozenosti“. (Whitehead, 2006: 184-187)

Výzkumy naznačují, že muži a chlapci zakoušejí v porovnání se ženami a dívkami vyšší sociální tlak na to, aby podporovali genderované společenské předpisy – jako všeobecně schvalované koncepty vztahující se ke zdraví³⁰, že muži jsou samostatní, soběstační, silní, statní a zdatní. (Courtenay, 2000: 1387)

To nicméně neznamená, že by muži byli pasivními „oběťmi“ sociálních preskripcí, naopak jsou aktivními činiteli v re/produkcii dominantních norem maskulinity. (Courtenay, 2000: 1387-1388)

Hegemonické formy maskulinity zakládá v kontextu zdraví a tělesnosti:

... popírání slabosti či zranitelnosti, emocionální a fyzická (sebe)kontrola, manifestace síly a robustnosti, odmítání potřeby pomoci, neustálý zájem o sex, manifestace agresivního chování a fyzické převahy. ... muži posilují silně zakořeněné kulturní představy, že jsou mnohem silnější a méně zranitelnější než ženy; že mužská těla jsou z podstaty mnohem výkonnější a lepší než ženská těla; že žádat o pomoc a starat se o zdraví je femininní; a že nejopravdovější chlapi jsou ti, kteří se o zdraví a bezpečnost nestarají. (Courtenay, 2000: 1389)

Victor Seidler k tomu dodává: „Jako muži často vyrůstáme s instrumentálním postojem k našim tělům. ... V rámci modernity jsme se naučili přistupovat k tělu jako ke stroji, jenž

²⁷ Tělo se v průběhu života mění pod vlivem dominantních diskurzů. Sociální konstrukce je tedy úzce provázána s fyzickou konstrukcí těla. (Gerschick, 2005: 374; Whitehead, 2006: 185)

²⁸ V tomto smyslu je také možné pojímat tělo přímo jako proces (nebo jako vztah).

²⁹ Mužské a ženské tělo jsou předmětem rozdílné technologie – a rozdílných technik – moci. (Whitehead, 2006: 187)

³⁰ Jak uvidíme dále, také fenomén zdraví je sociálně konstruovaným konceptem.

funguje podle vlastních zákonů a principů³¹.“ Když se stroj porouchá, je tu lékař, „... který má profesionální znalosti o mužských tělech. To podporuje náš ‚externí‘ vztah k vlastním tělům, jenž nám umožňuje pokračovat v nakládání s našimi těly jako instrumenty, abychom sami sebe obhájili jakožto muže.“ Muži tak například často odmítají lékařskou péči, protože přijetí péče ohrožuje jejich maskulinní identitu.³² (Seidler, 1997: 186)

Nemoc či „postižení“ může pro muže znamenat propad v rámci maskulinní hierarchie, proto muži často nemoc či „postižení“ tají, skrývají nebo zlehčují.³³ (Courtenay, 2000: 1389)

Dominantní maskulinity totiž (jak už bylo zmíněno) zakládá síla, nezdolnost a fyzická kompetence. Nejedná se zde ovšem pouze o ryze „materiální“ aspekty těla, ale také o jeho fyzickou rozprostraněnost, o orientaci a pohyb v sociálním prostoru, o to, jakým způsobem se tělo projevuje, jak se hýbe, co dělá, jak zabírá prostor a jak je schopno prostor definovat. Maskulinní tělo musí vykazovat kontrolu nad prostorem a musí být vždy připraveno podstoupit jakékoli riziko k dosažení této kontroly. Prostřednictvím gest a postojů vůči sobě samému i ke „druhým“ musí muž deklarovat sebejistotu stran své maskulinní role. (Bourdieu, 2000: 60-61; Gerschick, 2005: 375; Whitehead, 2006: 189) „Těla fungují kinesteticky jako klíčový mechanismus, prostřednictvím kterého muži performují a uchopují gender.“ (Gerschick, 2005: 375)

Maskulinní tělesná performance je předně vyjádřením kontroly, obsazení, objektivizace a podrobení si prostoru a „jiných“ těl, soutěže s „jinými“ těly a ochoty vystavit vlastní tělo riziku, nepohodlí či nebezpečí. Maskulinní tělo nemá být vůči životnímu prostoru pasivní, naopak se má snažit tento prostor, svou čínorodostí, vůči sobě zpasivnit.³⁴ (Whitehead, 2006: 190)

Viděli jsme, že těla jsou symbolická – představují určitou symbolickou hodnotu, podle níž je jedinec poměřován. Podle tohoto principu jsou lidé s méně normativními těly vystaveni

³¹ Tento přístup má kořeny v karteziánské koncepci odlišení/ oddělení mysli a těla, která posloužila k posílení představy kvalitativních rozdílů mezi muži a ženami. Tato koncepce vychází z tradice osvícenské (potažmo křesťanské), kdy byla mysl (duch, kultura) ztotožněna s mužem a tělo (tělesnost, příroda) se ženou. (Seidler, 1997: 184-186; Whitehead, 2006: 184)

³² Jinými slovy – být muž znamená být zdravý; alespoň do té míry, aby nebyla narušena kontinuita nezávislosti, soběstačnosti a předpokladů fyzické kompetence. Ona nezávislost pak může být narušena právě zohledňováním zdravotních a bezpečnostních rizik. (Courtenay, 2000)

³³ Zajímavý příklad v této souvislosti uvádí Harry Jaffe, když popisuje, jak přítel nejmenovaného amerického senátora ho odrazoval od zveřejnění jeho diagnózy rakoviny prostaty s poukazem na to, že „někteří muži by si mohli jeho ochotu, přijít na veřejnost se svým soukromým problémem, vykládat jako známku slabosti.“ (Jaffe citován in Courtenay, 2000: 1389)

³⁴ Maskulinní subjekt touží po tom a usiluje o to, aby jeho mužnost (maskulinita) byla co nejvíce viditelná a zjevná, a proto obdivovaná (čili, aby se co nejvíce blížila maskulinnímu ideálu). (Mansfield, 2006: 17, 20-21)

tomu, že nebudou shledáni plně hodnotnými (resp. „validními“). Proces hodnocení probíhá v rámci všednědenních interakcí, jejichž základem jsou normativní předpoklady stran tělesnosti. Podle těchto norem jsou pak muži s tělesnou jinakostí často – nejenom na základě genderu – shledáni „nedostatečnými“ resp. nedostatečně maskulinními, přičemž se nacházejí v mocensky asymetrickém vztahu k lidem/ mužům s normativními těly, protože nejsou pojímáni jako kompetentní k tomu hodnotit to, co je a není maskulinním rysem – tato kompetence je v rukou těch, kterým je v souladu s maskulinním tělem (a v rámci maskulinního genderového řádu) přisouzena také fyzická kompetence.³⁵ V případě, že tělesný vzhled a performance neodpovídají hegemonickým předpokladům a očekáváním je maskulinní identita ohrožena. (Gerschick, 2005: 372-373)

V minulosti bylo mužské tělo spíše zneviditelňováno, mužská móda sloužila k popření těla, což se od poloviny 20. století mění. Mužské tělo se postupně stává předmětem sexualizovaného, eroticky motivovaného, pohledu. Mediální diskurz posiluje a formuje ideál mužské krásy – pevné, štíhlé, svalnaté tělo, jehož krása je podpořena ladností pohybu a předpokladem sexuální výkonnosti. Hledisko krásy přestává být muži negováno jako atribut feminity, nýbrž je uznáno jako souladné s ideály hegemonické maskulinity, protože je vnímáno jednak ve smyslu privilegia, jednak ve smyslu dosažení náročných standardů čili úspěchu v rámci maskulinní soutěže.³⁶ (Bordo, 2000: 169-225; Šnokhous, 2008: 13)

Podle tohoto ideálu by muž neměl být tlustý, ochablý atp. – jednoduše by neměl vykazovat přílišnou tělesnou „jinakost“. Diskurz mužské krásy také spojuje ideál mužského těla s konceptem zdraví – v rámci této koncepce se mužům doporučuje cvičit, hubnout a sportovat. Muži tak navštěvují fitness centra, kosmetické salony, plastické chirurgy a nutriční poradce.³⁷ (Bordo, 2000: 217-225)

Dosahování/ (snaha o) dosažení ideálního těla je muži chápáno jako kontrola, udržování a hlídání těla (tj. disciplinace těla), čili ve smyslu potvrzení a obhajoby maskulinní identity. Tato snaha o ideální tělo je vyjádřením objektivizace maskulinního těla a instrumentálního

³⁵ Zde se opět – v opačném směru, čili od těla ke vztahu – projevuje provázanost sociální konstrukce s konstrukcí fyzickou.

³⁶ Muž není – v tomto kontextu – praktikami „odhalování se“ zpasivně podobně jako žena (alespoň ne do té míry), nýbrž zůstává (do jisté míry) aktivním hybatelem (vyzývatelem) v procesu (a díky němu) měření maskulinních tělesných kvalit. (Bordo, 2000: 186-193)

³⁷ Je jenom příznačné pro silně kontradiktorickou povahu maskulinit, že je jejich základem odmítnutí zohledňovat zdraví a krásu a zároveň snaha o naplnění ideálu zdraví a krásy. Jedná se zde pochopitelně o konkrétní situaci, relaci, interakci a lokaci, v jejichž intencích je maskulinita se zaměřením na krásu a zdraví performována takovým způsobem, aby se co nejvíce přiblížila specifickému hegemonickému ideálu.

přístupu k němu, jež kulminuje mj. v armádních technikách zkázňování a klasifikace mužských těl. (Petersen, 1998: 51-52)

Valorizace idealizovaného perfektního těla následně zvyšuje míru intolerance k tělesné jinakosti. Vzhledem k dominantnímu diskurzu těla a hegemonické maskulinity se potom muži snaží, aby jejich těla vypadala co nejlépe maskulinně/ normativně. (Gerschick, 2005: 373; Petersen, 1998: 51)

2.1.6. (Sebe)kontrola, strach a úzkost jako průvodní aspekty žité maskulinity

Jedním z projevů maskulinity je potřeba mít vše pod kontrolou. Maskulinní subjekt podrobuje kontrole jak sám sebe, tak okolní svět a lidi okolo sebe; kontrola je, jako jeden z nástrojů prosazení a obhajoby maskulinní identity, podporována instrumentálním využitím řeči, stejně jako těla. Zpředmětnění řeči a těla umožňuje udržovat pod kontrolou individuální osobní pocity a emoce, ale také vztahy nebo sociální prostor. Když má muž emoce a vztahy pod kontrolou, dokazuje to, že je *mužem*. Taková kontrola a „sebekázeň“ však může být snadno narušena, a vyžaduje proto neustálou pozornost. Deklarace stavu „mám vše pod kontrolou“ implikuje potvrzení toho, že maskulinní subjekt zároveň není pod kontrolou někoho/ něčeho jiného. Kontrola se tak projevuje jako nezávislost na ostatních – maskulinní subjekt nežádá o pomoc, nepotřebuje ani instrukce, ani příkazy. Kontrole samozřejmě podléhá i tělo, které musí být reprezentantem nezávislosti resp. symbolizovat skutečnost, že se daný jedinec umí „sám o sebe postarat“. ³⁸ Maskulinita je de facto ztělesňována (či materializována) skrze kontrolu. (Mansfield, 2006: 16-17; Seidler quoted in Petersen, 1998: 90; Seidler, 1997: 148; Whitehead, 2006: 165)

Podle mnoha autorek a autorů pramení tato potřeba kontroly ze strachu mužů, že neobstojí při obhajobě vlastní maskulinity resp. z nedostatku mužské sebejistoty stran maskulinní identity, mužství a sexuality. Muži pociťují úzkost z intimity, blízkého kontaktu a niterných pocitů a emocí, potažmo z femininních atributů signalizujících zranitelnost, citlivost,

³⁸ Manifestace kontroly nad tělem se může projevovat i tak, že když muž nedbá o svůj zevnějšek (resp. nenaplnuje ideál mužské krásy nebo ideální tělesné proporce), poukazuje na to, že nepodléhá vnějším tlakům na vzhled a image, a tyto „nepodstatné kvality“ simultánně/ následně přisuzuje nemaskulinním kategoriím.

závislost, něhu atp. Obávají se, že jim na základě femininního projevu bude symbolicky (i reálně) odejmuta maskulinní genderová role. Tento strach potom generuje nutnost neustálé (sebe)kontroly za účelem udržení obrazu permanentního stavu nezávislosti. Muž by měl mít pod kontrolou celý svůj život. (Mansfield, 2006: 18, 92-93; Seidler, 1997: 28, 33, 46, 130; Šnokhous, 2008: 26-28; Whitehead, 2006: 165)

Mnoho autorů a autorek shledává tento strach implicitním atributem maskulinity (Seidler, 1997), jiní a jiné ho připisují hegemonickým typům maskulinity, na jejichž držitele jsou kladeny největší nároky, čili čím více toho okolí od maskulinního subjektu očekává, tím vyšší míru úzkosti z nenaplnění těchto očekávání lze předpokládat (Mansfield, 2006: 92-93, *passim*). (Šnokhous, 2008: 27)

Seidler tvrdí, že je tento strach posilován hlouběji ukotveným strachem z odlišnosti/ jinakosti – přesněji strachem z toho být odlišný, jenž je pro euroamerickou konformní kulturu příznačný. Lidé jsou socializováni tak, aby naplňovali celospolečenská očekávání, která jsou do praxe uváděna prostřednictvím přímého tlaku okolí na individuální naplnění normativní sociální role. Jedinec je tak neustále tlačěn k tomu, aby průběžně rekonstruoval osobní image (a identitu) v souladu s předobrazy generovanými prostřednictvím médií a prostředků masové komunikace. (Seidler, 1997: 20-23) Vzhledem k tomu, že se maskulinita konstituuje skrze negaci „jiného“, je tento strach u maskulinního subjektu permanentně přživován. (Seidler, 1997; Whitehead, 2006)

Tělesně znevýhodnění jsou asociováni se sníženou mírou resp. absencí (sebe)kontroly, se závislostí na jiných lidech, s neustálou potřebou pomoci, dohledu a disciplinace, s pasivitou a křehkostí. Jsou nahlíženi jako reprezentanti kategorie „odlišnosti“. V tomto smyslu se potom stávají předmětem úzkosti (nejenom) maskulinního subjektu. (Shakespeare, 1999: 59)

2.2. Fenomén tělesného znevýhodnění

2.2.1. Sociokulturní konstrukce normy a normality a marginalizace tělesné jinakosti

Koncept normy/ normality vzniká v rámci euroamerického civilizačního okruhu v průběhu druhé poloviny 19. století, kdy postupně nahrazuje předmoderní představu „ideálu“. Zatímco pojetí „ideálního“ těla pracovalo s předpokladem, že takové tělo je pro běžného smrtelníka nedosažitelné³⁹, idea normy implikuje přesvědčení, že většina populace více či méně vytyčenou normu naplňuje, resp. by měla naplňovat. Norma souvisí s představou průměru⁴⁰, přičemž obé je de facto produktem statistiky, jakožto vědy nesené měšťanskou ideologií a morálkou, která vrcholí striktně pozitivistickým přístupem ke světu. Pojetí normy se následně stává jedním z ústředních vědeckých konstruktů a ovlivňuje celé moderní vědecké paradigma i sociální realitu. Norma generuje koncept deviace, abnormality či extrému – v jejím důsledku dochází k dělení lidí na normální a ne-normální, na standardní a nestandardní část populace. (Davis, 2002: 105, 2006: 3-6)

V rámci vědecké aplikace normy a normality dochází, zejména prostřednictvím eugeniky koncem 19. století, ke ztotožnění tělesného založení s osobnostními kvalitami. Lidé nespĺňující normativní parametry (tělesné, mentální, sociální aj.) jsou homogenizováni a na základě dílčích charakteristik jsou jim připisována multiplicitní specifika tradičně používaná k

³⁹ Koncepcie ideálního těla byla svázána především s mytologickým rámcem; ideální tělo bylo tělem božským či nadpozemským, jehož parametrů nedosahoval žádný člověk. Všichni lidé představovali různý stupeň tělesné nedokonalosti v kontinuu od nejméně k nejvíce nedokonalému tělu – tj. fyzická nedokonalost zde nebyla chápána v absolutním smyslu, nýbrž jako součást oné sestupné škály. A protože nikdo nemohl mít ideální tělo, nikdo také ideální tělo mít „nemusel“. (Davis, 2002: 105, 2006: 4)

⁴⁰ Paradoxně se průměr postupně stává svého druhu ideálem, o nějž je třeba usilovat a jehož je třeba dosahovat. (Davis, 2006: 5)

popisu rozličných skupin, jejichž příslušníci jsou pokládáni za ne-normální.⁴¹ Lidé vykazující tělesnou/ mentální jinakost jsou zahrnuti společně se zločinci, chudými aj. do jedné (veskrze vnitřně heterogenní) kategorie označující nestandardní typ, jenž je ztělesněním vývojové „chyby“. Podle tohoto pojetí tělo formuje identitu a identita je pojmána jako statický a fixní parametr, je definována skrze fyzické kvality, které mohou být měřeny. Lidé s méně normativními těly⁴² jsou nahlíženi jako nemorální a neinteligentní, jsou jim přisouzeny osobnostní rysy a vlastnosti společností odmítané a odsuzované. (Davis, 2006: 7-9)

Marginalizaci tělesné jinakosti posilují v průběhu 19. století a počátkem století 20., simultánně s nastupujícím diskurzem normality, transformační procesy industrializace a rané modernity. Modernizace, prostřednictvím doznívající průmyslové revoluce, rekonstruuje přístup k lidskému tělu. Vrcholící industrializace proměňuje souvztažnost stroje a člověka tak, že se lidské tělo stává rozšířením stroje namísto stavu, kdy stroj fungoval jako „prodloužená ruka“ člověka. Mechanizovaný výrobní proces a masová produkce činí ze standardizace a stejnosti kulturní hodnotu – rovnost lidí představuje jejich zaměnitelnost jako „průměrných“ dělníků a dělnic. Normální pracující občan musí mít svému stavu (jenž mu zajišťuje rovnost) odpovídající čili standardní tělo.⁴³ Proměny sociální geografie a nové sociální uspořádání mění také vztah mezi těly, když odděluje vlastníka od zaměstnance, způsobilého a kompetentního od nezpůsobilého a nekompetentního, muže od ženy a dítěte apod. Sílicí medicínský diskurz valorizuje tělesnou uniformitu a propaguje normalizaci a disciplinaci těla. Etabluje se koncepce národního státu formuluje požadavek na zdraví a normalitu národa. (Davis, 2002: 110-111, 2006; Garland-Thomson, 1996: 11-12)

Standardizace těla souvisí s modernizačními procesy rozčlenění, stratifikace a specializace, kdy změny na pracovním trhu a postupující urbanizace vytvářejí – paralelně s atomizací společnosti – anonymizované sociální prostředí, v němž sílí důraz na tělesnou

⁴¹ „Karl Pearson, vůdčí postava eugenického hnutí, definoval ‚nezpůsobilého‘ následovně: ‚notorický kriminálník, profesionální vandrak, tuberkulózní, šílený, mentálně defektní, alkoholik, chorobný od narození či následkem nestřídmosti.‘“ (Kevles citován in Davis, 2006: 9)

⁴² Konstrukt normy se nicméně nevztahuje pouze na fyzické parametry těla, ale také např. na oblast sexuality. Jonathan Katz v této souvislosti odhaluje, jak se na přelomu 19. a 20. století ustavuje diskurz normativní heterosexuality prostřednictvím postupného zavedení bipolárního modelu hetero X homo sexuality, kde je heterosexuality typem „přirozeného“ a „zdravého“ sexuálního chování, zatímco homosexualita představuje cosi abnormálního a deviantního. Tato dichotomicky založená typologie je produktem konsolidující se raně moderní lékařské vědy. Heterosexuality se tak stává univerzální a vyžadovanou normou. (Katz, 2001)

⁴³ Koncepce normality se v praxi promítá i do oblasti legislativní. Na přelomu 19. a 20. století např. mnohá americká velkoměsta (San Francisco, Chicago či New Orleans) zavádějí, pod hrozbou pokuty či jiné sankce, zákazy objevovat se na veřejnosti lidem, jejichž vzezření by mohlo ‚normální‘ obyvatele města znechutit nebo pobouřit (tzv. *ugly laws*). Tato opatření – vztahující se také na chudé či žebráky – byla přímo (či nepřímou) namířena proti lidem s méně normativními těly a lidem obecně charakterizovaným jako nenormální/ nestandardní. (Schweik, 2009)

konstituci a vzhled jakožto znaky sounáležitosti s lokální komunitou. Standardizace pracovního systému vede k vymezení tělesné jinakosti jako nemožnosti/ neschopnosti/ nezpůsobivosti zapojit se do „normálního“ pracovního procesu – vznikající industriální kapitalistický systém tak generuje povinnou tělesnou kompetenci, kdy je normální/ normativní tělo⁴⁴ naturalizováno (vřazeno do „přirozeného“ řádu věcí); idea normy (čili průměru) činí standardní tělo bezpříznakovým, „neviditelným“ a zároveň příkladným – „normální“ tělo se stává mírou lidství, ke které se všichni nějakým způsobem vztahují a o kterou usilují, resp. by měli/ musí o ni usilovat. Je to právě systém povinné tělesné kompetence, jenž produkuje „postižení“ – tj. vytváří dichotomickou typologii těla, přičemž polarizuje standardní X nestandardní „typ“. Méně normativní tělo je patologizováno⁴⁵, čímž je (oproti normě) zviditelněno a zároveň začíná být předmětem snah o zneviditelnění, zakrytí. (Davis, 2002; Garland-Thomson, 1996: 12; McRuer, 2006b: 1-3, 6-10)

Kategorie *normality* a *abnormality* fungují pouze ve vzájemné opozici, což znamená, že jejich existence a význam závisí na jejich souvztažné re/produkcii a posilování. Jsou asociovány s empirismem, což vede k tomu, že jsou – navzdory svému nestabilnímu a relačnímu založení – používány jako kategorie absolutní, přičemž mají reduktivní, zjednodušující povahu a jsou hodnotově zatíženy. To, že člověk není určen jako normální (ve statistickém smyslu) implikuje buďto jeho devalvacii, když je pojímán jako „problém“, nebo se stává „vzorovým příkladem“, když je shledán např. „nadprůměrně“ inteligentním, vysokým a svalnatým (zejména v případě mužů) – i když v takovém případě také není (ve smyslu průměru) normální, nebývá onálepkován jako abnormální či „postižený“. Koncepce ab/normality je tak vztažena předně k lidem znevýhodněným. Tato kategorizace vede k posunu diskurzu jinakosti na více abstraktní úroveň a tím, že činí diskuzi o konkrétních charakteristikách ab/normálního de facto zbytečnou, má – v kontextu relace a interakce – za následek posílení shody ohledně toho, co je a není „ab/normální“. Opozice normalita X abnormalita se opírá o abstraktní povahu (bepříznakového) konceptu normality a více

⁴⁴ Robert McRuer uvádí soupis základních charakteristik vztahujících se k identitě tělesně způsobilé/ho – zde je, pro příklad, pár vybraných:

... standardní počet fungujících končetin a prstů používaných odpovídajícím způsobem (nohy např. neslouží k jedení atp.); oči, které vidí a uši, které slyší (obojí konzistentně, trvale a ‚přesně‘); odpovídající váhové a výškové parametry (obecně v souladu s euroamerickými standardy krásy); genitálie a další tělesné rysy odpovídající danému genderu; HIV negativní; žádné chronické potíže, jež by mohly ovlivnit míru energie, mobilitu a schopnost být každý den vzhůru, plně při vědomí a funkční po standardní počet hodin ... Optimálně nejsou tyto rysy pouze souladné, ale také přetrvávající v čase – regenerace je upřednostněna před degenerací (čili efekty stárnutí, kterým by se mělo vzdorovat). (McRuer, 2006b: 156)

⁴⁵ Rosemarie Garland-Thomson tvrdí, že modernita posunula tělesnou jinakost z pozice ztělesnění divu do stavu, v rámci něhož ztělesňuje poruchu. (Garland-Thomson, 1996: 13)

specifikující, konkrétnější povahu (příznakového) konceptu abnormality. (Linton, 2006: 167-168)

2.2.2. Základní roviny přístupu k tělesnému znevýhodnění

Diskurz normy postupně pronikl celým sociokulturním milieu a zasáhl také lékařskou vědu, což byla jedna z ústředních oblastí, kde se koncepce normy nadále rozvíjela a formovala. Nemoc začala být chápána jako odklon od normy a jakýkoli odklon od normy se stal předmětem patologizace. Pravidla normy a normality formulovaná v průběhu rozvoje měšťanské demokracie a posílená nástupem střední třídy pomohla definovat paradigma moderní medicíny. Vliv medicínského diskurzu na způsoby, jakými jsou celospolečensky vnímání tělesně znevýhodnění, pomohla demaskovat nově se ustavivší sociálněvědní disciplína *disability studies* zaměřující se primárně na výzkum (socio)kulturních reprezentací tělesného/ mentálního aj. znevýhodnění („postižení“) a diskurzů, prostřednictvím nichž (a v rámci nichž) jsou tyto reprezentace konstruovány. Počátky *disability studies* sahají do 70. až 80. let 20. století⁴⁶ a byla to právě tato studia, jež vymezila normativní a normalizující *medicínský model* jakožto dominantní diskurz tělesného znevýhodnění. (Davis, 2002: 11, 112)

Medicínský model operuje na úrovni bio-moci – předně tělesné znevýhodnění objektivizuje, kategorizuje, klasifikuje a (jak již bylo zmíněno) patologizuje. Tělesná jinakost je zde vnímána jako „vada“ (resp. nemoc), kterou je třeba napravit (resp. vyléčit); skrze taxonomizaci a typologii je hierarchizována; je předmětem zkoumání, kritických interpretací a snah o zlepšení čili normalizaci. Z medicínského rámce bývá vydělován tzv. *rehabilitační model*, jenž obdobně vnímá nenormativní tělo jako poškozené – tj. tělo, jehož poškozené části je nutné podle potřeby opravit, nahradit, zakrýt, odstranit a hlavně zprovoznit a znormalizovat; takové tělo potom nezbytně potřebuje dohled a kontrolu. Tyto modely shodně ztotožňují tělesnou jinakost/ znevýhodnění s výrazným funkčním deficitem, jenž limituje samo vztahování se nenormativního těla k okolnímu světu. Medikalizace tělesné jinakosti automaticky činí z jedince s nenormativním tělem pacienta, který se má podřídit lékařské

⁴⁶ Od 90. let 20. století se mluví o tzv. druhé vlně *disability studies*. (Davis, 2002: 11)

autoritě a navrhovaným způsobům nápravy/ normalizace – kompetence přidělená medicínskému diskurzu podporuje to, že si lidé s nenormativními těly (podobně jako lidé „normální“) osvojují a zvnitřňují dominantní definice a významy tělesné jinakosti, které jsou v rámci tohoto diskurzu produkovány, což de facto předznamenává oprávnění medicíny formulovat požadavky a postoje tělesně znevýhodněných. (Davis, 2002: 40-41; Mitchell, Snyder, 2006: 7-8; Serlin, 2003; Tremain, 2006: 185-188)

V rámci medicínského diskurzu je tělesné znevýhodnění chápáno jako transhistorická, univerzální a fixní konstanta, čili jako determinant individuální biografie⁴⁷, kdežto disability studies k němu přistupují jako k sociokulturně a historicky proměnlivému konceptu – historizace a relativizace tělesné jinakosti zde slouží jako důkaz toho, že tělesná jinakost je sociálně konstruovanou kategorií.⁴⁸ To, do jaké míry je tato kategorie konstruovaná (jinými slovy, kam až v procesech konstituce tělesného znevýhodnění sahá vliv diskurzu, kde se nalézají a zda vůbec existuje hranice, za kterou se již nachází území prediskurzivních univerzálních atributů subjektu), je předmětem neustálého vyjednávání autorů a autorek disability studies. Z (de)konstruktivistického paradigmatu vychází *sociální model*, jenž rozlišuje mezi *impairment* (tělesnými limity) a *disability* (sociální exkluzí)⁴⁹, zatímco medicínský model slučuje obě složky v „postižení“. Sociální model dále zpochybňuje kauzalitu modelového vztahu „tělesná jinakost (*impairment*) je příčinou znevýhodnění (*disability*)“, který je reprodukován v intencích medicínského diskurzu⁵⁰; znevýhodnění nemá (prizmatem sociálního modelu) co dělat s „tělesným postižením“ jakožto tělesnou kvalitou natož kvalitou osobnostní, nýbrž se sociálním uspořádáním, ekonomickou organizací společnosti, organizací sociálního prostoru, vztahy moci a dominantními normativními a

⁴⁷ V tomto kontextu se medicínský model označuje také jako *model individuální* (nebo *individualistický*), protože tělesné znevýhodnění individualizuje – tj. tematizuje ho jako nešťastný a nezáviděníhodný osobní/ osobnostní atribut – tělesné znevýhodnění je zde břemenem, se kterým se musí daný člověk potýkat. Tělesné znevýhodněnému musí být poskytována institucionální podpora a pomoc, aby byl schopen důstojně žít. Proti tomuto pojetí tělesného znevýhodnění ve smyslu osobní tragedie se vymezují disability studies, jež ho v první řadě chápou jako znevýhodnění sociální čili systémové. (Thomas, Corcoran, 2002: 20; Tremain, 2006: 186-187, 191)

⁴⁸ Podobně jako u kritických studií maskulinity ve vztahu k maskulinitě/ genderu, jak je to popsáno v kapitole 2.1. *Maskulinita – maskulinity*.

⁴⁹ „Nejzřetelnější příklad této distinkce můžeme nalézt v případě lidí na vozíku. Mají tělesné limity omezující jejich mobilitu (*impairment* – pozn. autora), ale nejsou znevýhodnění (ve smyslu *disability* – pozn. autora) dokud se pohybují v prostředí s rampami, výtahy a automatickými dveřmi.“ (Davis, 2002: 12)

⁵⁰ V rámci sociálněvědním je tento příčinný vztah (kdy tělesné limity zákonitě vedou k sociální exkluzi) zastáván zejména britskou verzí medicínské sociologie, která formuje tzv. *socio-medicínský model* opírající se o definici tělesného znevýhodnění jako nedostatku kapacity vykonávat běžné činnosti normálním způsobem. Socio-medicínský model nicméně připouští, že je tělesné znevýhodnění ovlivněno také kontextem a kulturou, která se na některých omezeních spolupodílí. (Thomas, 2004: 570, 574-575)

normalizujícími diskurzí. Medicínský model tedy vidí „postižení“ jako nezměnitelnou danost determinující negativní (nejenom) sociální důsledky, jež mohou být nanejvýš mírněny a usměrňovány, zatímco sociální model nahlíží tělesné znevýhodnění jako sociální kategorii marginalizované identity, která je produktem zvnějšku aplikované diskriminace a jejíž negativní symbolické i praktické konsekvence tudíž mohou být odstraněny. (Davis, 2002: 40-41; Shakespeare, 2006: 198; Thomas, Corker, 2002: 19-20; Tremain, 2006: 186-187, 191-192)

„Sociální model odhaluje, že problémy, jimž tělesně znevýhodnění lidé čelí, jsou výsledkem sociální oprese a exkluze, nikoli jejich individuální nedostatečnosti.“ (Shakespeare, 2006: 199) Tělesné znevýhodnění má relační základ neboli je produktem sociální relace mezi kategorií „postižených“ a kategorií „normálních“ resp. kompetentních – tento vztah je ustaven na pozadí oprese tělesně znevýhodněných, tj. je vztahem hegemonním. Tělesné znevýhodnění je re/produkováno prostřednictvím souvztažného působení dílčích konstitutivních úrovní všeprostopující dimenze sociálního procesu (permanentního ztvárňování sociální struktury) jako je diskurz, sociální vztahy, moc, kulturní a hodnotové vzorce, materiální a institucionální praxe atd. Někteří autoři a některé autorky (předně ti/ ty, kteří/ré vycházejí z premis historického materialismu) shledávají příčiny oprese tělesně znevýhodněných především v kapitalistickém systému ekonomických a sociálních vztahů produkce a spotřeby, které jsou provázány s kulturními formami podílejícími se na strukturaci sociálního života. Jiní a jiné poukazují, v této souvislosti, na to, že takový přístup může inklinovat k materialistickému esencialismu redukcujícímu problematiku tělesného znevýhodnění na diskriminační rozměr materiální praxe a tematizaci fyzických aspektů tělesnosti; zdůrazňují opresivní potenciál jazyka, vědění a dalších přidružených diskurzivních struktur. (Davis, 2002: 41-42; Thomas, Corker, 2002: 18, 19, 22, 27-28)

Sociální model je efektivní především politicky a instrumentálně, jelikož dokáže jasně definovat problémy vyvstávající ze sociálního uspořádání stejně jako navrhnout způsoby řešení, které by mohly vést k jejich odstranění. Protože vytváří platformu pro organizaci a aktivní činnost lidí s tělesným znevýhodněním, což vede ke zvýšení jejich sebehodnocení, vyššímu zapojení do rozhodovacích procesů a pozitivnímu sebevymezení, má také psychologický přínos. Sociální model vyzdvihuje emancipační strategii oproti kompenzačnímu přístupu – tělesné znevýhodnění je zde chápáno především v rovině politické. (Shakespeare, 2006: 199; Thomas, 2004: 571, 577-578)

Poststrukturalistická perspektiva vnáší do sociálního modelu nový pohled na dichotomii tělesné limity (*impairment*) X znevýhodnění (*disability*), kterou odmítá a zdůrazňuje, že tyto dva aspekty nelze takto striktně oddělit, protože jsou součástí kontinua individuální

zkušenosti – tělesná jinakost (ve smyslu *impairment*) není čistě biologickou záležitostí, ale záležitostí sociální. Lidé s nenormativními těly tak nejsou znevýhodněni pouze na úrovni *disability* (čili sociálně materiální praxe), ale také skrze svá těla. Tělesné znevýhodnění je re/produkováno prostřednictvím interakce mezi tělem a sociálním prostředím. Tělesné limity se tedy spolupodílí na marginalizaci tělesně znevýhodněných. (Shakespeare, 2006: 201; Shakespeare, Watson quoted in Thomas, 2004: 573-574, 578)

Nejvíce je sociálnímu modelu vytýkáno právě toto modernistické binární rozdělení tělesných limitů (*impairment*) a sociálního znevýhodnění (*disability*), kdy je tělesná nenormativita nahlížena jako nesocializovaný, univerzální koncept. Tělesná jinakost je tak chápána jako přímý projev biologické predispozice. Mnoho autorů a autorek namísto toho však chápe tělesnou jinakost jako konstruovanou disciplinačními technikami a procesy vědění a moci, jež se stávají součástí sebevymezujičích praktik tělesně znevýhodněných. (Mitchell, Snyder, 2006: 6; Shakespeare, 2006: 201; Thomas, 2004: 574; Tremain, 2006: 192)

V důsledku působení historicky specifického politického diskurzu (jmenovitě bio-moci) je tělesná jinakost materializována jako univerzální atribut (vlastnost) subjektu skrze iteraci a reiteraci kulturně specifických regulačních norem a ideálů vztahujících se (například) k lidským funkcím a struktuře, kompetenci, inteligenci a tělesným dispozicím. Navíc je tělesná jinakost, ve významu univerzalizovaného atributu subjektu, naturalizována jakožto niterná identita či esence, na kterou působí kultura tak, že maskuje historicky nahodilé vztahy moci, jež ji materializují jako přirozenou. (Tremain, 2006: 192)

Přístup, v rámci něhož se paralelně k identitě/ sociálnímu znevýhodnění (*disability*) chápe jako konstruované také tělo/ tělesná jinakost (*impairment*), je charakteristický pro *kulturní model*.⁵¹ Podle tohoto modelu jsou dichotomie jako tělesné X sociální, strukturální X kulturní apod. zavádějící, protože jsou historicky relativní stejně jako definice hranic, jež je vytvářejí; tyto dichotomie navíc slouží k naturalizaci (a/nebo determinaci) sociálních kategorií marginalizovaných identit a tím de facto k legitimizaci vztahů moci.⁵² (Mitchell, Snyder, 2006: 7; Shakespeare, 2006: 201; Thomas, Corker, 2002: 29-30)

⁵¹ Ačkoli je kulturní model vnímán jako nejsubverzivnější, nemá – vzhledem ke svému interpretačnímu a relačnímu založení – toliko přímý politický potenciál jako model sociální, protože jeho partikulární výstupy mohou být (v ideologickém kontextu) snadno uchopeny prizmatem kulturního relativismu; oba modely proto bývají různě kombinovány. Vzhledem k tomu, že se tato práce zaměřuje především na reflexi a interpretaci narativních (sebe)reprezentací tělesně znevýhodněných, vychází především z kulturního modelu, i když podle potřeby (což je pro poststrukturalistické paradigma příznačné) osciluje mezi modelem kulturním a sociálním.

⁵² Obdobně je mnoha feministicky orientovanými autorkami a autory odmítána distinkce pohlaví (biologická danost) X gender (sociokulturní reprezentace pohlaví), když poukazují na to, že samo pohlaví je genderovanou

Kulturní model usiluje o překlenutí výše vytyčených distinkcí ve vztahu k tělesné jinakosti tím, že se jí snaží uchopit co možná nejkompexnějším způsobem jako „lidskou variaci“ vůči níž je sociální prostředí nepříznivé a zároveň jako „sociálně zprostředkovanou odlišnost“, která vytváří produktivní prostor pro skupinovou identitu – tj. tělesná jinakost zde není patologizovaná, naturalizovaná ani nepředstavuje znak sociální diskriminace či abnormality, nýbrž „nástroj kulturní diagnózy“ resp. analytickou kategorii. Termín *disability* je v rámci kulturního modelu reformulován tak, že se jeho významové reference již automaticky nevztahují k pasivnímu subjektu oprese a diskriminace, ale je pojímán také jako zdroj rezistence, součinnosti a (socio)kulturní agentnosti. (Mitchell, Snyder, 2006: 10, 12)

2.2.3. Genderový rozměr tělesného znevýhodnění

Kulturní model přístupu k tělesnému znevýhodnění, ze kterého v této práci vycházím především, umožňuje co nejuplněnší náhled tělesné jinakosti v genderových (a genderovaných) souvislostech, protože pojímá tělo – čili ústřední nosič genderové identifikace – jako prostředek kulturní reprezentace. Tuto perspektivu akcentují zejména feministicky orientovaná disability studies, podle kterých je tělesná jinakost ve své podstatě genderovaná.⁵³ Feministická teorie chápe, analogicky výše popsanému kulturnímu modelu, tělesnou jinakost jako kulturní systém významů stigmatizující určité typy lidských variací; tělesná jinakost je kulturně konstruovaným narativem těla. (Garland-Thomson, 2006: 259; Thomas, Corker, 2002: 19)

Feministické autorky a (pro)feminističtí autoři tematizující tělesnou nenormativitu často poukazují na shodné body v reprezentaci méně normativního a ženského těla, kdy je obojí v rámci západní tradice chápáno jako odchylka od hodnotového standardu. Ženská tělesnost je podobně jako tělesná jinakost vnímána prostřednictvím konstruktů nenormativity – ženské i „postižené“ (ale také ne-bílé) tělo je prezentováno jako „závislé, nekompletní, zranitelné,

(na pozadí vztahů moci konstruovanou a performovanou) kategorií. (Shakespeare, 2006: 201; Tremain, 2006: 188-191)

⁵³ Feminismus obecně poukazuje na fakt, že veškeré sociální vztahy, interakce, kategorie a instituce jsou formovány v souladu s etablovaným genderovým řádem. (Thomas, Corker, 2002: 19)

nekompetentní, bezmocné, slabé a nezpůsobilé.⁵⁴ Kategorie tělesné jinakosti je živnou půdou sexismu a rasismu.⁵⁵ Ženy nenaplňující ideál feminity jsou spojovány s tělesnou nenormativitou a jejich tělo je medikalizováno; prostřednictvím zkázňujícího diskurzu biomoci, ideálu krásy a marginalizujícího systému reprezentace jsou tlačeny k tomu, aby své tělo podrobily procesům normalizace a standardizace (např. prostřednictvím zákroků plastické chirurgie). Normalita se stává východiskem pro krásu a krása se stává abstraktní mírou „přirozenosti“ – tam, kde jsou nenormativní nemodifikovaná těla označena za abnormální a „nepřirozená“, jsou chirurgicky upravená těla pohybující se v mezích ideálu krásy prezentována jako normální a často také „přirozená“. (Garland-Thomson, 2005, 2006: 260, 261, 262, 263)

Reprezentace tělesně znevýhodněných žen jako neužitečných, nekompetentních a závislých je potom mnohem intenzivnější než v případě žen bez tělesného znevýhodnění. Oproti ženám, jejichž tělesné proporce odpovídají stereotypním obrazům „normálního“ ženství, jsou ženy „postižené“ nahlíženy jako neatraktivní, asexuální a nevhodné pro roli matky.⁵⁶ Tento způsob reprezentace vychází z genderové kategorizace těl – tělo, jako identifikační nástroj genderové příslušnosti, musí vykazovat náležitou míru znaků dané genderové kategorie, v opačném případě se stává reprezentantem abnormality a deviace. (Garland-Thomson, 2005: 1567; Gerschick, 2000: 1264)

Normativní a normalizující tlak genderového řádu, opírajícího se o binární opozici maskulinity X feminity, je – v kontextu tělesné jinakosti – nejzřetelnější v případě intersexuality (tj. nejednoznačné či vůbec žádné diferenciaci genitálií), která se vymyká představě o „přirozeně“ dichotomním založení genderu resp. pohlaví. Intersexuální jedinci se (často hned po narození) stávají předmětem působení rozličných „technologií normalizace“, od hormonální terapie po chirurgické zákroky, s cílem přiřadit subjekt ke konkrétní genderové kategorii, mnohdy aniž by byly brány v potaz různé přidružené, vedlejší či nechtěné důsledky těchto normalizujících procedur. Adekvátně (normativnímu konstrukt) genderované tělo je zde prioritou. (Garland-Thomson, 2005: 1580; Tremain, 2006: 190)

⁵⁴ Podle některých autorek a autorů je tak žena ve společnosti fungující dle pravidel maskulinní hegemonie de facto tělesně znevýhodněná. (Young citována in Garland-Thomson, 2006: 260)

⁵⁵ Příkladem zde může být postava africké ženy Saartje Bartmann, známé jako Hotentotská Venuše, jejíž tělo se stalo, v Evropě 19. století, předmětem exhibice a patologizace. Byla vystavována jako ztělesnění abnormality a deformity. Ačkoli se její tělesné proporce neshodovaly přímo s konceptem „postižení“ reprezentovala tělesnou jinakost. (Fausto-Sterling a Gilman quoted in Garland-Thomson, 2006: 260-261)

⁵⁶ „Zatímco ženy bez tělesného znevýhodnění musí často namáhavě usilovat o vymanění se z příkazu mateřství, ženy s tělesným znevýhodněním musí často bojovat o nárok na mateřství.“ (Finger quoted in Garland-Thomson, 2005: 1572)

Koncept abnormality prolíná mnoha sociálními kategoriemi marginalizovaných identit – tam, kde na úrovni výchozí binarity genderového řádu přibližuje feminitu tělesné jinakosti (a naopak), na úrovni sexuality propojuje tělesnou jinakost/ znevýhodnění a neheterosexualitu.⁵⁷ Jak tvrdí McRuer, povinná tělesná kompetence a povinná heterosexualita jsou souvztažnými a vzájemně odvislými diskurzy produkujícími jinakost a znevýhodnění v souvislostech sexuality a tělesnosti. (McRuer, 2006b: 2)

Povinná tělesná kompetence tvoří ve spojení s povinnou heterosexualitou institucionalizované normy, jejichž ukotvení v sociokulturních a systémových strukturách umožňuje, spolu s podpůrnými legitimizujícími diskurzy „přirozenosti“ a individualizace, subordinaci tělesné jinakosti a neheterosexuality. Chápání tělesné kompetence jako „osvobození od tělesného znevýhodnění“ je analogické pojetí heterosexuality jako „opaku homosexuality“. (McRuer, 2006a: 302, 303)

Nejúspěšnějším heterosexuálním subjektem je ten, jehož sexualita není ohrožena tělesným znevýhodněním (metaforizovaným jako neheterosexualita); nejúspěšnějším tělesně kompetentním subjektem je ten, jehož tělesná kompetence není ohrožena neheterosexualitou (metaforizovanou jako tělesná jinakost). (McRuer, 2006a: 304)

Tělesně znevýhodnění jsou potom často nahlíženi jako neheterosexuální – většinou jako asexuální nebo naopak přehnaně sexuálně zaměřeni, zatímco lidé vymykající se kategorii heterosexuality jsou obvykle – prostřednictvím medikalizace identity – spojováni s tělesnou jinakostí/ tělesným znevýhodněním. V rámci systému hegemonie tělesně kompetentní heterosexuality dochází k re/produkci kompetentního těla v závislosti na heterosexuální identitě na základě vztahu k neheterosexualitě/ tělesné jinakosti, jež nemůže být – vzhledem ke své fluiditě, multiplicitě a variabilitě – nikdy plně (konceptuálně a ideově) obsáhnuta, což je příčinou toho, že je tento hegemonní diskurz neustále vystaven hrozbě narušení. Tato hrozba je maskována benevolentní tolerancí „jinakosti“, která evokuje názorovou platformu opírající se o tvrzení, „že jsme přece všichni nějakým způsobem odlišní ⇔ znevýhodnění“, a tak bagatelizuje subordinaci a zároveň emancipační snahy tělesně znevýhodněných a neheterosexuálních. Dichotomie tělesná kompetence X tělesné znevýhodnění a neheterosexuální X heterosexuální nemají jenom symbolické konsekvence v podobě

⁵⁷ „Neheterosexualitou“ zde míním soubor všech nenormativních „typů“ sexuality jako je mj. gay, lesbická, bi či BDSM sexualita. Mezi tyto nenormativní „typy“ lze zařadit také sexualitu tělesně znevýhodněných. Termínem „neheterosexualita“ částečně nahrazuji anglický termín „queer“ (jenž je nicméně obsáhlejší, obsahuje politické konotace a nevztahuje se pouze na oblast sexuality), protože se mi – v kontextu české lexikální i syntaktické roviny – jeví vhodnějším.

hodnotově nerovných kulturních reprezentací, ale produkují také reálné a materiální nerovnosti. (McRuer, 2006a: 304, 306, 2006b: 2, 12, 18, 157)

Povinná tělesná kompetence a povinná heterosexuality podporují, posilují a legitimizují heteronormativní maskulinní hegemonii, jež subordinuje ženy (intenzivněji ty, které nenaplnují normy stran tělesnosti a sexuality) a tělesně znevýhodněné/ neheterosexuální muže. I když muži a ženy s tělesným znevýhodněním sdílejí podobné zkušenosti izolace, zneuznání, diskriminace a případného dehonestujícího přístupu okolí (od explicitního odporu či opovržení, přes strach až po neskrývanou lítost a okázalou benevolenci), jejich sociální lokace je v mnohém velmi odlišná. V biografii tělesně znevýhodněných žen se sbíhají dvě marginalizované pozice (feminita a tělesná jinakost), kdežto u tělesně znevýhodněných mužů kolidují privilegia vázaná na maskulinní genderovou roli se stigmatem tělesné jinakosti, což navozuje inkonzistentní stav odnímání a přisuzování různých privilegií v závislosti na míře stigmatizace. (McRuer, 2006a, 2006b; Gerschick, 2000: 1265) „... feminita a tělesné znevýhodnění se vzájemně posilují, maskulinita a tělesné znevýhodnění jsou ve vzájemném konfliktu.“ (Shakespeare, 1999: 57)

2.2.4. Hierarchizace tělesného znevýhodnění

Míru stigmatizace určuje „typ postižení“ – tj. jeho ne/viditelnost, stupeň náročnosti a souhrnné množství problémů, které z interakce daného znevýhodnění a sociálního prostředí vyplývají, dále ne/zřetelnost genderové příslušnosti a v neposlední řadě také to, jedná-li se původem o tělesnou či mentální jinakost. Je zřejmé, že lidé s různým „typem“ znevýhodnění mají různé potřeby, ale i lidé s podobným (či stejným) „typem“ znevýhodnění mohou vyžadovat řešení svých problémů různými způsoby – z čehož vyplývá, že homogenizace tělesného znevýhodnění je stejně jako jeho hierarchizace zavádějící a v důsledku vede pouze k udržování subordinované pozice lidí s tělesným znevýhodněním. Nicméně, jak již bylo nastíněno výše, normativní a normalizující diskurzy, nesené (neo)liberalistickou tradicí, na jednu stranu generují homogenní kategorii nenormativity, na druhou stranu prostřednictvím taxonomizace a typologizace tuto nenormativitu materializují, individualizují a hierarchizují. (Gerschick, 2000: 1264; McRuer, 2006b; Shakespeare, 2006: 201; Tremain, 2006)

Taxonomizace a hierarchizace tělesné/ mentální jinakosti se staly – na přelomu 19. a 20. století – racionalizovanou strategií armádních institucí, v rámci nichž pak dlouhodobě slouží jako nástroj explicitního vyloučení tělesně/ mentálně znevýhodněných a neheterosexuálních mužů. Tato hierarchizace v rovině striktně mocensky (a maskulinně) založené armádní struktury⁵⁸ je jakousi projekcí „obecné“ hierarchizace maskulinit⁵⁹, o níž se opírají procesy exkluze a marginalizace. Armádní diagnostické techniky staví na předpokladu objektivně zhodnotitelné a prověřitelné maskulinní kompetence, jež je ztělesněním dobového ideálu krásy mužského těla, který zároveň symbolizuje zásadovost, odvahu a další morální kvality vyžadované armádní kulturou. Armádní kritéria posilují kulturní distinkci mezi „postižením“ získaným⁶⁰ a vrozeným, přičemž to získané staví na pomyslné škále nad vrozené. Váleční – tělesně znevýhodnění – veteráni si mohou uchovat (také díky hodnotám patriotismu, které jsou jejich prostřednictvím akcentovány) určitá maskulinní privilegia. Tělesné znevýhodnění (pakliže až příliš nenarušuje stereotypní předpoklady stran „normálního“ fungování lidského těla) je hodnoceno pozitivněji než znevýhodnění mentální či kombinované. Níže jsou v hierarchii situováni muži, jejichž „postižení“ je až příliš viditelné, znevýhodňující, neslučitelné s dobovým ideálem krásy, nebo nese určité femininní resp. neheterosexuální rysy. Neheterosexualita a „postižení“ jsou prizmatem armádní kultury vnímané jako ekvivalentní. Vrozené tělesné/ mentální znevýhodnění je asociováno s neheterosexualitou, zatímco (tělesné) znevýhodnění získané v průběhu výkonu (armádní, policejní aj.) služby je (do jisté míry) s virilitou a heterosexuální slučitelné – mnohdy také bývá předkládáno jako důkaz heteronormativní maskulinity. (Serlin, 2003: 155-173)

⁵⁸ Ačkoli se v případě armády jedná o rigidní, absolutně centralizovaný a hierarchizovaný systém, promítají se do armádní kultury dominantní společenské diskurzy a hodnotová schémata. Tam, kde širší společnost uplatňuje koncept normy subtilnějšími způsoby, jedná armáda de facto „bez obalu“. Používám zde tedy armádní kulturu – v souvislostech maskulinity a tělesné jinakosti – jako vzorový model (či ideální typ).

⁵⁹ Jak je popsána v kapitole 2.1.3. *Maskulinita – maskulinity*.

⁶⁰ Zde záleží také na okolnostech, za jakých se daný subjekt stal „postiženým“ – tzn., válečná zranění (či zranění získaná při policejní, záchranářské aj. akci) jsou hodnocena výše než zranění získaná „v civilu“, zejména v rámci výkonu společensky nepřijatelných aktivit.

2.3. Intersekcionalní přístup jako výchozí perspektiva

Perspektiva vzájemné provázanosti, prolínání – tj. intersekcionality různých sociálních kategorií a identit resp. nerovností, jež vycházejí z určité, sociálně a zároveň situačně vymezené, lokace konkrétních skupin, se poprvé objevila příznačně v rámci feministických teorií. Právě badatelky a badatelé tematizující sociální nerovnosti prizmatem genderového řádu poprvé upozornili na to, že gender není separátní analytickou ani reálnou sociální kategorií, jež by stála sama o sobě, nýbrž prolíná mnoha různými kategoriemi sociální stratifikace – gender je ovlivňuje, je jimi ovlivňován a spolupůsobí s nimi při utváření identity a individuální biografie; to samé ovšem platí i pro ostatní kategorie.⁶¹ (Kolářová, 2008; McCall, 2005)

Intersekcionalita se postupně – od 80. let 20. stol. – stává ve feministicky orientované sociologii „centrální kategorií“ analýzy a postupně je přijímána i v dalších sociálněvědních disciplínách. Stále však zůstává do velké míry svázána s americkým akademickým milieu, kde byla od svého počátku řadu let rozvíjena, což znesnadňuje její širší praktickou aplikaci v jiných regionech resp. v rámci jiných sociálních realit, jejichž sociokulturní, geopolitická a historická konstituce má odlišné parametry. (McCall, 2005) V ČR zůstává intersekcionalní přístup k výzkumu nerovností stále na okraji zájmu a do povědomí sociálních výzkumníků a výzkumnic se dostává jen velmi pozvolna. Ve výsledku zde tedy intersekcionalně laděné výzkumy i podrobnější teoretická zpracování – až na pár velmi obecně pojatých výjimek – chybí. (Kolářová, 2008)

Intersekcionalní přístup vychází ze zohledňování skutečnosti, že lidé v průběhu svého života přijímají (nebo je jim diskurzivně přisouzeno) vícero různých identit resp. rolí či pozic – např. „muž“, „běloch“, „ženatý“, „gay“, „nezaměstnaný“, „středního věku“, „imigrant“,

⁶¹ Toto dokládá mezi jinými např. Laura Gillman, když píše, že ženy jiné barvy pleti než bílé potvrzují, že nezakoušejí rasu, třídu a gender jako separátní a statické kategorie, nýbrž jako kategorie simultánní a vzájemně se prolínající. (Gillman, 2007: 119)

„Čech“, „bezdětný“, „právník“ atp. – které obvykle ztvárňují paralelně resp. souvztažně. Tyto jednotlivé role se mj. ustavují prostřednictvím interakcí v rámci různých a relativně proměnlivých relačních konfigurací. V relacích a interakcích mezi lidmi pak dochází k produkci a reprodukci sociálních nerovností, které nemusejí mít pouze podobu ekonomického/ třídního znevýhodnění či zvýhodnění, nýbrž mohou představovat sociokulturní/ symbolickou (ne)dostatečnost/ (ne)způsobilost. Ve skutečnosti jsou však obě, výše zmíněné, „kategorie“ sociální nerovnosti komplementární – jedna je příčinou a/nebo důsledkem druhé. (Šafr, 2008: 7-10)

Studium sociální stratifikace je dnes – v návaznosti na obrat k jazyku, kulturně-relační obrat, rozměr sociálněkonstruktivistický a paradigma kritické teorie – stále zřetelněji vymezováno, jak uvádí Jadwiga Šanderová, sílicím důrazem -

... na kulturní dimenzi ekonomických a sociálních procesů neboli snížení zájmu o ekonomicko-politický problém přerozdělování ve prospěch zvýraznění symbolického aspektu nerovností čili problému uznání. Počátky zmíněného obratu nepochybně souvisí s rozmachem sociálních hnutí, jehož kořeny je třeba vidět v hnutí feministickém. Jeho protagonisté poukazují na klíčový význam kultury, která dává materiálním a mocenským vztahům konkrétní podobu a smysl. (Šanderová, 2008: 45)

To nicméně neznamená, že by ekonomicky/ třídně definovaná nerovnost (a její analýza) jakkoli ztrácela na významu, přestává však být (v rámci sociálněvědního diskurzu) oním dominantním a klíčovým tématem a je doplněna o nerovnosti na bázi sociální a kulturní, čili kategorie sociálních identit, jejichž marginalizace mnohdy nevychází primárně z nižšího socioekonomického statusu, nýbrž z vyloučení z dominantních sociokulturních schémat jako jsou např. heteronormativita, maskulinní hegemonie či povinná tělesná kompetence. (Šafr, 2008) Z výše uvedeného je patrné, že -

(n)erovnost jako taková je stále častěji chápána jako výsledek interakcí, v nichž se identita postupně a opakovaně vyjednává prostřednictvím mluvních aktů, předvádění sebe sama a interpretace vlastního jednání i jednání druhých v konkrétní komunikaci. Zájem se obrací k sociálním rituálům, symbolům, praktikám, které interakce transformují do sociálních faktů. (Šanderová, 2009: 25-26)

V návaznosti na tento přístup je potom sama ‚sociální pozice‘, většinou poststrukturalistických autorů a autorek, chápána „... jako výslednice různých prolínajících

se sociálních vztahů – třídy (socioekonomického statusu), genderu, rasy/ etnicity, sexuality, věku atd.“ (Kolářová, 2008: 79)

Jednotlivé kategorie sociálních identit⁶² mohou v různých souvislostech odlišně interagovat mezi sebou, mohou odlišně interagovat s konkrétními sociálními skupinami a v různých kombinacích mohou odlišně spolupůsobit při konstruování partikulární sociální pozice – právě ona variabilita vzájemného působení daných kategorií vedla k tomu, že se začaly rozlišovat různé podoby resp. způsoby intersekcce. Marta Kolářová uvádí, v rámci intersekcionality, základní dělení na *aditivní model* (tj. *kumulaci nerovností*), *model prolínání* sociálních kategorií a *model zapadání/ proplétání (interlocking)* sociálních kategorií. (Kolářová, 2008)

Zatímco z hlediska aditivního, jež se primárně zaměřuje na *znevýhodnění* samo o sobě, je intersekcce chápána ve smyslu nárůstu oprese, kdy s každou další přidanou kategorií podřízené sociální identity útlak sílí, model prolínání⁶³ zohledňuje skutečnost, že ona *intersekcce* „... má vliv na všechny skupiny v různých konfiguracích.“ (Kolářová, 2008: 87-88, 88) Prizmatem *prolínání* je tak na sociální kategorie nahlíženo jako na *systemy* vzájemného působení útlaku a privilegií, jejichž různé kombinace varíují natolik, že nelze o konkrétní skupině říci, že je pouze utlačující, nebo pouze utlačovaná; zde záleží zejména na konkrétní situaci a konkrétním kontextu, ve kterém se člověk projevuje/ interaguje. Koncepte *interlocking*⁶⁴ se potom snaží poukázat na to, že to nejsou přednostně jednotlivci, nýbrž strukturální schémata a procesy, jež produkují nerovnosti. Jak uvádí Marta Kolářová, když parafrázuje Ivy Ken:

⁶² Zde je třeba zmínit, že – jak uvádí Marta Kolářová – v kontextu intersekcionality mluví někteří autoři a autorky o ‚sociálních kategoriích‘ jako o *systemech*, nebo jako o *procesech*. (Kolářová, 2008: 86-87)

⁶³ V souvislosti s konceptem *prolínání* se také hovoří o tzv. přístupu *multidimenzionálních nerovností*, který odmítá redukovat specifické nerovnosti na funkce nerovností ostatních. (Kolářová, 2008: 88)

⁶⁴ Model *interlocking* se zdá být pro záměry této práce nejvhodnějším resp. nejlépe odpovídá výchozí dynamice obou stěžejních kategorií, jež jsou v této práci tematizovány – vzhledem k tomu (jak je uvedeno výše), že tělesné znevýhodnění (jak je již obsaženo v samotném tomto termínu) diskurzivně konotuje a strukturálně asociuje sociální kategorii marginalizované identity, kdežto maskulinita představuje a priori systém (bez)moci, přičemž oba fenomény vzájemně „vytvářejí institucionalizované formy znevýhodnění a privilegií“, kdy je jednotlivec těmito sociálními strukturami zvnějšku formován a zkázňován. Je nicméně nutné podotknout, že *intersekcionalita* není pevně ustaveným výzkumným diskurzem s naprosto přesně předepsanou konceptuální typologií, nýbrž dynamicky se rozvíjející teoretickou perspektivou, v rámci které se mohou výše zmíněné modely kombinovat, a proto není nutné (ani žádoucí) rigidně zastávat specificky vytyčenou pozici.

Nepředstavujme si, že existují (kategorie sociálních identit – pozn. autora) odděleně a někdy se prolnou, ale že jsou již od začátku spolu svázány a nemohou se oddělit. ... Třída, gender a rasa⁶⁵ jsou dynamické sociální struktury, které utvářejí instituce. Zapadají do sebe v různých kombinacích a vytvářejí institucionalizované formy znevýhodnění a privilegií. Tyto struktury utvářejí jedince a identity, stojí mimo individua. ... volba toho, kam se lidé zařazují, není často svobodná a nepřipouští jiné možnosti.“ (Kolářová, 2008: 88-90, 90-91)

Určitou možnou výhodou, kterou intersekcionalní perspektiva výzkumníkovi/ výzkumnici nabízí je komplexnost v pohledu na partikulární pronutí nerovností/ znevýhodnění/ privilegií v dané sociální konfiguraci, čímž lze zabránit nepatřičné homogenizaci, redukcionismu, vytváření zavádějících binarit či dichotomií, nebo se vyhnout hierarchizaci dílčích kategorií (např. podle toho, kterou sociální kategorii domněle pokládáme za významnější).⁶⁶ (Kolářová, 2008; McCall, 2005) Sociální kategorie totiž -

... působí simultánně v každé sociální situaci. Na úrovni celospolečenské, jsou tyto systémy sociálních hierarchií vzájemně propojeny a jsou ukotveny ve všech sociálních institucích. Na úrovni individuální, zakoušíme naše životy a rozvíjíme své lokací formované identity v závislosti na všech dimenzích, ať jsme členy skupin dominantních, podřízených, nebo obou. (Weber, 1998: 24)

Jak ale většina autorů a autorek – v kontextu intersekcionality – podotýká (a jak už bylo zmíněno), vzhledem k tomu, že sociální kategorie jsou vzájemně závislé a vzájemně se ovlivňují, podmiňují a interagují mezi sebou, nelze o žádné skupině/ žádném jednotlivci tvrdit, že je její/ jeho status pouze a bez výjimky dominantní, nebo pouze a bez výjimky subordinovaný. Téměř každý člověk zakouší v rámci své biografie nějaká privilegia a nějaká znevýhodnění – obé pak závisí na momentální specifické konfiguraci určitého množství sociálních proměnných. Tyto proměnné a kategorie pak v závislosti na hierarchizovaném systému vztahů moci a strukturální lokaci způsobí, že je osoba v konkrétní situaci zvýhodněná

⁶⁵ Zde je užitečné zmínit, že v závislosti na kulturním obratu se „(d)o centra zájmu také vedle už zmíněné ‚velké trojky‘ (třída, rasa, gender – pozn. autora) začaly dostávat další formy nerovností, a to zejména ty, které souvisejí s věkem, zdravotním stavem a sexuální orientací.“ (Šanderová, 2009: 25)

⁶⁶ Nicméně, jak podotýká Marta Kolářová, např. *aditivní model* právě k oné hierarchizaci (či strohému vypočítávání kategorií podřízených sociálních identit) svádí, ačkoli je neopodstatněná a (podle mnoha autorů a autorek) nelze nikdy přesně stanovit hranice mezi jednotlivými sociálními identitami/ kategoriemi/ skupinami, protože každý jedinec spadá do více kategorií/ skupin, které navíc mezi sebou různě interagují. Podstatou tohoto přístupu by tak měla být analýza dynamických sociálních struktur, jež ve své institucionální (resp. diskurzivní) podobě tyto nerovnosti re/produkuje. (Kolářová, 2008: 87-88)

nebo naopak znevýhodněná. To znamená, že význam partikulární sociální kategorie je lokalizovaný. (Ken, 2007; Weber, 1998)

Nejedná se zde nicméně o (socio)kulturní relativismus – partikulární kategorie sociální identity mohou být (a většinou také bývají), prostřednictvím vztahů moci, kdy jedna skupina kontroluje jinou/ jiné skupinu/ skupiny, v subordinované nebo naopak dominantní pozici vůči druhé skupině. Jednotlivec ovšem většinou přináleží k několika skupinám zároveň – tzn. privilegia a znevýhodnění jsou dána především naší strukturální lokací, než aby byla důsledkem naší přináležitosti k určité na bázi biologického determinismu ustavené kategorii či kategorii identit. (Ken, 2007; Weber, 1998)

Ken poukazuje na to, že vícedimenzionální pojetí nerovnosti jednoduše znemožňuje nahlížet ji ve staticky dichotomické poloze. Znevýhodnění je tak spíše opresivním aktem, než že by bylo podstatou (determinantem) identity. Někteří autoři a autorky podotýkají, že sociální kategorie (pakliže vůbec existují) mají specifický význam pro konkrétní jednotlivce na konkrétním místě a v konkrétním čase – tj. význam daného konceptu (kategorie) se s místem a časem mění, dokonce může simultánně na jiném místě/ v jiné době nabývat až významu kontradiktorického (přesto, že se může jednat o srovnatelnou či stejnou situaci). (Ken, 2007: 6-7)

F. Anthias kritizuje – v návaznosti na odklon od redukcionismu a dichotomicky ustavených konstruktů, jež dlouhodobě převládají v teorii sociální stratifikace – přístup (k praktickým modům oprese), jež ztotožňuje materiální a ekonomické znevýhodnění s důsledky třídní nerovnosti a symbolickou a kulturní podřízenost s důsledky nerovnosti na základě genderu a rasy. „... tvrdí, že jak materiální, tak symbolické prvky lze vysledovat u všech kategorií. Materiálně není jen ekonomické, ale představuje i jiné hodnotné zdroje, například symbolickou hodnotu, uznání nebo členství v komunitě.“ (Anthias quoted in Kolářová, 2008: 94-95, 95)

Intersekcionalní přístup se tedy soustředí předně na problematiku sociálních nerovností; nerovnost se zde ovšem nechápe jako statický a transhistorický atribut konkrétní sociální kategorie, nýbrž jako historicky a kulturně relativní sociální konstrukt, jež se manifestuje prostřednictvím relací a interakcí. Například Cynthia D. Anderson tak upozorňuje na potřebu „odkrýt mechanismy, které produkují a reprodukují nerovnosti, spíše než jen dokumentování případů nerovnosti.“ (Anderson citována in Kolářová, 2008: 93) Její teorie nerovnosti se opírá o koncept zakotvenosti, kdy jsou lidé a skupiny lokalizovány a kontextualizovány jak sociálně, tak institucionálně, a koncept sociálních vztahů, který zvýznamňuje vzájemné prolínání daných skupin i (inter)akcí jednotlivých osob. To, že jsou nerovnosti historicky proměnlivé a

jsou re/produkovány prostřednictvím vztahů a interakcí, znamená, že i jednotlivec má možnost měnit daný systém dominance a subordinace. (Kolářová, 2008: 93)

Schwalbe potom vymezuje dva typy mechanismů, jejichž prostřednictvím dochází k oné re/produkcí sociálních nerovností – tj. „vykořisťování“ a procesy „othering“ (odlišování), kdy jsou příslušníci určitých skupin marginalizováni s ohledem na specifické znaky dané skupiny. Sociální kategorie se neudrží samy od sebe, ale jsou z významňovány (čili nabývají smyslu) tím, že je s nimi zacházeno jako se skutečnými. (Schwalbe quoted in Kolářová, 2008: 93)

Přestože se v rámci intersekcionalně zaměřené (nejenom) feministické sociologie a psychologie zdůrazňuje vzájemnost různých sociálních kategorií (či systémů) s tím, že žádnou z nich nelze upřednostňovat (nebo ignorovat) jako významnější (nebo nevýznamnou), některé autorky a autoři poukazují na to, že (zde zejména v anglosaském akademickém prostředí) se projekt intersekcionality stále opírá o „triumvirát“ rasa-třída-gender a o jiných podobách nerovnosti – např. na základě náboženství, věku, mentálních a tělesných dispozic, sexuálních preferencí, etnicity atd. – se mluví jako o dodatečných formách oprese. Někteří badatelé a badatelky navíc pojmají jednu z kategorií (případně specifickou kombinaci dvou a více těchto kategorií) jako ten určující a pořadající sociální princip, přičemž ty další pokládají za odvozené. (Ken, 2007: 8-9) Helen Meekosha k tomu podotýká, že navzdory narůstající popularitě intersekcionalního přístupu zůstává ve feministické teorii mj. rozměr tělesného znevýhodnění stále na okraji zájmu (resp. není plně integrován do intersekcionalně pojatého výzkumného diskurzu), ačkoli by právě zohlednění této kategorie mohlo osvětlit mnohé o nerovnostech na základě rasy-třídy-genderu. (Meekosha, 2006: 162)

Většina teoretiček a teoretiků intersekcionality také zdůrazňuje aktivistický rozměr a potenciál, který je (nebo by alespoň měl být) tomuto přístupu vlastní. Poukazuje se zde zejména na prolnutí vědění s aktivismem, kdy se intersekcionalně pojatý výzkum stává nástrojem či metodou pozitivní sociální změny, nebo součástí usilování o dosažení sociální spravedlnosti. (Meekosha, 2006: 171-173; Weber, 1998: 25)

2.3.1. Význam interkategorické analýzy v sociálněvědním diskurzu

Lidé se v okolním světě orientují a tento svět osmyslují prostřednictvím mechanismů kategorizace – tj. vytvářejí, z významňují, potvrzují a naturalizují partikulární abstraktní kategorie vztahující se ke konkrétním fenoménům. Skrze kategorie potom také uchopují a vnímají sociální realitu. Význam a smysl kategorií si osvojují a interiorizují v průběhu socializačních procesů, aby pak tento význam a smysl předávali dál. Jednotlivé kategorie podléhají typologizaci a klasifikaci, čímž nabývají symbolické hodnoty. Podle hodnotících schémat jsou dále tyto kategorie hierarchizovány a ohraničeny tak, že se stávají funkcí sociální rozdílnosti (dochází ke konstrukci meziskupinových hranic a procesům odlišování – „othering“), na jejímž základě probíhá sebeidentifikace (s určitou skupinou⁶⁷) a umístování druhých v sociálním prostoru (jejich ztotožnění s určitou kategorií). Ačkoli je povaha sociálních kategorií arbitrární, jsou konstruovány v návaznosti na sociokulturní kontext – tzn., že jejich konstruování není libovolné a jejich interpretace není vždy čistě subjektivní. V návaznosti na hierarchizaci kategorií jsou generovány nerovnosti čili specifická (lokací daná) zvýhodnění a znevýhodnění, jež ovlivňují individuální přístup k materiálním a kulturním zdrojům. (Šanderová, 2009: 29-33; Vojtíšková, 2008)

Viděli jsme, že na intersekcionalní úrovni jsou sociální kategorie chápány jako vzájemně odvislé, vzájemně se prolínající a spolupůsobící, a že nerovnosti, které jsou prostřednictvím těchto kategorií generovány je tedy zapotřebí zkoumat s důrazem na komplexnost této problematiky.

Výzkumy nerovnosti a intersekcionalně pojaté výzkumy jsou ovšem, dle mnohých, omezeny neodpovídajícím teoretickým a metodologickým zázemím. (Anderson, 1996; McCall, 2005) Anderson podotýká, že je to z části dáno úzkou specializací (nejenom) sociologických disciplín, kdy každá z nich preferuje konkrétní kategorii sociální nerovnosti – ačkoli tuto „sociálněvědní atomizaci“ dnes již do určité míry teoreticky (ve smyslu propagace

⁶⁷ Vojtíšková vymezuje *kategorii* jako produkt „... vnější kategorizace, tedy identifikace jiných lidí jako členů sociální kategorie, nevztažené skupiny.“ *Skupinu* pak definuje jako výsledek „... vnitřní skupinové identifikace sama sebe jako člena sociální skupiny, vztažené skupiny.“ (Vojtíšková, 2008: 66)

rovného zohledňování jednotlivých sociálních kategorií) překlenuje intersekcionalní perspektiva, není tento přístup stále v sociálně vědním diskurzu plně integrován. (Anderson, 1996)

Na úrovni metodologické pak badatelé a badatelky často nenaplní požadavek komplexního uchopení procesů nerovnosti z důvodu rigidního setrvávání na partikulární metodologické pozici, která mnohdy neumožňuje potřebné prolnutí s jiným metodologickým rámcem. Žádný ze způsobů analýzy, ani žádná konkrétní metoda by tak neměla být upřednostňována – žádná totiž není tou „nejlepší“ či nejvhodnější ke studiu nerovností. „Pochopení multidimenzionálních reprezentací nerovnosti vyžaduje multiplicitu metod, včetně historického, kontextuálního a interakcionistického přístupu.“ (Anderson, 1996: 741)

Intersekcionalní přístup tedy čelí novým metodologickým výzvám, z nichž je nejvýraznější požadavek komplexnosti, která je předpokladem toho, že výzkum odpovídajícím způsobem demaskuje a interpretuje vztahy moci a nerovnosti vyplývající z partikulární relačně strukturní konfigurace a lokace. S ohledem na tento požadavek vymezuje McCall tři základní analytické rámce, jež se liší zejména ve svém přístupu k sociálním kategoriím – *antikategorickou*, *intrakategorickou* a *interkategorickou komplexitu*. (McCall, 2005)

Antikategorické pojetí se opírá o radikální dekonstrukci analytických kategorií, jež pokládá za arbitrární historické a jazykové konstrukty, které nejenže nic nevypovídají o sociální realitě jako takové resp. o tom, jak lidé tuto realitu zakoušejí, ale navíc jsou nástrojem re/produkce nerovností. Dekonstrukce hlavních sociálních kategorií je tak pokládána za dekonstrukci nerovnosti jako takové. Tento přístup preferuje mnoho badatelek a badatelů (zejména feministicky založených) i přesto, že je v zásadě nemožné se plně vymanit z normativních vazeb jazyka (v nichž jsou zafixovány základní klasifikační, kategorizační a hodnotící vzorce a schémata) a zároveň dosáhnout alespoň částečné pozitivní sociální změny bez strategického využití daných kategorií. Dekonstrukce oněch kategorií nicméně působí subverzivně právě na normativní a naturalizující spolupůsobení jazyka s procesy kategorizace, které jinak obvykle ústí v esencialismus. V rámci tohoto přístupu je tak kritizována předně homogenizace a neodpovídající zjednodušování při používání sociálních kategorií. (Lanehart, 2009: 3-4; McCall, 2005: 1773-1778)

Intrakategorický přístup tvoří určitý předěl mezi přístupem *antikategorickým*, jenž kategorie odmítá a přístupem *interkategorickým*, který s nimi nakládá strategicky. V rámci tohoto pojetí jsou dekonstruovány procesy vytváření a vymezování meziskupinových hranic, stejně tak jako kategorie samy o sobě. Relace, které tyto kategorie představují a které

z daných konstruktů vyplývají, jsou nicméně pokládány (v daném sociokulturním výseku) za ustálené a (v dané historické fázi) za přetrvávající. (McCall, 2005: 1773-1774)

Interkategorická komplexita (také nazývaná *kategorická*) předpokládá dočasné převzetí existujících analytických kategorií do té míry, aby bylo možno rozkrýt vztahy moci a nerovnosti mezi vybranými sociálními skupinami a jejich měnící se konfigurace. Tyto vztahy se tedy stávají ústředním tématem analýzy, jež se tak spíše soustředí na podstatu vztahů mezi sociálními skupinami (resp. kategoriemi), než aby zůstávala u interpretace a/nebo vymezení definice či reprezentace těchto skupin. Tam, kde intrakategorické pojetí předpokládá jednotné intersekcionalní jádro (ať už se jedná o jednotlivou sociální skupinu, událost, jev nebo koncept), jehož zevrubnou analýzou se snaží odhalit (resp. izolovat) vliv genderu, věku, etnicity, fyzických dispozic atp., interkategorická analýza začíná u těchto elementů, které zde mají (jakožto prostřednictvím relací ustavené konstrukty) určitý svébytný základ, skrze nějž dochází k prolínání s dalšími kategoriemi. Interkategorická komplexita se tedy dotýká vztahů mezi sociálními skupinami v rámci analytických kategorií.⁶⁸ „Subjekt je multiskupinový a metoda je systematicky komparativní.“ (Lanehart, 2009: 4; McCall, 2005: 1773, 1784-1787)

Ne každý výzkum intersekce splňuje konceptuální parametry nějakého ze tří výše uvedených intersekcionalních přístupů; některé výzkumy mohou překračovat hranice těchto přístupů a v některých případech může docházet k překrývání daných přístupů – tyto přístupy jsou reprezentativními vzorky studia intersekcionality, jehož stěžejním rysem je snaha o pochopení složitosti vztahů subjektu v rámci multiplicitních dimenzí sociálního života a analytických kategorií. (McCall, 2005: 1772, 1774)

Anderson tvrdí, že analytické/ sociální kategorie – gender, rasa, třída aj. – jsou *sociálními vztahy*, což znamená, že jako koncepty neexistují vně sociálních skupin, ale jejich vymezení, charakteristiky a působení jsou utvářeny, udržovány a měněny lidmi, kteří se s těmito skupinami identifikují (resp. jsou identifikováni s příslušnými kategoriemi). Sociální kategorie tedy existují pouze ve vzájemných vztazích. Takový přístup nám pak umožňuje zohledňovat působení jednotlivce v rámci výseku jím zakoušené sociální reality, stejně jako zabraňuje tautologickým a deterministickým konceptualizacím sociální struktury. (Anderson, 1996: 736-737)

⁶⁸ Vzhledem k tématu práce, jež se zaměřuje na rozkrýtí způsobů intersekce a interakce mezi kategoriemi tělesného znevýhodnění a maskulinit/y, je myslím zřejmé, že se analýza bude pohybovat v mantinelech interkategorického přístupu, který postupuje právě směrem od vymezených sociálních/ analytických kategorií k interpretaci komplexity vztahů mezi těmito kategoriemi.

Tam, kde Anderson – stejně jako mnoho jiných autorek a autorů – mluví o sociálních vztazích (apriorně) v kontextu rasy-třídy-genderu, přidávají jiní a jiné kategorie věku, sexuální preference a tělesné jinakosti⁶⁹. Jak podotýká např. Meekosha, důsledky sociálního vztahu tělesného znevýhodnění působí na mnoha úrovních od socioekonomického statutu a (bez)moci, přes kulturní významy a institucionální lokaci, až po obecné diskurzy exkluze a inkluze. Konstrukce, které se používají k interpretacím tělesného znevýhodnění, mohou být ve studiu intersekcce přínosné zejména tam, kde zůstává genderový (nebo jiný) rozměr nevysloven a přesto přítomen v procesech strukturujících vědění a sociální praktiky. (Meekosha, 2006: 162)

Meekosha vyzdvihuje význam interkategorické analýzy implikující výzkumný proces, v jehož rámci jsou odhalovány dominantní mody myšlení (hegemonní diskurzy) prostřednictvím zjišťování toho, jakým způsobem fungují a působí v kontextu určité komplexně uchopené situace. Takový způsob analýzy podporuje strategie usilující o rozvoj plně inkluzivní společnosti. Žádná z dimenzí sociální stratifikace totiž nemá být upřednostňována – tyto provázané sociální vztahy, které lidé prožívají a formují, jsou udržovány množstvím různých konceptuálních dualit – „zdravý“/ „normální“ X s tělesným/ mentálním znevýhodněním („postižený“), muž X žena, ve věku privilegovaném X ve věku odmítaném, viditelně majoritní X viditelně minoritní atp. Tyto duality v praxi vytvářejí síť diferencí a specifických (relativních) podob moci, zároveň jsou sociálními konstrukty exkluze a výchozími zdroji procesů klasifikace a nálepkování, skrze které je jednotlivec reprezentován jako ne/plnohodnotný člen společnosti. (Meekosha, 2006: 162, 171, 172)

To, že je tělesná jinakost/ znevýhodnění sociálním vztahem znamená, že tělo je ve všech svých podobách nositelem sociálního významu. Význam (resp. smysl) tělesné jinakosti se zde manifestuje přinejmenším dvěma způsoby – jednak prostřednictvím významu, jímž lidé charakterizují osobu s tělesným znevýhodněním, a jednak prostřednictvím významu, jenž ona osoba přepisuje situacím, v rámci kterých vyjednává onen vztah (nebo vztahy). Tyto významy se vzájemně ovlivňují a (spolu)působí oběma směry – od okolí k jednotlivci i od jednotlivce k ostatním lidem. (Meekosha, 2006: 165)

Interkategorický přístup umožňuje nahlédnout (nejenom) kategorii tělesné jinakosti v komplexní relační síti s dalšími kategoriemi a demaskovat tak vztahy moci v souvislostech „postižení“, ale také dekonstruovat širší výsek vztahů nerovnosti na bázi genderu (či jiných

⁶⁹ Bylo již zmíněno, že maskulinity jsou eminentně vztahové – tj. jejich charakter a (nejenom) symbolická hodnota jsou vyjednávány prostřednictvím interakcí. Maskulinita je navíc genderovou subkategorií – tj. lze ji jako sociální vztah vřadit do kontextu rasy-třídy-genderu. Viz kapitola 2.1. *Maskulinita – maskulinity*.

sociálních kategorií), jejichž dekonstrukce by byla bez takové „intervence“, když ne úplně nemožná, tak jistě neúplná. Tělesná jinakost a gender jsou totiž (společně s dalšími kategoriemi) vzájemně propojeny ve schématech dominance a podřízenosti a spoluvytvářejí tak komplexní síť kulturních interpretací. (McCall, 2005; Meekosha, 2006: 169-171)

2.4. Intersekcce maskulinit/y a tělesného znevýhodnění

2.4.1. Středobody sociokulturních reprezentací mužů s tělesným znevýhodněním

Autorky a autoři tematizující maskulinitu a/nebo tělesné znevýhodnění konstatují, že jsou tyto kategorie vzájemně rozporné a zároveň odvislé – sociokulturní reprezentace tělesného znevýhodnění slouží k udržování maskulinní hegemonie (v celé její významové šíři), zatímco je jejich forma, smysl a samotná existence výsledkem marginalizujících funkcí maskulinního řádu. Jak je popsáno v předcházejících kapitolách, kategorie maskulinity a tělesné jinakosti jsou konstruovány především ve vztazích, resp. jsou vztahy; průsečíkem relace maskulinita ↔ tělesné znevýhodnění je tělo, na základě jehož (rozličně) strategicky reprezentovaných parametrů a atributů dochází k aplikaci konceptuálních binárních opozic normalita X abnormalita, aktivita X pasivita, nezávislost X závislost apod. Analogicky způsobům a úrovni reprezentace těla je muž lokalizován v hierarchii maskulinit, čili je označen jako ne/dostatečně maskulinní nebo nemaskulinní. Koncept abnormality, pasivity a závislosti diskurzivně svázaný s tělesnou jinakostí vykazuje tělesně znevýhodněné muže mimo území hegemonické maskulinity (definované negací pasivity, slabosti a závislosti). Muži s tělesným znevýhodněním jsou nahlíženi jako muži, jimž k úplnému mužství něco „chybí“ – tedy jako neúplní muži. Muži s tělesným znevýhodněním také mají méně příležitostí k aktivnímu zapojení do sociálních procesů, což je následně vykládáno jako jejich pasivita. Předpoklad

(nevyhnutelné) pasivity, která má za následek závislost, prolíná všemi stěžejními oblastmi života tělesně znevýhodněných, od práce přes sexualitu až po vztahy. (Gerschick, [1998] 2004; Linton, 2006: 168-170; Murphy, 2001; Shakespeare, 1999; Shuttleworth, 2004)

Zatímco (neo)liberální diskurz práce, souladný s diskurzem povinné tělesné kompetence, konstruuje systém trhu práce, pracovních vztahů a pracovního prostředí tak, že jsou z něho tělesně znevýhodnění (podle představy zdánlivé logiky „přirozeného“, objektivně analyzovatelného a nevyhnutelného sociálního řádu) vyloučeni a následně definováni jako nekompetentní a nevykonní, generuje kulturní stereotyp tělesně znevýhodněných jako sociální přítěže, jež ovšem „musí“ být tolerována. (McRuer, 2006b) Jak si všímá např. Robert Murphy, ztráta (či nenabytí) ekonomické autonomie má negativní psychosociální dopady zejména na muže (a zejména na muže se získaným tělesným znevýhodněním), protože podle tradiční (stereotypem udržované) dělby rolí podle pohlaví by žena měla být doma a muž v práci – čili „(ž)eny pracovat mohou, ale muži musejí“. Muž, jenž nepracuje a zůstává doma, je stigmatizován a onálepkován jako slaboch, lenoch a ztroskotanec. (Murphy, 2001: 161, 163) Obtíže, jimž muži s tělesným znevýhodněním na trhu práce čelí, posilují jejich marginalizaci v rámci genderového uspořádání. Diskriminace jim zabraňuje dosáhnout ekonomického úspěchu, který je jedním z klíčových aspektů hegemonické maskulinity. (Gerschick, [1998] 2004: 117)

Konstrukt tělesného znevýhodnění evokuje představu sexuální nekompetence; tato představa vyvěrá z dominantní maskulinní heterosexuální ideologie sexuality jako falocentrické, zaměřené na mužskou erekci a penetrační praxi. Vzhledem k tomu, že např. paraplegie či kvadruplegie mají vliv na mužské sexuální funkce (mj. erekci), bývají někdy pojímány jako svého druhu kastrace, zejména proto, že alternativní sexuální vyjádření nejsou vnímána jako plnohodnotný sexuální akt či jako sexuální akt sám o sobě. Murphy poukazuje na to, že paraplegikova či kvadruplegikova maskulinní pozice je, (nejenom) v této souvislosti, permanentně předmětem zpochybnění, protože jeho sexuální život je obvykle v rozporu s maskulinními hodnotami (sebe)kontroly, aktivity, iniciativy apod. Muži s tělesným znevýhodněním jsou reprezentováni jako nepřitažliví, tedy jako jedinci, kteří nemohou naplnit dimenzi romantických a sexuálních očekávání (zejména dočasně fyzicky kompetentních⁷⁰) žen (či gayů); bývají také někdy vykreslováni jako hypersexuální, mnohem častěji však jako asexuální resp. jako lidé „bez sexuality“ a „bez sexappealu“, což je pozice, kterou si mnoho

⁷⁰ Někteří autoři a některé autorky preferují pro označení „normálního“ a normativního těla termín „dočasně fyzicky kompetentní“, skrze nějž upozorňují na to, že se v případě tělesné kompetence nejedná o stabilní neměnný stav, nýbrž o stav podléhající změně (jíž lze navíc v souvislosti se stářím spíše očekávat), kdy se kdokoli kdykoli může stát tělesně znevýhodněným. (Davis, 2002: 36; Gerschick, [1998] 2004)

mužů s tělesným znevýhodněním internalizuje, čímž se následně podílejí na naturalizaci a posilování problémů v navazování intimních vztahů. (Gerschick, [1998] 2004: 119-120; Murphy, 2001: 82-84; Shakespeare, 1999: 57-58; Shuttleworth, 2004)

Předpoklad nesoběstačnosti, závislosti a pasivity (a také koncept životní tragedie a stigma) tělesně znevýhodněných, který je naturalizován a materializován prostřednictvím diskurzu „postižení“ a z něho vycházejícího sociálního systému, klade překážky i do procesů navazování a udržování plnohodnotných celistvých vztahů. Muži se zkušeností získaného tělesného postižení popisují postupující odcizení, pocity viny a zmatenost, jež narušovaly a/nebo proměňovaly jejich předcházející přátelské i rodinné vztahy. Vedle fyzických bariér a nepřívětivého uspořádání sociálního prostoru – což jsou aspekty podílející se přímo a reálně na omezování stávajících kontaktů – je to především narušení pocitu vzájemnosti, jež pramení z prvku závislosti, který s sebou tělesné postižení do vztahů přináší, a který zcela proměňuje jejich podobu; obojí je potom živnou půdou vyšší sociální izolace tělesně znevýhodněných. V rámci rodinných vztahů přestává být muž, ve většině případů, hlavním živitelem, obvykle také ztrácí fyzickou převahu, což často vede k poklesu autority. Zatímco muži s vrozeným znevýhodněním jsou se svou sociální pozicí sžiti a nacházejí se ve vztazích ustavených v návaznosti na tuto pozici, muž se získaným znevýhodněním prožívá radikální proměnu své sociální role – bývá nucen zůstat doma, tedy v soukromé sféře, která mu však není nakloněna, jeho rolí je být aktivním („být doma“) ve sféře veřejné. Stereotyp maskulinní nekompetence „postiženého“ nepůsobí ovšem pouze uvnitř vztahů blízkých lidí, ale má také potenciál ovlivňovat je zvenčí prostřednictvím názorů a postojů, se kterými se k dané situaci staví okolní lidé.⁷¹ (Murphy, 2001: 162-165, 169-170; Robillard, 1999)

Sociokulturní reprezentace mužů s tělesným znevýhodněním jako nesoběstačných vede mnoho lidí k tomu poskytovat jim pomoc i v situacích, jež by zvládli bez problémů, což podkopává jejich úsilí o (znovu)nabití nezávislosti a autonomie. Někteří se zmiňují o tom, že pomoc v takových případech od známých přijímají i navzdory (dočasné) ztrátě nezávislosti, protože tím usnadňují interakci a posilují vzájemné vztahy s přáteli, kteří se potom necítí tolik nesví stran „postiženého“, když mu mohou v průběhu setkání neustále pomáhat. Dočasně fyzicky kompetentní tak – ve prospěch vlastní normativity a jejího potvrzování – re/konstruují ono pojetí závislosti a nesoběstačnosti „postižených“. Muž s tělesným znevýhodněním tak

⁷¹ Albert Robillard (sociolog se získaným tělesným znevýhodněním) např. zmiňuje zkušenost své ženy, která – potom, co vešlo v obecnou známost, že je její manžel na vozíku – začala dostávat od mužů mnoho pozvánek ke schůzce apod. Tyto projevy náklonnosti se opíraly o jejich přesvědčení, že je (vzhledem k domnělé mužově impotenci, a to i přesto, že byl v tomto ohledu zdravý) sexuálně deprivovaná a potřebuje emocionální vzpruhu, a proto s ní lze snadno navázat intimní vztah. (Robillard, 1999: 121-122)

musí vykonávat nelehkou volbu mezi posilováním autonomie a posilováním vztahů ve skupině – obě rozhodnutí však vedou k oslabení jeho maskulinní pozice. (Gerschick, [1998] 2004: 121-122)

Jak již bylo zmíněno, nesoulad tělesného znevýhodnění s ideálem maskulinity často mužům s méně normativními těly nedovoluje prezentovat se jako „praví aktivní muži“, což se promítá také do procesu navazování intimních vztahů. Muži s nenormativními těly jsou, v závislosti na míře svého znevýhodnění, vyloučeni ze zaběhnutých schémat vyjednávání intimního kontaktu, zejména v případech, kdy jim jejich fyzické dispozice znemožňují např. provést první tělesný dotyk, obejmout či v náručí stisknout svůj protějšek, iniciovat polibek atp. (Shuttleworth, 2004: 169-171) Tyto dílčí aspekty nenormativní kinetiky, rozporné s dominantní představou pohybových kompetencí mužského těla, jsou vnímány jako potvrzení toho, že muži s tělesným znevýhodněním ztělesňují neúplnou maskulinitu a jako takoví nemají, a/nebo nejsou oprávněni projevovat, touhy a potřeby v sexuální a intimní oblasti. Předpoklad tělesné čili sexuální nekompetence se, v kontextu mocenských vztahů mezi pohlavími, zároveň promítá do předpokladu, že muž s tělesným znevýhodněním znamená pro ženu „bezpečného“ společníka, který de facto nemůže zneužít své převahy k vynucení svých požadavků (např. sexuální povahy) potažmo nátlaku či obtěžování. Fakticky se však i mezi tělesně znevýhodněnými vyskytuje bezpočet mužů, kteří se nejenom vůči ženám, ale také vůči dětem nebo jiným mužům chovají násilně a agresivně, přičemž toto chování bývá často jedním z instrumentů potvrzování maskulinního jáství.⁷² (Shakespeare, 1999: 59-64; Shuttleworth, 2004)

V reakci na výše uvedené reprezentace mužů s tělesným znevýhodněním mívají ženy tendenci přistupovat k nim jako k „neškodným“ bezrizikovým kamarádům, se kterými si mohou bez obav popovídat a svěřit se jim se svými problémy, nikoli však jako k potenciálním (sexuálním či životním) partnerům.⁷³ Některé ženy naopak u mužů s tělesným znevýhodněním hledají sensitivitu, empatii a rovný přístup, čehož se jim ve vztazích s muži, kteří ztělesňují tradiční formy virility, nedostává; hledají alternativu hypermaskulinního muže,

⁷² Jak je naznačeno v kapitole 2.3. *Intersekcionalní přístup jako výchozí perspektiva*, bylo by zavádějící a zjednodušující přistupovat k dané sociální skupině jako pouze utiskované – muži s tělesným znevýhodněním totiž nejsou vždycky „obětmi“, ale „... mohou být zároveň utlačovanými i utlačujícími.“ (Shakespeare, 1999: 63)

⁷³ Tento náhled na muže s tělesným znevýhodněním se tak v mnohém prolíná s některými způsoby reprezentace (dočasně fyzicky kompetentních) gayů. Simultánní přístup zde, z pozice žen, reflektuje to, že příslušníci obou skupin mají, v závislosti na jejich pozici vně okruhu hegemonických typů maskulinity, určitý soubor (v jistých bodech totožných) zkušeností, strategií jednání a chování, jež jsou shodné či připodobitelné zkušenosti ženské. (McRuer, 2006b; Shakespeare, 1999: 61-62; Shuttleworth, 2004)

jenž jim není schopen poskytnout emocionální intimitu. Nicméně, oba náhledy de facto implikují přesvědčení, že se v případě muže s tělesným znevýhodněním nejedná o „pravého“ muže reprezentujícího hegemonickou maskulinitu (v pozitivním resp. negativním smyslu). (Shakespeare, 1999; Shuttleworth, 2004)

Mnoho mužů s tělesným znevýhodněním si tak, (nejenom) při navazování intimních vztahů, osvojí strategii citlivého přístupu, empatie a naslouchání. Někteří ovšem volí strategie, které zapadají do konceptu virility, aby potlačili pocity zranitelnosti, jež vyvolává nesoulad jejich pozice s maskulinními standardy. (Gerschick, [1998] 2004: 120; Shuttleworth, 2004: 171-175)

Různí muži s nenormativními těly uplatňují a vyvíjejí v různých situacích různé strategie vyjednávání jejich pozice v rámci maskulinního (genderového) řádu. Autoři a autorky tematizující intersekcii maskulinit/y a tělesného znevýhodnění poukazují na to, že chceme-li se vyhnout biologickému redukcionismu, je třeba soustředit se především právě na tyto strategie vztahování se k sociokulturním reprezentacím. (Shakespeare, 1999)

2.4.2. Muži s tělesným znevýhodněním a způsoby jejich sebevymezení v intencích dominantního diskurzu maskulinity

Thomas Gerschick a Adam Miller určili, na základě výzkumu opírajícího se o rozhovory s tělesně znevýhodněnými muži, tři základní modely strategií, které tito muži využívají ke ztvárnění vlastní odpovídající genderové identity. Strategie spoléhání se na diskurz hegemonické maskulinity vychází z osvojených a interiorizovaných způsobů jednání a chování přiřazených k dominantním definicím, formám a významům maskulinity. Tělesně znevýhodnění muži preferující tento strategický model se pokouší naplnit očekávání a požadavky kladené na tuto pozici, což většinou ústí ve frustraci, protože obvykle nejsou schopni splnit podmínky této role.⁷⁴ Strategie reformulace tradiční koncepce maskulinity vede tělesně znevýhodněné muže k tomu, aby přizpůsobovali ideály maskulinity možnostem své

⁷⁴ Jak je uvedeno v kapitole 2.1.3. *Maskulinita – maskulinity*, hegemonické typy maskulinity jsou ve skutečnosti přístupné pouze menšině mužů.

tělesné nenormativity resp. aby v souladu se svou tělesností redefinovali specifika mužství. Tato strategie mnohdy vede, ve svých partikulárních výstupech, k úspěchu – její přijetí nicméně předpokládá určitý odklon od tradice a subverzivní přístup ke stereotypu. Odmítnutí hegemonního diskurzu maskulinity a jím re/produkováných standardů a norem spočívá v odklonu od konvenčně formované genderové identity a osvojení si alternativního hodnotového systému, jaký často akcentují různá emancipační hnutí. Ve většině případů bývají ovšem tyto strategie kombinovány; preference konkrétních strategií se mohou v průběhu života měnit, stejně jako bývají měněny v závislosti na dané situaci a okolnostech. (Gerschick, Miller quoted in Shakespeare, 1999: 59; Shuttleworth, 2004: 168-169; Wilson, 2004: 121)

Strategie, při nichž jsou používány striktně maskulinní metody vyjádření osobní identity, si často osvojují muži se získaným tělesným znevýhodněním, kteří se aktuálně nacházejí ve fázi rehabilitace a fyzioterapie. Prostředí nemocnic a rehabilitačních ústavů posiluje u těchto mužů souhlasný postoj ke kulturním hodnotám virility – v nemocnici bývají tlačeni k bezvýhradnému přijetí pravidel role nemocného spočívající v zaměření všech svých sil k cíli, jímž je uzdravení; zároveň se od nich (trochu paradoxně) očekává, že budou „vzornými pacienty“, kteří se snaží neobtěžovat okolí projevy symptomů a potíží vztahujících se k jejich nemoci, tedy „chlapské“ sebezapření.⁷⁵ Toto sebezapření se stává stěžejní koncepcí v průběhu následné rekonvalescence a rehabilitace, jejímž cílem je navrátit jedince k „normálnímu životu“. Pobyt v rehabilitačním ústavu bývá fyzicky a psychicky vyčerpávajícím obdobím, kdy je tělesně znevýhodněný neustále nucen podstupovat náročné procedury, cvičení a trénink, což má vést k alespoň částečné normalizaci jeho fyzických a sociálních dispozic. Rehabilitační terapeuti a terapeutky se zde snaží předejít případné rezignaci tělesně znevýhodněných (jinými slovy tomu, aby se „bez boje“ sžili s danou situací) či je vytrhnout z apatie a pomoci jim v návratu do společnosti definované povinnou tělesnou kompetencí. Toto úsilí bývá podporováno zdůrazňováním maskulinních hodnot a ideálů neústupnosti, odhodlání, vytrvalosti a statečnosti. U rehabilitujících mužů, kteří přijmou boj o znovunabytí fyzické kompetence za svůj, často nabývá strategie sebezapření nekompromisní podoby a stává se metodou potvrzování maskulinní identity. „Být mužem“ zde znamená tvrdě usilovat o tělesnou normu, což je strategie, která bývá v této souvislosti okolím podporována a kladně

⁷⁵ Zde se nabízí srovnání s rigidním maskulinním statutem, v rámci něhož muži odmítají projevy slabosti a zohledňování zdravotních rizik – tato maskulinní specifika jsou přiblížena v kapitole 2.1.5. *Muži, zdraví a maskulinní tělo.*

hodnocena. Odmítnutí rehabilitační praxe s sebou naopak přináší kulturní devalvací.⁷⁶ Hegemonní normativní diskurz, jehož je rehabilitace jednou z institucionálních systémových součástí, totiž postuluje příkaz, dle něhož musí každý svým jednáním usilovat o normu.⁷⁷ (McRuer, 2006b; Murphy, 2001; Robillard, 1999: 35-40; Wilson, 2004)

Ke strategii reformulace či odmítnutí maskulinních norem a standardů většinou přecházejí muži se získaným tělesným znevýhodněním až po určité době, když zjistí, že se strategie vytvářené v souladu s diskurzem hegemonické maskulinity nesetkávají s úspěchem. Strategie vyžadující redefinici maskulinních ideálů umožňují komplexnější a sofistikovanější přijetí tělesné nenormativity než ty, které na těchto ideálech staví. Jak poukazují někteří muži s tělesným znevýhodněním, zahrnutí alternativních modelů vztahování se k sobě samému a k okolí do jejich vyjednávacího aparátu jim rozšířilo spektrum možností jak uspokojivě re/formulovat vlastní identitu a zároveň se stát úspěšnějšími v procesech navazování a udržování vztahů. S tím souvisí také osvojení si multiplicitních sexuálních vyjádření, jež vede k většímu uspokojení v intimní oblasti. Většina mužů s tělesným znevýhodněním si nicméně uchovává alespoň část tradičního maskulinního repertoáru, jenž je obranou před příliš dehonestujícími sociokulturními reprezentacemi. (Gerschick, [1998] 2004; Shuttleworth, 2004; Wilson, 2004: 128-132)

Některé strategie obhajoby maskulinní genderové role mohou být spíše dostupnější mužům s tělesným znevýhodněním než dočasně fyzicky kompetentním mužům. David Serlin uvádí, jak v polovině 20. století působila v prostředí americké armádní kultury skupina performerů s tělesným znevýhodněním (válečných veteránů) „The Amputettes“, kteří při různých příležitostech předváděli se svými protézami taneční čísla převlečení do ženských šatů, aniž by byli předmětem opovržení či posměchu.⁷⁸ Schopnost předvést svého druhu drag show byla důkazem jejich maskulinity – toho, že jsou stále aktivními a nezávislymi muži, kteří úspěšně prošli procesem rehabilitace. Jejich umělé nohy jednak vytvářely dojem fyzické

⁷⁶ Odmítnutí nekompromisně pojaté strategie sebezapření neznamená nutně přijetí alternativního hodnotového systému (jak je zmíněno výše), ale spíše rezignaci na permanentní obhajobu maskulinní role, která se v očích některých mužů s tělesným znevýhodněním stává nedostupnou (a pokusy o její opětovné získání příliš deprimující). Zároveň může takové odmítnutí znamenat poslední výsuv autonomie a jako takové důkaz o udržení jistých maskulinních kvalit.

⁷⁷ Tento aspekt sociálního vztahu k tělu tematizuje kapitola 2.2.1. *Sociokulturní konstrukce normy a normality a marginalizace tělesné jinakosti*.

⁷⁸ Ačkoli se na přelomu 19. a 20. století občas v rámci armádní kultury pořádaly večírky, kde bylo jedním ze zábavních čísel to, že se někdo převlékl do ženských šatů, nejednalo se o dlouhodoběji vedenou praxi, nýbrž o jednotlivé akty svázané heterosexuálním souhlasem a sloužící k posilování institucionalizovaných privátních kódů chování. (Serlin, 2003)

kompetence, jednak je opravňovaly k předvádění něčeho, co by jinak mohlo být chápáno jako neheterosexuální chování. Jistou úlohu zde mohla také sehrávat skutečnost, že se jednalo o muže se získaným tělesným znevýhodněním, které bylo důsledkem jejich služby v armádě. Vystupování „The Amputettes“ lze chápat také jako kulturní nástroj re/produkce diskurzu normativity a povinné tělesné kompetence, který je navázán na koncepci hegemonické maskulinity; jejich vystupování bylo odezvou na požadavek prosazení ideálu normy ve smyslu zviditelnění nutnosti sociální aklimatizace, jež je podmíněna podstoupením fyzické rehabilitace a fyzioterapie. Praxe těchto performerů nicméně naznačuje, že pozice mužů s tělesným znevýhodněním je otevřená mnoha různorodým přístupům jejího uchopení, a to i těm, jež se nacházejí za hranicí standardizovaných podob maskulinity. (Serlin, 2003: 149-155, 171-173)

Viděli jsme, že muži s tělesným znevýhodněním používají různé metody sebevymezení s ohledem na jejich širší strukturální lokaci, mění je v souvislosti s konkrétní relací či interakcí a také se měnou cíle, o něž usilují. Ovšem změna cílů, na něž se muži s nenormativními těly orientují, nemusí vždy nutně předcházet změně strategie – někdy naopak bývá samotná změna strategie příčinou změny životního směřování. Nicméně všechny strategie mají de facto společné pozadí, jímž je maskulinní étos, ke kterému se tělesně znevýhodnění muži prostřednictvím dané strategie nějakým způsobem vztahují, ať už ve formě odmítnutí, přijetí, nebo jakkoli vedené redefinice.

2.5. Koncepce maskulinit/y a tělesného znevýhodnění v českých souvislostech

Oproti anglosaskému civilizačnímu okruhu, kde je vybudována určitá tradice feministického výzkumu a působení, není ve východní Evropě otázka genderové identity stále plnohodnotnou součástí veřejné diskuze, zejména problematika maskulinit/y zůstává dlouhodobě nereflektována. V českém prostředí je tento stav podporován skutečností, že se v rámci zdejšího sociálněvědního diskurzu nachází genderová tematika mimo výzkumný „mainstream“. Feministická sociologie pak zkoumá především postavení žen, a „muži“ tak obvykle nebývají vymezováni jako samostatná analytická kategorie, ale pouze jako přidané téma jiných výzkumných záměrů. Ve výsledku zde chybí odpovídající objem výzkumů lokálně definované mužské role, mužských strategií, hodnot a individuálních biografii, jenž by tvořil nezbytný základ pro ustavení diskurzu sloužícího k uchopení mužské zkušenosti. Přesto lze od 90. let 20. století, v souvislosti s postupující liberalizací a zpřístupňováním veřejného prostoru (a akademického milieu), zaznamenat určité proměny a partikulární progres stran reflexe a interpretace mužské a ženské sociokulturní pozice. (CROME, 2005; Šmídová, 1999; Šmídová, 2002)

Před rokem 1989, za éry státního socialismu, byl ideál mužství striktně svázán s jeho oficiálními (ideově ztvárněnými) reprezentacemi. Muž byl úzce definován jako dělník a/nebo obránce země a socialismu, jako iniciativní a disciplinovaný pracující⁷⁹; toto úzké vymezení neposkytovalo prostor jiným formám tradiční či nové maskulinity, jež byly mužům nepřístupné. Socialistický diskurz na jednu stranu re/produkoval hegemonii maskulinního řádu, zároveň však zneviditelnával samotné muže. Muži neměli možnost potvrzovat svou roli

⁷⁹ Mužská role tak byla prezentována přímo ze sociálně-institucionální perspektivy – jako maskulinita mužů z dělnické třídy – v rámci diskurzu povinné tělesné kompetence. Vymezení tělesné jinakosti vzhledem ke standardizovanému pracovnímu procesu a výkonu vojenské služby přibližují kapitoly 2.2.1. *Sociokulturní konstrukce normy a normality a marginalizace tělesné jinakosti* a 2.2.4. *Hierarchizace tělesného znevýhodnění*.

v „maskulinních“ sférách profesionální kariéry nebo politiky, aniž by se včlenili do bolševických struktur, které nebyly příliš nakloněny individualistické a agresivně se prosazující virilitě. V kontextu rodiny byl muž vnímán a prezentován jako její živitel a veřejný zástupce, jenž proto neměl mnoho možností, jak se v soukromé a intimní sféře plně seberealizovat. Tam, kde žena mohla vzdorovat systémově ustavenému vzoru ženství (jímž byla žena-dělnice) tím, že zcela legitimně převzala tradiční femininní roli matky a ženy v domácnosti, neměli muži k dispozici alternativní podoby maskulinní role. Alternativou se tak stal vzdor vůči oficiálním modelům státního socialistického aparátu. (Oates-Indruchová, 2006: 428-432; Šmídová, 1999: 218-219)

Libora Oates-Indruchová došla – prostřednictvím případové studie knihy Radka Johna *Memento* (1986)⁸⁰ – k závěru, že ohniskem výše zmíněného vzdoru se stalo tělo, pocíťované jakožto poslední hráz autonomní a autentické maskulinity. Odmítnutí oficiálního typu maskulinity prostřednictvím odmítání rodičovských a soudobých společenských hodnot a tvrdého nekompromisního přístupu k vlastnímu tělu nicméně směřovalo do prázdna (v případě *Memento* k sebestrukci v souvislosti se zneužíváním drog), protože zde nebyl k dispozici žádný jiný model, který by mohl nahradit ten „systémový“. (Oates-Indruchová, 2006: 434, 436)

Po roce 1989 se, s uvolněním společenských poměrů, stává vyprázdňená maskulinní genderová identita základem pro rychlé rozšiřování souboru „nových“ forem maskulinity; mužům jsou zpřístupněny nové způsoby seberealizace a vedení mužské role. Pád státního socialismu nicméně vede (v mnoha ohledech) ke znovuoživení tradičních sociálních hodnot a kulturních vzorců. Analogicky procesům „renacionalizace“ a „národního znovusjednocení“ probíhá „genderová restaurace“ čili posílení tradiční dělby rolí podle pohlaví jako protireakce na zdánlivou, socialistickým blokem proklamovanou, „rovnost pohlaví“ – dochází k re/konstrukci národních modelů hegemonické maskulinity a reaktivaci mužské sociální role, image a jejich celospolečenských reprezentací. (CROME, 2005: 149-150; Oates-Indruchová, 2006: 443; Šmídová, 1999)

⁸⁰ Kniha R. Johna *Memento* popisuje prostředí drog a drogově závislých v době pozdního státního socialismu. Hlavní hrdina příběhu se postupně, se silící závislostí na drogách, čím dál více vzdaluje (jím odmítané) koncepci oficiální maskulinity, aniž by jí chtěl nahrazovat jedinou možnou alternativou, kterou je v tomto případě násilná maskulinita drogového podsvětí a vězeňského prostředí. V závěru se snaží – s cílem odvrátit vlastní sebezničení – navrátit k tradiční verzi maskulinity (založit rodinu, stát se jejím ochráncem, živitelem a otcem dětí), jež mu je už nicméně nedostupná, protože je příliš závislý, s nalomeným zdravím a bez prostředků; skrze závislost ztrácí sebekontrolu, stává se bezmocným a nabývá tak femininních rysů => drogovou závislost zde lze chápat (s ohledem na způsoby vyčleňování z okruhů hegemonické formy maskulinity) jako určitou paralelu tělesnému znevýhodnění, tj. jako prostředek sociální invalidity. (Oates-Indruchová, 2006: 432-444)

Politická a ekonomická restrukturační Evropy po roce 1989 a její následná orientace na západ (a neoliberalní politický diskurz) ústí v rekonstrukci obrazu aktivního, úspěšného a veřejně činného muže. Takto formulovaná mužská role se postupně, v závislosti na posilování vztahů se západoevropskými zeměmi, prolíná s globalizovanými typy hegemonické maskulinity (jaké ztělesňuje např. postava businessmana nebo vrcholného politika), prostřednictvím nichž je průběžně aktualizována – takto realizované „aktualizace“ potom udržují při životě opresivní aspekty dominantního maskulinního diskurzu⁸¹, jež jsou v zásadě projektovány i do procesů organizace a konstruování politického a veřejného života, ekonomických vztahů a institucionálního zázemí. (CROME, 2005: 141-142, 147-150)

Mnoho současných českých mužů prosazuje tradiční dělbu rolí podle pohlaví, čímž se de facto neliší od mužů ze západních společností. Muž by měl být, podle všeho, schopen zabezpečit a vést rodinu, což je charakteristika prolínající diskurzy mužství v době státního socialismu stejně jako západoevropského neoliberálního milieu. (Šmídová, 1999: 218-219; Šmídová, 2002) Pro-rodinně orientovaní muži jsou nicméně často asociováni s tradiční koncepcí maskulinity v souvislosti s rezidui socialistického řádu (takový muž má nižší vzdělání, je ženatý a je domácím kutilem), kdežto západní model maskulinity představuje spíše typ městského vzdělaného muž, který je bez závazků, orientuje se na kariérní růst a má vyšší příjem. (Bušta quoted in Šmídová, 1999: 219) Oba modely se však spíše kombinují a na abstraktnějších úrovních jsou slučitelné – zakládá je nezávislost, rozhodnost, rozvážnost, sebeovládání, síla, psychická odolnost atd. Vedle dominantní zodpovědné rodinné role patří mezi domény českého muže také kariéra, výlučně mužské prostředí a prostory setkávání (např. hospoda), ženy jako objekty zájmu a také sport⁸² resp. nějaká forma tělesné aktivity. (Šmídová, 2002)

Přes, výše zmíněný, nárůst variability podob maskulinity po roce 1989 upozorňuje Iva Šmídová na současnou „absenci alternativních modelů mužského chování“. (Šmídová, 2002: 112) Tato „absence“ naznačuje, že ona multiplicita maskulinních forem je ve skutečnosti multiplicitou hegemonických typů maskulinity, jež se ve výsledku liší „pouze“ parametry a

⁸¹ Zde je na místě připomenout, že hegemonická maskulinita se zakládá na negaci „jiného“ a nemaskulinního, reprezentovaného jako antiteze aktivity, přimosti, racionality, (nejenom fyzické či mentální) kompetence, (v kontextu národního státu, jenž je pro Evropu charakteristický) etnické resp. národní příslušnosti atp., což jsou aspekty přítomné (mj.) v projektu Evropské unie (EU se zároveň snaží zavádět mechanismy pro vyvažování socioekonomického statusu skupin, jejichž kulturní reprezentace kolidují s očekávanými kladenými na „maskulinní“ pozice – různá antidiskriminační opatření, kvóty aj.). (CROME, 2005)

⁸² „Úspěch ve sportovních soutěžích, něco si dokázat, překonat sám sebe, vypracovat si postavu nebo alespoň vášnivě fandit favoritovi či oblíbenému sportovnímu klubu patří k doménám chlapečství.“ (Šmídová, 2002: 101)

mírou vyčleňování či oprese nemaskulinních sociálních kategorií. V tomto kontextu je potom multiplicita maskulinit výchozím bodem „konkurenčního boje“ mezi jednotlivými hegemonickými modely o to, který z nich bude reprezentovat normu. Dominantní diskurz maskulinity, jako soubor jejích ústředních reprezentací, tak stále reprodukuje zkázňující a ostrakizující perspektivu normativního obrazu mužství. Tento normativní obraz je předmětem obav mužů, že se mu příliš vzdálí a budou vyloučeni z maskulinních sfér. Hrozba odsunutí za hranice normality (čili normativního obrazu mužství) je jednou z funkcí marginalizace skupin, které jsou označovány jako nemaskulinní. (Šmídová, 2002; Šnokhous, 2008)

Přestože lze v českém akademickém prostředí zaznamenat tendence přistupovat k maskulinitě jako k sociálně konstruovanému fenoménu, maskulinita stále není hlouběji zkoumána z pozice kulturně-relačního přístupu – tedy ve smyslu vztahu, procesu a/nebo strategie. Oproti tomu nebývá tělesné znevýhodnění pojímáno ani jako konstruovaná sociální kategorie, ale spíše ve smyslu biologicky podmíněného atributu. (Kölbllová, 2008; Machálková, 2010; Michalík, 2009)

Ačkoli je v české společnosti patrný posun od koncepce slučitelné s medicínským modelem k přístupu zohledňujícímu diskriminační systémovou praxi, inklinují čeští autoři a české autorky k tomu nahlížet tělesné znevýhodnění stále jako biologizující individuální diagnózu, v rámci níž se stává předmětem nápravy a snahy o pomoc. Nezabývají se tedy radikálním rozkrýváním struktur sociokulturního řádu, ale spíše mechanismy vyrovnávání jeho marginalizujících účinků. (Machálková, 2010) Jedním z důvodů je skutečnost, že „(d)isability studies jako obor v České Republice neexistují“. (Machálková, 2010: 70)

Před rokem 1989 čelili lidé s tělesným znevýhodněním silné diskriminaci podporované systémovým zřízením; tehdejší institucionální praxe tyto lidi zneviditelňovala a segregovala. V 90. letech 20. století se situace mění – přímá diskriminace se mění v diskriminaci nepřímou. Společnost se sice stává vůči tělesně znevýhodněným tolerantnější, zároveň se však prohlubuje rozdíl v socioekonomickém statusu mezi lidmi bez tělesného znevýhodnění a lidmi s tělesným znevýhodněním. Institucionální přístup k tělesně znevýhodněným na jednu stranu postupně upouští od striktně medicínské perspektivy a doplňuje jí posuzováním míry sociální uplatnitelnosti, stále je však paternalistickým, individualizujícím a typologizujícím.⁸³ (Kölbllová, 2008; Machálková, 2010: 59-65; Michalík, 2009: 100-104)

⁸³ Přímo o tom vypovídá právní a institucionální řád lékařských posudkových služeb systému sociálního zabezpečení, který vymezuje tělesné znevýhodnění v termínech „pracovní ne/schopnosti“, „závislosti“ či „bezmocnosti“, přičemž rozlišuje různé úrovně bezmocnosti s ohledem na míru „postižení“. (Biskup, 1997, Machálková, 2010: 63-65)

Sociální instituce tak řeší znevýhodnění lidí s nenormativní tělesnou konstitucí jako „kompenzaci důsledků zdravotních postižení“ – tj. odstupují od dřívější koncepce, kdy bylo záměrem „odškodňovat zdravotní postižení samotné“⁸⁴. (Biskup, 1997: 196) Přes tento zdánlivý progres, kterým je snaha zohledňovat dopady znevýhodňujícího sociálního systému, se stále jedná o perspektivu, ze které je souvztažnost sociální exkluze s tělesnou nenormativitou nahlížena jako příčina (nikoli jako důsledek) sociálního znevýhodnění.⁸⁵ Tento hegemonický diskurz, jenž legitimizuje marginalizující formy sociokulturních reprezentací lidí s tělesným znevýhodněním, jednak proniká celospolečenským milieu, jednak je re/produkován i autory a autorkami tematizujícími tělesné znevýhodnění ze sociálněvědních pozic. Kristýna Kölblová tak např. vyzdvihuje sociální rehabilitaci jako proceduru umožňující „kompenzovat následky postižení“, které chápe jako „vady pohybového a nosného ústrojí“ či „poškození nebo poruchy nervového ústrojí“. (Kölblová, 2008: 35-36, 92)

Ačkoli je tedy české sociální prostředí vůči lidem s tělesným znevýhodněním o něco vstřícnější než před rokem 1989, stále zde převládá silně zakořeněná síť „diskriminačních tradic v oblasti společenských zvyků a vztahů, architektonických, vzdělanostních a pracovních bariér“. (Michalík, 2009: 101) Na úrovni ekonomicko-politické je zde určitá snaha o prolamování těchto tradic (i když se mnohdy nesetkává s úspěchem⁸⁶), na úrovni procesů symbolické evaluace však simultánně dochází k udržování marginalizující diskurzivní praxe.⁸⁷

⁸⁴ Odškodňování samotného zdravotního postižení je nicméně stále aspektem podpory lidí s tzv. „plnou fyzickou invaliditou“. (Biskup, 1997: 199)

⁸⁵ Viz kapitola 2.2.2. *Základní roviny přístupu k tělesnému znevýhodnění*.

⁸⁶ Na čemž se může podílet také fakt, že „český právní řád neobsahuje komplexní definici, která by odpověděla na otázku, koho je třeba považovat za zdravotně postiženého. Jedním z důvodů ... je neexistence speciální právní normy, která by ucelenou formou upravovala postavení občanů se zdravotním postižením“. (Výzkumné centrum, 2005: 45)

⁸⁷ Příkladem toho, jak se tato praxe projevuje na institucionální úrovni, může být (mj.) výňatek ze školského zákona č. 561/ 2004 Sb. v ust. § 16, kde se tělesná/ mentální nenormativita vymezuje takto: „Zdravotním postižením je pro účely tohoto zákona mentální, tělesné, zrakové nebo sluchové postižení, vady řeči, souběžné postižení více vadami, autismus a vývojové poruchy učení nebo chování.“ (Zákon 561/ 2004, § 16 citováno in Výzkumné centrum, 2005: 50-51) Je zřejmé, že prostřednictvím použité terminologie („vada“, „porucha“) právní jazyk tělesnou/ mentální nenormativitu patologizuje – obecně je potom v rámci institucionálního diskurzu tělesné znevýhodnění uchopováno tak, že namísto vymezení sociálních nedostatků (lokalizovaných tělesnou nenormativitou) jakožto vnější sociální nerovnosti připíše tyto nedostatky (individuálním) znevýhodněným, čímž onu sociální nerovnost de facto zpětně legitimizuje.

Člověk se zdravotním postižením je v obecném povědomí vnímán převážně jako paternalistický objekt sociálního zabezpečení, jako někdo, kdo již z podstaty věci potřebuje **jen (!)** pomoc, vedení, péči a ochranu, kdo je nemohoucí, závislý a nedokáže si zajistit vlastní obživu. (Výzkumné centrum, 2005: 10; zvýraznění v originále)

Viděli jsme, že intersekcionalní perspektiva, není českou akademickou obcí téměř vůbec uplatňována⁸⁸, maskulinita nebývá chápána v relačním smyslu a koncepce tělesného znevýhodnění je stále silně vázána na individualizující a biologizující úhel pohledu. Symptomaticky tomuto stavu zde potom chybí tematizace a interpretace souvislostí (resp. kontradikcí) mezi konstrukcemi maskulinit/y a (diskurzivními) reprezentacemi tělesné nenormativity. Jak nicméně vyplývá z partikulárních výstupů konceptualizace maskulinit/y a tělesného znevýhodnění v českých souvislostech, ústřední gros intersekce těchto dvou kategorií (tj. nesoulad hegemonických typů maskulinity s koncepcemi tělesné nenormativity) je více než připodobitelné tomu, jak je jejich provázanost problematizována západními autory a autorkami. Čili obdobně jako v anglosaském prostředí jsou v české společnosti dlouhodobě přítomné a zakořeněné stereotypy vymezující „muže“ jako aktivní, nezávislé, asertivní, silné, odolné, racionální, fyzicky kompetentní apod. a předpoklady postulující „tělesně znevýhodněné“ jako pasivní, závislé, slabé, nekompetentní, bezmocné apod. Tato vymezení a očekávání jsou potom stvrzována a materializována prostřednictvím institucionální praxe, jež se na jejich vytváření spolupodílí a zároveň je jimi formována.

⁸⁸ Jak je zmíněno v kapitole 2.3. *Intersekcionalní přístup jako výchozí perspektiva.*

3. Metodologie

Text metodologické části práce postupuje od vymezení její ontologické a epistemologické perspektivy přes přiblížení metodologických východisek analýzy, analyzovaného materiálu a jeho výběru po popis konkrétní použité metody – jíž je v tomto případě kvalitativní obsahová analýza – a nahlédnutí analytických postupů.

3.1. Pozicionalita

Ontologickým a epistemologickým pozadím této práce je sociální konstruktivismus resp. paradigma kritické teorie. V kontextu konstruktivistické pozice je „realita“ vnímána jako vytvářená a udržovaná (tedy konstruovaná) lidmi a proto sociálně relativní. „Z toho vyplývá, že určité druhy ‚reality‘ a ‚vědění‘ jsou vázány na jisté sociální kontexty...“ (Berger, Luckmann, [1966] 1999: 10-11) To znamená, že zde existuje multiplicita sociálních realit stejně jako způsobů jejich poznávání a interpretací, a že bezesbytku objektivní a úplné poznání reality je de facto nemožné, protože samy mechanismy a struktury poznání jsou konstruované a hodnotově ovlivněné. Cílem poznávání by tak neměla být pouze kumulace vědění, nýbrž především jeho permanentní zkvalitňování, jež mj. spočívá v kritické reflexi samotných poznávacích procesů. Paradigma konstruktivismu a kritické teorie tak stojí v opozici vůči pozitivismu (potažmo postpozitivismu), který vychází z předpokladu objektivně uchopitelných a statických sociálních struktur, které jsou determinovány

biologickými predispozicemi lidí resp. lidskou „přirozeností“. Závěry (post)pozitivistického bádání je tak možné (z tohoto úhlu pohledu) generalizovat a použít k objektivizaci sociálního řádu a jeho institucionálního zázemí. (Berger, Luckmann, [1966] 1999; Guba, Lincoln, 1994) Oproti tomu sociální konstruktivismus zpochybňuje koncept lidské „přirozenosti“ „ve smyslu biologicky daného základu“ a chápe člověka jako sebeutvářeného prostřednictvím (jím ztvárňované) společnosti a jejích institucionálních mechanismů, tedy i sociálních věd. (Berger, Luckmann, [1966] 1999: 52, 53-54, 63-64) Vědění „(d)efinuje institucionalizované oblasti chování a určuje všechny situace, které do těchto oblastí spadají. Definuje a vytváří role, jež mají být hrány v kontextu daných institucí“. (Berger, Luckmann, [1966] 1999: 68)

Konstruktivismus neaspiruje na ryze objektivní popis sociální reality, ani na prognózy či kontrolu, ovšem ani na (pozitivní) sociální změnu, která je naopak cílem kritické teorie. Kritická teorie tak (příkladně v souvislosti s feminismem a emancipačními snahami tělesně znevýhodněných) tvoří nezbytnou nadstavbu dekonstrukce sociálního řádu; relativismus sociálního konstruktivismu nahrazuje historickým/ sociokulturním realismem, když předpokládá možnost objektivního poznání reálně se projevujících hodnotových a strukturálních schémat a procesů sociální stratifikace, které jsou sociokulturně, historicky, politicky, ekonomicky aj. relativní, proměnlivé a změnitelné. Zohlednění možnosti pozitivní sociální změny je prizmatem kritické teorie artikulováno jako základ pro snahu o vyrovnávání partikulárních sociálních nerovností. Kritická teorie odmítá předpoklad naprosté svázanosti člověka sociálními konstrukty a zdůrazňuje jeho/ její agentnost; přistupuje k individu jako k potenciálnímu nositeli/ nositelce sociální změny. (Guba, Lincoln, 1994)

V souladu s ontologickými a epistemologickými premisami výše popsaného paradigmatického rámce přistupuji ke kategoriím genderu a tělesnosti (čili maskulinit/y a tělesného znevýhodnění) a jejich relacím jako k sociálně (nikoli apriorně biologicky) utvářeným a proměnlivým. Konstruování těchto kategorií potom nahlížím jako intersekcionalní, mocensky motivované a generující symbolické i reálné sociální nerovnosti.⁸⁹

⁸⁹ Viz kapitoly 2.1.1. *Kritická studia maskulinit/y a jejich stěžejní teze*, 2.2.2. *Základní roviny přístupu k tělesnému znevýhodnění* a 2.4.1. *Středobody sociokulturních reprezentací mužů s tělesným znevýhodněním*.

3.2. Metodologické ukotvení

Empirickým těžištěm práce jsou výstupy kvalitativní obsahové analýzy autobiografií a biografii mužů s tělesným znevýhodněním. Jedná se o dekonstrukci partikulárního *narativu* tělesného znevýhodnění v souvislostech maskulinit/y v českém sociokulturním milieu.

Donald E. Polkinghorne definuje narativ jako určitý „... typ organizačního schématu vyjadřovaného formou příběhu.“ (Polkinghorne, 1988: 13) Narativ, jako jedno ze základních schémat osmyslování a zvýznamňování lidské zkušenosti, organizuje jednotlivé lidské zážitky a události v celek tak, „... že smysl každé události je chápán skrze její vztah k danému celku. Tímto způsobem narativ zprostředkovává význam daných událostí“. (Elliott, 2005: 3) Význam, který narativ předává událostem a lidským zkušenostem je odvislý od uplatněného diskurzu – narativ je součástí diskurzu resp. *je* diskurzem. Jeho prostřednictvím dochází k re/produkci sociokulturního hodnotového systému; narativ je součástí socializačních procesů, je schématem, které prostupuje celým sociokulturním prostředím. Jako jedna ze stěžejních struktur, prostřednictvím kterých se vztahujeme k okolnímu světu a skrze které tento svět poznáváme a chápeme, se narativ také spolupodílí na utváření kulturních vzorců jednání, naší zkušenosti a naší biografie. (Polkinghorne, 1988: 14, 15, 31, passim) Mnoho autorek a autorů zastává názor, že „... osobní narativy, ve smyslu obsahu i formy, *jsou* lidskými identitami“. Narativ je prezentací interní reality ve vztahu k vnějšímu světu. (Lieblich, Tuval-Mashiach, Zilber, 1998: 7) Je konstruován v kontextu sociální lokace narátora, jež je dána jeho umístěním v síti sociálních vztahů – tj. podle diskurzivní praxe sociálních kategorií identity, k nimž přináležejí.⁹⁰ (Elliott, 2005: 181)

Jane Elliott postuluje tři základní rysy narativu: je *chronologický* (reprezentuje určitý sled nebo posloupnost událostí); je *smysluplný* (tj. ukotvuje dané události prostřednictvím selekce, důrazu na některé jejich aspekty, interpretace apod.); je *sociální* (tak, že je ztvárňován vzhledem k určitému publiku). (Elliott, 2005: 4)

⁹⁰ Srov. kapitola 2.3. *Intersekcionalní přístup jako výchozí perspektiva.*

Narativ může být šířen různými způsoby a v různých formách – slovem, textem, obrazem apod. Má mnoho podob a je také různě zkoumán a analyzován. Zatímco autobiografie je, jako strategické vykreslení vlastních životních zkušeností, osobním narativem, biografie zprostředkovává zkušenost někoho jiného, která je tak znovu interpretována; autobiografie a biografie se liší postavením narátora. Význam narativu však nedefinuje pouze autor a jeho lokace, ale vzniká zároveň ve vztazích mezi autorem, dílem a publikem. Je tedy dobré vymezit, o který z těchto článků řetězu zvýznamňování narativu se analýza opírá. (Pearce, [1995] 2007) Já se v analýze soustředím především na obsah díla – v tomto případě textu, protože ten je venkoncem nosičem reprezentací, na něž se v práci soustředím. Jsem si nicméně vědom toho, že záměry autorů/ autorek textů se nemusí shodovat s tím, jak obsah těchto textů čtu, vnímám a interpretuji já; navíc se moje „čtení“ textů může lišit od způsobů, jakými je čtou druzí – nejenom v souvislosti s odlišnou sociální lokací jiných čtenářů a čtenářek, ale i proto, že význam textů (de)konstruuji v návaznosti na teoretická východiska práce, tedy specifickým způsobem, z pozice (pro)feministické a kritické.

Lynne Pearce upozorňuje, že přestože je význam textu dotvářen publikem, má v podstatě každý text svého „preferovaného čtenáře“, se kterým vede dialog; text také může k různému čtenáři promlouvat různým způsobem, některého vylučovat, odmítat, jiného oslovovat, s dalším vést polemiku. Text tak svého čtenáře určitým způsobem nastavuje jako nositele konkrétního typu identity, zároveň může takto promlouvat simultánně k různým typům čtenáře, nebo na různých místech „preferovaného čtenáře“ měnit apod. (Pearce, [1995] 2007: 267-270) Uvědomuji si, že i já jako čtenář jsem – vzhledem ke své lokaci, tj. jako muž bez přímé zkušenosti s tělesným znevýhodněním – ve vztahu k daným textům, mnohdy znevýznamněn, někdy odmítnut a vyloučen, jindy osloven jako spiklenec, nebo přímo „vtáhnut“ do děje a ztotožněn s hrdinou příběhu. Žádná z těchto pozic (je-li reflektována) nicméně není překážkou kritické dekonstrukci a interpretaci textu.

Analýza textového materiálu je kvalitativní. Kvalitativní výzkumný přístup totiž umožňuje uchopit způsoby a procesy, prostřednictvím nichž jednotliví lidé využívají a formují sociokulturní konstrukce; umožňuje nepojímat identitu jako fixní a statickou veličinu (k čemuž často tíhnou přístupy kvantitativní), ale zaměřit se na mechanismy jejího ztvárňování a vyjednávání čili zachytit identitu jako fluidní a proměnlivou (resp. proměnitelnou) s ohledem na daný sociální a kulturní kontext, nahlédnout jí na pozadí dané situace. Prostřednictvím kvalitativně vedené analýzy lze také lépe pojmut jedince jako agentního a reflexivního. Z těchto důvodů mohou kvalitativní metody spíše poskytnout obsáhlejší, detailnější a sofistikovanější informace o lidské zkušenosti a prožívání než metody

kvantitativní. Na druhou stranu nelze, na základě výsledků aplikace kvalitativních metod (nejsou-li komparativně použity na nějaký opravdu reprezentativní vzorek populace), činit nijaké obecné nebo univerzalizující závěry, můžeme však s jejich pomocí odhalit, jaký je a jak působí, v partikulárním výseku sociální reality, *common sense* a kam až sahá vliv konkrétního diskurzu. Kvalitativní výzkumy tak slouží předně k revizi, prohloubení, „zostření“ a – v neposlední řadě také – k pochopení toho, co víme o společnosti a jejích mechanismech. (Elliott, 2005: 2-3, 26-28, 178-179, 180-181)

Domnívám se, že vzhledem k cíli práce, jímž je nahlédnutí a kritická reflexe *způsobů* a *procesů*, prostřednictvím nichž se střetávají koncepce maskulinit/y a tělesného znevýhodnění v konkrétních (auto)biografiích mužů s méně normativními těly, je kvalitativní přístup adekvátním metodologickým rámcem analýzy.

3.3. Předmět analýzy

Původním záměrem bylo podrobit analýze ryze autobiografický textový materiál. Jak totiž upozorňuje David T. Mitchell, „... v rámci literárního kánonu funguje tělesné znevýhodnění spíše jako metafora sociálního kolapsu, zatímco v autobiografii reprezentuje souřadnice specifické subjektivity“. (Mitchell, 2000: 311) Autobiografie zaznamenává souvislosti tělesného znevýhodnění ve smyslu jedinečnosti (*singularity*) daných zkušeností – tj. jako neodvislé a autonomní; je vypsáním osobní žité zkušenosti tělesného znevýhodnění. (Mitchell, 2000)

Autobiografické texty tedy slibovaly odhalit množství nových informací o dané tematice. Autobiografii jsem však nakonec dohledal pouze jednu⁹¹ (knihu Vratislava Rozuma *Tys mne zabil* z roku 1997, 172 stran), vedle toho se však vynořily knihy, které sice nesplňovaly parametry autobiografie (resp. nebyly autobiografiemi), ale naplňovaly požadavek

⁹¹ Což může samo o sobě odkazovat na nepřístupnost kulturního/ mediálního prostoru lidem s tělesným znevýhodněním (ať už prostřednictvím přímé ostrakizace, nebo skrze hrozbu sankce v podobě symbolické devalvace). Ve stejných knihovnách ovšem byly běžně k dispozici autobiografie mužů s tělesným znevýhodněním anglosaské proveniencie, i ve formě „autovýzkumů“ jako např. mnou citovaných Roberta Murphyho a Alberta Robillarda.

(auto)biograficky ztvárněného narativu, nicméně různými způsoby. Kniha Aloise („Ály“) Wokouna *Slasti vozičkáře* (2000, 98 stran) představuje soubor kratších autobiografických líčení situačních zkušeností a životních událostí. Zbylé knihy potom reprezentují různé formy biografii. Rozhodl jsem se tak, v rámci analýzy, provést komparaci autobiografického a biografického materiálu, jež se zde přímo nabízela. Autobiografický materiál zastupují dva výše zmíněné tituly, tedy texty, které předkládají přímé zážitky svých autorů – mužů s tělesným znevýhodněním.

Knihy Richarda Sobotky *Bezruký Frantík* (2003, 205 stran včetně příloh), Jana Nouzy *Nezůstat sám* (1984, 220 stran) a Šárky Junkové *Sejdeme se v nebi* (2005, 143 stran) zprostředkovávají životní příběhy jiných lidí, než jsou autoři a autorka, opět mužů s tělesným znevýhodněním; v případě textu Šárky Junkové se navíc biografie mladého muže s tělesným znevýhodněním prolíná s biografií mladé ženy s tělesným znevýhodněním, což umožňuje nahlédnout reprezentace tělesné jinakosti směrem od maskulinní genderové role k feminitě a naopak. Do množiny biografických textů jsem pak zařadil ještě kratší biografické črty a povídky Jana Nouzy (*Každý běží svou míli*, 2006, 16 stran), Delicie Nerkové (*Být jako modřín*, 2004, 7 stran) a Ivana Jergla (*Domov pro moji lásku; Nezbytně nutné nedorozumění; Popis činností v osudové roli č. 5784; Pořád jsme čtyři*, vše 2004, dohromady 18 stran).

Ačkoli je tedy vzorek literatury po formální stránce heterogenní, propojuje ho obsahová náplň, kterou je životní příběh, životní událost/i nebo partikulární situační zkušenost/i mužů s tělesným znevýhodněním – jedná se tak o vzorky (auto)biografického narativu tělesné jinakosti v kontextu maskulinit/y tak, jak byly zvýznamňovány a osmyslovány v české literární tvorbě konce 20. století a přelomu 20. a 21. století.

Převážná většina výše zmíněných titulů se zdá – na první pohled – promlouvat k „univerzálnímu“ čtenářstvu, které nijak vědomě nespecifikuje⁹², při pozornějším čtení si nicméně nelze nevšimnout, že *čtenáře* nastavuje jako heterosexuálního muže v intencích tradičních stereotypů – srozuměného s ústředními doménami maskulinity, kterými jsou sebevědomí, pracovitost, objektivizace žen, bytí hlavou rodiny apod. Výjimku zde tvoří text Šárky Junkové, jenž je přímo postulován jako „čtení pro dívky“ a snaží se tak (v souladu s dominantním pojetím feminity) navodit více empatickou/ citovou atmosféru, na druhou stranu ještě uvidíme, že se ve svých reprezentacích maskulinního jáství a konceptu tělesné jinakosti v zásadě shoduje se zbytkem písemné produkce.

⁹² Alois Wokoun tak např. v doslovu uvádí, že „(t)ato knížka ... (p)řináší širší veřejnosti četné zážitky a zkušenosti jednoho obrněného na vozíku...“ (Wokoun, 2000: 98)

3.4. Metoda kvalitativní obsahové analýzy

Jak již bylo uvedeno, metodou analýzy textů je kvalitativní obsahová analýza zacílená na znovu se opakující reprezentace mužů s tělesným znevýhodněním v rámci (auto)biografického narativu. Průvodním nástrojem metody je kritická interpretace motivů a strategií, na základě kterých ústřední postavy textů – v souvislostech konceptu tělesného znevýhodnění – zvyznamňují, vyjednávají, obhajují, redefinují nebo odmítají maskulinní genderové role stereotypně asociované se sociální pozicí muže, jak jí přednastavuje hegemonní normativní diskurz maskulinit/y.

S pomocí obsahové analýzy mohou být zkoumány různé kulturní artefakty (jakožto sociální produkty) – jakýkoli typ písemného materiálu či vizuálního textu, obrazu, filmu, hudby, televizní produkce apod. Technika obsahové analýzy je také používána z hlediska různých sociálněvědních a humanitních disciplín – sociologie, historie, antropologie, literární vědy či filozofie, odtud také různá označení pro tuto metodu – „obsahová analýza“, „archivní výzkum“ či „textová analýza“. Multiplicita disciplín potom vede k multiplicitě interpretačních rámců aplikovaných v kontextu obsahové analýzy kulturních artefaktů. (Reinharz, 1992: 146-148) „Diskurzivní analýza, rétorická analýza a dekonstrukce jsou dodatečnými termíny odkazujícími na výzkum textů.“ (Reinharz, 1992: 148) Obsahová analýza může být jak kvalitativní, tak kvantitativní – ve své kvalitativní podobě je vhodnou metodou k dekonstrukci a kritické reflexi hegemonní/ marginalizující diskurzivní praxe. (Reinharz, 1992) „Metoda obsahové analýzy má mnoho variací odvislých od záměrů výzkumu a podoby narativních materiálů.“ (Lieblich, Tuval-Mashiach, Zilber, 1998: 112)

Co se konkrétního praktického postupu obsahové analýzy týče, nechal jsem se inspirovat modelem, jaký předkládají Amia Lieblich, Rivka Tuval-Mashiach a Tamar Zilber; popisují čtyřfázový proces analýzy sestávající ze *selekce subtextu, definice obsahových kategorií, rozřídění materiálu do kategorií a zkoncipování závěrů na základě výsledků*. (Lieblich, Tuval-Mashiach, Zilber, 1998: 112-114)

Selekcí subtextu se rozumí odlišení těch úseků textu, jež jsou relevantní vzhledem k výzkumným otázkám resp. teoretickým východiskům výzkumu. Tyto části textu jsou označeny, vyčleněny z celku a sloučeny v samostatný soubor (subtext). Nová množina textu může být potom nahlížena nezávisle na totálním kontextu příběhu, nebo – vyžaduje-li to záměr analýzy – interpretována zpětně ve vztahu k úryvkům zbylého písemného materiálu. (Lieblich, Tuval-Mashiach, Zilber, 1998: 112-113)

V rámci subtextu jsou následně vymezeny konkrétní tematické okruhy (kategorie) jako prostředek ke klasifikaci jeho dílčích jednotek – vět, souvětí, odstavců apod. Tyto kategorie mohou být predefinovány v návaznosti na teoretické ukotvení analýzy, ale také opětovně uzpůsobovány podle zjištění generovaných postupujícím analytickým procesem, kdy je textový materiál tříděn podle těchto kategorií. Fáze definování obsahových kategorií je úzce provázána s fází kategorizace vyselektovaného materiálu. „V praxi se jedná o cirkulační proceduru zahrnující důkladné čtení, navrhování kategorií, třídění subtextu do kategorií, vytváření konceptů pro doplňující kategorie, nebo redefinici těch existujících, a tak dále.“ (Lieblich, Tuval-Mashiach, Zilber, 1998: 113)

Druhá fáze se tedy prolíná s fází třetí, kdy jsou jednotlivé úryvky (resp. věty, výroky a výpovědi obsažené v) subtextu přiřazovány ke konkrétním tematickým okruhům (kategoriím). V závěrečné čtvrté fázi pak může být konečný souhrn úryvků včleněných do odpovídajících kategorií použit jako vzorek pro vykreslení partikulárního výseku sociální reality a/nebo být interpretován souvztažně s teoretickými východisky a hypotézami, přičemž výběr interpretačního schématu (viz výše) závisí na celkovém epistemologickém a metodologickém zázemí analýzy, stejně jako praktických rozhodnutích výzkumníka/ výzkumnice a cílech výzkumu. (Lieblich, Tuval-Mashiach, Zilber, 1998: 113-114)

Výše popsaná analytická perspektiva není rigidním modelem, ale může být kombinována s dalšími technikami analýzy textu/ narativu a v praxi také formována a přizpůsobována dle potřeb výzkumníka/ výzkumnice a jeho/ jejích záměrů. (Lieblich, Tuval-Mashiach, Zilber, 1998)

3.5. Proces analýzy

Proces analýzy je inspirovaný postupem popsaným v předešlé kapitole. Jsem si vědom toho, že tento typ analýzy s sebou přináší určitá omezení – zejména stran objektivity.⁹³ Zároveň si uvědomuji, že výpovědi obsažené v textech (předně těch autobiografických) mohou být prosociální, tedy upravované podle strategií vedených směrem k širší veřejnosti, což může na jednu stranu zakrývat individuální situační motivy a vyjednávací praxi uplatňovanou v osobním životě, na druhou stranu odhalovat konsenzuální metody sebe prezentace preferované v rámci dané kategorie marginalizované sociální identity (tj. mužů s tělesným znevýhodněním) s ohledem na požadavky majority.

Texty jsem rozčlenil, podle pozice narátora, na autobiografickou a biografickou část.⁹⁴ Autobiografickou část tvoří texty, jejichž autoři (muži) zprostředkovávají své vlastní prožité zkušenosti s tělesnou jinakostí (Vratislav Rozum, Alois Wokoun). Biografickou část tvoří texty, jejichž autoři a autorky zprostředkovávají životní příběhy druhých mužů s tělesným znevýhodněním (Richard Sobotka a Šárka Junková), nebo se do jejich vyprávění reálně (Jan Nouza a Ivan Jergl) či metaforicky (Delicie Nerková, Ivan Jergl) promítají vlastní zkušenosti s tělesným znevýhodněním, ačkoli se nejedná přímo o *jejich* příběh.

V průběhu prvního čtení jsem si označil ty části textů, jež se jakýmkoli způsobem vztahují ke konceptům maskulinit/y a/nebo tělesného znevýhodnění.⁹⁵ Takto zvýrazněný subtext byl ovšem v průběhu dalších fází čtení a ustavování tematických okruhů často rozšiřován, méně často krácen.

V průběhu druhého čtení jsem se – v souladu s teoretickými východisky práce – soustředil na opakující se reprezentace mužství, tělesné jinakosti, jejich intersekce, záměrů a

⁹³ Viz kapitoly 3.1. *Pozicionalita* a 3.2. *Metodologické ukotvení*.

⁹⁴ Viz kapitola 3.3. *Předmět analýzy*.

⁹⁵ To znamená, že jsem nezohledňoval ty části textu, které se s uvedenými konstrukty ve všech ohledech naprosto míjejí – např. popis krajiny a přírody apod.

strategií vztažených k vyjednávání genderové (maskulinní) pozice, vnějších stimulů sebevymezování coby ne/maskulinní osoby v souvislostech tělesného znevýhodnění, strukturace času a prostoru jakožto veličin spolupodílejících se na definici ne/závislosti a ne/soběstačnosti, sexuality a sexuální ne/kompetence souvztažné s koncepcí tělesné ne/způsobivosti, vedení rodinných, intimních a přátelských vztahů a další (sub)témata vázaná na mechanismy a procesy konstituce hegemonických typů maskulinity a marginalizace tělesného znevýhodnění (přesněji mechanismy jeho vytváření). Na základě těch nejvíce a nejčastěji zdůrazňovaných témat a motivů jsem vymezil stěžejní kategorie analýzy – tyto tematické okruhy byly následně reformulovány a znovu slad'ovány v rámci dalšího čtení, kdy jsem k nim přiřazoval partikulární pasáže (sub)textu, které jsem nejprve označil pořadovými čísly těchto tematických okruhů; většina pasáží spadala pod více okruhů najednou. Některé soubory úryvků různých textů přinesly nové náměty, a byly vodítkem k ustavení nových tematických okruhů.

V rámci trojího čtení textů jsem průběžně uzpůsoboval subtext; v rámci druhého a třetího čtení jsem průběžně vymezoval tematické okruhy (kategorie), které byly dolad'ovány ještě v průběhu fáze jejich interpretace; v průběhu třetího čtení jsem členil subtext podle tematických okruhů (kategorií) a posléze jsem se zaměřil na samotný proces kategorizace.

Posledním krokem analýzy byla kritická interpretace závěrečných tematických celků, činěná v souvislosti s teoretickým pozadím práce. Tato fáze byla zároveň komparací autobiografického a biografického (sub)textu, jejichž odlišné označení procházelo všemi úrovněmi analýzy.

Následující část práce tedy předkládá výsledné tematické okruhy analýzy vykreslené skrze interpretaci jejich relevantních aspektů obsažených v textovém materiálu. Součástí každého tematického okruhu je také komparace způsobů a diskurzivních praktik, prostřednictvím nichž jsou konceptualizovány průniky konstruktů maskulinit/y a tělesného znevýhodnění v autobiografickém a biografickém narativu. Interpretace jsou prokládány pokud možno těmi nejexplicitnějšími a nejprůhlednějšími pasážemi analyzovaných textů; vzhledem k tomu, že většina úryvků spadá nějakým způsobem pod více okruhů, snažil jsem se vybírat vždy ty, které jsou, dle mého mínění, nejvýstižnějšími podklady reflexe jednotlivého vymezeného tématu tak, aby se v dalších kapitolách neopakovaly.

4. Výsledné tematické okruhy

Tato část práce je shrnutím výsledných zjištění analýzy předkládaných prostřednictvím interpretací vedených v návaznosti na stanoviska *kritických studií mužů a maskulinit/y*⁹⁶ a *disability studies*⁹⁷. Analýza byla zacílena na průniky maskulinit/y a tělesného znevýhodnění z hlediska jejich reprezentací a strategií jejich ztvárňování zobrazovaných v rámci (auto)biografického narativu – zkoumány byly texty české literární produkce⁹⁸. Součástí interpretačního postupu je komparace autobiografického a biografického materiálu, která nicméně – jak ještě uvidíme – odhalila spíše shody než rozdíly v (sebe)reprezentacích mužů s tělesným znevýhodněním. Sama ‚technika‘ interpretace je potom závěrečnou součástí analytického postupu⁹⁹, přičemž v průběhu procesu interpretování mohou být tematické okruhy dále uzpůsobovány a reformulovány – i já jsem tak činil. Nakonec jsem zkoncipoval devět tematických okruhů, kdy je první rozdělen ještě do dvou subkategorií. Témata jednotlivých okruhů jsou provázána kontextem intersekce maskulinit/y a tělesné jinakosti, proto jsou některé jejich aspekty připodobitelné, přesto pojaté z různých úhlů pohledu. Interpretace, reflexe a komentáře písemného materiálu jsou doplňovány přímými citacemi z textů jakožto ilustracemi daných tvrzení.

Některé příběhy se odehrávají před rokem 1989, což by vybízelo ke srovnání situace před a po tomto přelomovém roce. Vzhledem k tomu, že způsoby a procesy intersekce daných kategorií (jak jsou zobrazeny v textech) zůstávají, bez ohledu na změnu politického režimu, de facto *neměnné*, zmiňuji jenom pár nejvýraznějších a (v textech) zdůrazněných změn externích faktorů, které ale nemají venkoncem přímý vliv (nebo jen nepatrný) na manifestace strategií mužů s tělesným znevýhodněním ve vyjednávání jejich pozice v hierarchii maskulinit.

⁹⁶ Viz kapitola 2.1. *Maskulinita – maskulinity*.

⁹⁷ Viz kapitola 2.2. *Fenomén tělesného znevýhodnění*.

⁹⁸ Viz kapitola 3.3. *Předmět analýzy*.

⁹⁹ Viz kapitola 3.4. *Metoda kvalitativní obsahové analýzy*.

4.1. Mechanismy vytváření handicapu

Ke kategorii tělesného znevýhodnění přistupuji v této práci především z perspektivy kulturního (sporadicky sociálního) modelu¹⁰⁰, kdy je „handicap“ asociovaný s tělesnou nenormativitou chápán ve smyslu externích vlivů, podmínek a diskurzů ovlivňujících a omezujících členy a členky této sociální kategorie ve vztahování se k okolnímu světu i ke svému tělu. Jedním z těchto „vlivů“ je také samotný koncept handicapu a procesy jeho ztotožňování s tělesnou jinakostí materializované a ztělesňované prostřednictvím reálných důsledků institucionální a diskurzivní praxe. Tento tematický okruh tedy popisuje, jak jsou mechanismy této praxe a její důsledky zobrazeny a zvýznamněny v daných (auto)biografických textech. Vzhledem k tomu, že problematika *vytěsnění ze sociálního (čas)prostoru* je v zásadě přímo vyjádřena téměř ve všech textech a je tak tématem „viditelným“, rozhodl jsem se jí vydělit z tohoto tematického okruhu jako samostatnou subkategorii, která má pak spíše deskriptivní charakter. Logicky tak vznikly subkategorie dvě, přičemž druhá z nich tematizuje *marginalizující diskurzivní praxi jako nástroj naturalizace a legitimizace sociálního handicapu*.

4.1.1. Vytěsnění ze sociálního (čas)prostoru

Texty zobrazují sociální prostor, běžný harmonogram všedních dní a přidružená sociální schémata, jako koncipované paralelně s parametry dominantního diskurzu zdraví resp. povinné tělesné kompetence – to znamená, že tělesně znevýhodnění¹⁰¹ mají značně znesnadněný pohyb v prostoru i v čase, a to jak fyzicky, tak po stránce institucionální; jak vertikálně, tak horizontálně. Aspekt vytěsnění ze sociálního *prostoru* se zřetelně projevuje např. jako znesnadnění pohybu ve městě, veřejnou dopravou či naprostá nepřístupnost

¹⁰⁰ Viz kapitola 2.2.2. *Základní roviny přístupu k tělesnému znevýhodnění*.

¹⁰¹ Vzhledem k tomu, že předmětem analýzy je *mužská* identita, používám dále – v rámci tematických okruhů – z důvodu větší plynulosti textu generické maskulinum.

některých míst. Při přesunu z bodu A do bodu B se člověk na vozíku pohybuje po úplně jiné trase a odlišnými cestami než člověk dočasně fyzicky kompetentní; tyto trasy často vedou mimo „hlavní proud“, jsou zdlouhavější a v jistém smyslu „skryté“. Jedinec s tělesným znevýhodněním je tak nucen pohybovat se odděleně od většiny ostatních lidí – tam, kde jsou umístěny plošiny, výtahy, bezbariérové vchody apod., používat bezbariérové prostředky hromadné dopravy, které jezdí méně často než běžné spoje, nebo na sebe navazují pouze v určitou dobu, jezdí jenom někde atd. Z těchto důvodů je také znevýhodněn z hlediska ekonomie času, musí svou cestu precizně plánovat dopředu a je tak více svázán institucionálním časovým rozvrhem – tj. nemůže tak snadno měnit své plány podle situace, jako člověk dočasně fyzicky kompetentní. Takto ztížená průchodnost sociálním (čas)prostorem je pak všeobecně vnímána jako odvislá od individuálních fyzických parametrů a nikoli jako vnější sociální konstituce vylučující tělesně znevýhodněné. Mechanismy utváření sociálního (čas)prostoru, které generují handicap lidí s méně normativními těly, zároveň znesnadňují obhajobu či dosažitelnost (nejenom) hegemonických typů maskulinity opírajících se o ovládnutí resp. zpasivnění okolního prostředí (ve všech jeho podobách).¹⁰²

Autobiografické a biografické texty sice shodně artikulují vytěsnění ze sociálního (čas)prostoru jako prvek znevýhodnění, jenž je nutno odstranit, zároveň ho však pojmají jako nutnou daň za tělesnou nenormativitu – tj. jako nevyhnutelnou zkušenost, kterou musí prodělat každý, kdo je nebo se stane tělesně znevýhodněným. Vytěsnění ze sociálního prostoru je zde chápáno ve smyslu sociálního determinantu; převážná většina textů (až na výjimku uvedenou níže) tak namísto emancipačních snah akcentuje kompenzační praxi. Nejvíce ne/průchodnost sociálního prostoru jako mechanismus vytvářející handicap problematizuje a kritizuje, prostřednictvím svých vlastních zkušeností a zážitků, Alois Wokoun, jenž v této souvislosti akcentuje nutnost důsledné změny a jehož stanoviska jsou, dle mého mínění, slučitelná s některými aspekty emancipačního přístupu. (Wokoun, 2000: passim) V ostatních textech je zpřístupňování sociálního prostoru pojmáno jako limitované – čili tělesné znevýhodnění je v tomto kontextu chápáno jako neodbouratelné omezení.

Handicap nedosažitelnosti variabilních bodů v sociálním prostoru je v textech znázorňován jakožto jeden z mechanismů zabraňujících nezávislému postavení tělesně znevýhodněných, přičemž nezávislost je jednou z podmínek maskulinit/y; vytěsnění ze sociálního (čas)prostoru je proto předmětem obav mužů s méně normativními těly. Jak

¹⁰² Srov. Pierre Bourdieu (2000: 60-61), Thomas Gerschick (2005: 375) a Stephen Whitehead (2006: 189-190). Více viz kapitola 2.1.5. *Muži, zdraví a maskulinní tělo*.

podotýká jeden muž s tělesným znevýhodněním v autobiografii Vratislava Rozuma: „Pocházím z Příbrami. Mám tam pěkný byt, to je fakt, ale těch schodů! Je to sice zvýšené přízemí, ale deset schodů stejně nepřekonám... co budu dělat, až se vrátím, to je ve hvězdách... ani si nedojdu nakoupit!“ (Rozum, 1997: 113)

Vytěsnění ze sociálního prostoru se potom netýká pouze jeho ne/průchodnosti, ale také toho, *kde* je v něm člověk situován. Jedním z aspektů vytěsňování ze sociálního prostoru je také *umísťování* tělesně znevýhodněných v *ústavech*,¹⁰³ nebo jejich situovanost v bezbariérové zástavbě oddělené od bydlení dočasně fyzicky kompetentní většiny. Autobiografický i biografický materiál tento způsob vytěsnění shodně prezentuje negativně ve smyslu omezující a opresivní sociální relace, ale zároveň – v souvislostech ústavu – pozitivně ve smyslu normalizujících procesů, procedur a technik, kterým jsou podrobováni klienti a jež jsou vykládány skrze jejich nezbytnost pro inkluzi do společnosti definované povinnou tělesnou kompetencí; v souvislostech separátně situovaného bezbariérového bydlení pak pozitivně ve smyslu poskytnutí alespoň nějakých podmínek pro vedení samostatného života. Texty, i přes deklaraci autonomního statusu tělesně znevýhodněných, naturalizují struktury povinné tělesné kompetence, které tuto autonomii (minimálně na symbolické úrovni) potlačují. Příkladem zde může být citát z knihy Jana Nouzy *Nezůstat sám*, jež z části popisuje snahu hlavního hrdiny a jeho známých o vybudování vlastního komplexu bezbariérových bytů:

„Oni tam,“ ukázal doktor Korous na jeden z obrázků, „se začlenili do krajiny. Někde stranou od ruchu města, dál od zdravých lidí. Naše idea je právě opačná. Začlenit se do běžné zástavby, neizolovat se. A protože obyvatelé domu nechtějí ničím upozorňovat na svou zvláštní situaci, je taky nežádoucí trčet z řady. Z toho důvodu by se měl projekt držet typového standardu domů toho kterého sídliště. Rozdíl vidíme jen ve vnitřním uspořádání. Základní požadavek zní: ani jedna architektonická bariéra!“ (Nouza, 1984: 160)

Z ukázky je patrné, že mluvčí propagující projekt s cílem zvýšit nezávislost tělesně znevýhodněných paralelně s jejich sociální inkluzí zároveň postuluje jejich status z perspektivy hegemonního diskurzu zdraví a tělesné normativity jako „zvláštní situaci“ (v opozici ke „zdravým lidem“), tedy že je ve významu *příznakového* konceptu abnormality vyděluje ze sociokulturně přednastaveného standardu tělesných parametrů jako *odvislou*

¹⁰³ Téma „ústavu“ je samostatně zpracováno v kapitole 4.2. *Ústav jako místo normalizace a disciplinace těla a redefinice sociální pozice a role.*

neautonomní skupinu¹⁰⁴, jejíž problematické postavení vychází z jakéhosi „přirozeného řádu věcí“.

Ústředním motivem intersekce (přesněji střetu) maskulinní identity a tělesné jinakosti v souvislosti vytěsnění ze sociálního (časo)prostoru je zpasivnění muže ve vztahu k okolí, které snižuje jeho maskulinní kredit: „Hlavně aby mě nikdo neviděl, jak mě budou vynášet ze sanity! Nechci, aby se cizí páslí na mé nemohoucnosti.“ (Rozum, 1997: 85) Zároveň toto znemožnění ovlivňovat svým fyzickým působením okolní prostředí nabourává mužskou integritu postavenou na soběstačnosti a odmítání spoléhat se na druhé:

Bál se transportu vleže, kdy jen tak natahujete krk, nemáte žádný přehled a při tom stále cítíte strach, že vám někdo narazí hlavou nebo nohama do zdi nebo do dveří. Transport vleže je tak ponižující, člověk se cítí bezmocný a plný strachu, možná by si to zdravotníci měli uvědomit. (Junková, 2005: 23)

Uvedené ukázky naznačují, že jedním z předmětů mužského strachu je pozice nemohoucnosti, nesoběstačnosti a závislosti, která je v rozporu se stereotypem mužské sociální role. Tato obava průběžně prolíná autobiografickými i biografickými texty.

Wokoun ve své knížce odhaluje, že mechanismy vylučování ze sociálního (časo)prostoru zůstávají před a po roce 1989 v zásadě stejné s tím rozdílem, že zesílené působení emancipačního hnutí tělesně znevýhodněných zaměřené proti bariérám docílilo v průběhu druhé poloviny 90. let korektnějšího přístupu většiny městských, kulturních a přepravních institucí, které postupně začaly zpřístupňovat některé památky, kina, školy, dopravní prostředky, ulice, parky apod. lidem s méně normativními těly. (Wokoun, 2000: passim) Mnoho jeho zkušeností však vypovídá o tom, že tato změna nebyla až tak „dramatická“ jak by se mohlo na první pohled zdát. Příkladem může být jeho cesta rychlíkem do Vídně, odehrávající se v roce 1999, kdy byl „zašprajcován“ v chodbičce určené jako průchozí do jídelního vozu, na WC atd., nebo výčet kulturních pamětihodností, které nemohl až do roku 2000 na vozíku navštívit aj. (Wokoun, 2000: 67-69; 78-82)

Také nijak malé a jinak moderní pražské nádraží na holešovickém břehu Vltavy nemělo ani v roce 1999 mobilní hydraulický zvedák pro vozičkáře ... Holešovický vysokozdvíhový vozík pro neživé náklady byl porouchán a tak tam na nádraží nastoupila pravěká „mechanizace“ – znásobená lidská síla. Pět zalarmovaných nádražáků mě s električákem zvedlo jak rakev na

¹⁰⁴ Srov. Simi Linton (2006: 167-168). Více viz kapitola 2.2.1. *Sociokulturní konstrukce normy a normality a marginalizace tělesné jinakosti*.

vysoký katafalk, opatrně aby mě nevyklopili jak nebožtíka, a vsunulo do předsíně vagonu.
(Wokoun, 2000: 67)

Zde vidíme, jak zneprůchodnění strategických bodů sociálního prostoru generuje závislé postavení tělesně znevýhodněných na dočasně fyzicky kompetentních lidech, jejichž benevolentní pomoc je mnohdy nástrojem potvrzování vlastní normativity. Zároveň je (byť i chvilková) situace závislosti muži reflektována jako ohrožení jejich maskulinní pozice.

Zneprůchodnění sociálního (časo)prostoru se v (autobiografických i biografických) textech odráží také jako jedna z příčin nižšího socioekonomického statusu resp. jeho propadu. Je to de facto uzavřený kruh – tělesně znevýhodněný nedostane práci (většinou) z důvodu nepřístupnosti místa zaměstnání => stane se proti své vůli *závislým* na sociálních dávkách, rodinné či ústavní pomoci apod. => tato závislost je zpětně konstruována jako jeho osobní biologická predispozice => domněle inherentní nesamostatnost a nevykonnost je vykládána jako důvod jeho nezaměstnatelnosti atd. Jak jsou mechanismy vytvářející handicap zpětně přisuzovány individuální tělesné jinakosti – tj. legitimizovány a naturalizovány, uvidíme v následující kapitole.

4.1.2. Marginalizující diskurzivní praxe jako nástroj naturalizace a legitimizace sociálního handicapu

Všechny texty předkládají multiplicitu pasáží znázorňujících interakce mezi lidmi s normativními a méně normativními těly. I když se obsah a forma interakcí různí podle širší lokace zúčastněných, jeden z jejich ustavujících aspektů je shodný a tím je nerovná vyjednávací pozice interagujících osob přednastavená hegemonním normativním diskurzem. Protože moc zhodnocovat vnější a vnitřní (psychologické) životní podmínky na základě tělesnosti je na straně těch dočasně fyzicky kompetentních, což je samo o sobě handicapem lidí s tělesnou jinakostí.¹⁰⁵

Texty nereflektují diskurzivní privilegia osob s normativními těly, všímají si pouze toho, *kým* je tato moc uplatňována resp. má-li oprávnění k evaluaci či prognóze životního výhledu a motivů tělesně znevýhodněného. Jedná-li se o lékaře/ lékařku, zdravotníka, sestru, rehabilitační pracovníci/ pracovníka apod. je tato moc (až na výjimky týkající se bezcharakterních postav) zvýznamňována pozitivně či neutrálně jakožto nezbytná a sloužící

¹⁰⁵ Srov. Gerschick (2005: 372-373). Více viz kapitola 2.1.5. *Muži, zdraví a maskulinní tělo*.

pro dobro věci. Vyjednávací prostor mužů s tělesným znevýhodněním je v tomto případě zúžen a omezen na nepřizpůsobivost či neochotu podrobit se disciplinačním pravidlům té které instituce, což bývá odsuzováno buď jako „zjevně hloupá mužská rebelie“ nebo spíše oceňováno jako snaha o udržení aktivní maskulinní role – tj. v souladu s maskulinními konstrukty aktivity a snahy o nezávislost jsou muži vykazující známky apatie, rezignace, deprese či prosté lenosti nebo vyčerpání, v souvislosti s nepřizpůsobivostí vůči institucionálním pravidlům, popisováni převážně nelichotivě, zatímco muži porušující pravidla „aktivním způsobem“ (např. nepovolené permanentní cvičení s činkami, které provozuje ve své autobiografii Rozum (1997: passim), nebo nepovolené flámování a různé vyjížděky mimo ústavní zařízení, sportovní aktivity apod.) jsou hodnoceni kladně. V interakci s osobami, jež nemají „oficiální“ kompetenci k hodnocení životní situace tělesně znevýhodněného, je mužům s méně normativními těly vymezen mnohem širší vyjednávací prostor – zejména k vyjádření variabilních emocionálních a jiných pohnutek k tomu či onomu jednání, je jim dána větší volnost k odmítnutí, aktivnímu vyjednávání vztahu, osobní sebeprezentaci atd. Ve všech případech je nicméně jejich „situace“ poměřována s ohledem na normu a je tím více objektivizována, čím větší je kompetence přisouzená hodnotící osobě.

Jazyk jako stěžejní diskurzivní struktura formuluje vztahy moci a napomáhá jejich udržování, jeho prostřednictvím jsou také nerovnovážné sociální pozice postupně zvnitřňovány a ztělesňovány. Dialogy, vedené mezi postavami příběhů, jsou v mnoha případech postavené na přímo vyjádřených vztazích moci, resp. vycházejí z nerovnovážné vyjednávací pozice definované dichotomií normalita X abnormalita. Na tomto místě se hodí uvést výmluvný úryvek zachycující situaci takového vyjednávání, které nakonec *nevyhnutelně* ústí v individualizaci, naturalizaci a konečně v legitimizaci sociálního handicapu – týká se situace, kdy muž s tělesným znevýhodněním vjede se svým vozem na pěší zónu, aby nakoupil v cukrárně. Posléze je kontrolován policistou, který mu vytkne, že nákup v cukrárně není *nezbytně nutná potřeba* opravňující vjezd autem (i s povolením pro tělesně znevýhodněné) na pěší zónu a chce mu dát pokutu. Následuje výměna názorů, týkající se (nejenom) vymezení termínu ‚nezbytně nutná potřeba‘ a nemožnosti ‚invalidy‘ dostat se na pěší zónu jiným způsobem než v autě, která končí následovně:

„Pane řidiči, dám vám jednu radu,“ hlas příslušníka se třásl potlačovaným rozčílením, „působí krajně trapně, když se oháníte svojí invaliditou a srovnáváte se se zdravými. To podruhé nedělejte!“ Otočil se, poodešel několik metrů a postavil se na okraj chodníku. Ruce za zády nervózně otvíral a zavíral v pěst.

Václav se roztřeseně posadil do trabanta ... Poslední policistova slova vykonala své. Teď by mnohem raději zaplatil pokutu. Byl omilostněn pro to, čím v krajním zoufalství v rozporu se svými nejnítěrnějšími postoji musel zaútočit, co musel dát „krajně trapně najevo“. Zvítězil tím, co by nejraději ze svého těla odsekal, seškrabal a odnesl někam do spalovny. Prohrál, protože nebyl ukázněný. (Jergl, 2004b: 16)

Explicitní ukázkou marginalizující diskurzivní praxe uvádí také např. Rozum - zde se jedná o situaci, kdy se chce muž s tělesným znevýhodněním (v tomto případě sám autor) podívat spolu se svou rodinou na motocyklové závody, ale trať je od parkoviště vzdálena půl kilometru, což je třeba překonat po poli plném hrud a strniště. Přímo u trati nicméně nějaká auta parkují a tak začne vyjednávat s hlídkujícími policisty o možnosti přejet pole autem až k trati, přičemž jeden z policistů pronese: „Ať se sem nesere, když nemůže chodit!“ (Rozum, 1997: 166)

Oba uvedené citáty ilustrují situaci, v rámci které dojde k určitému přechodnému narušení, vyrovnání či převrácení vztahu moci – kompetence hodnotit, porovnávat či poukazovat na binární opozici normalita X abnormalita má být na straně dočasně fyzicky kompetentního, je-li však tento vztah nějakým způsobem nabourán (čili ohrožena normativní hegemonie), navrací se do původní podoby skrze zdůraznění předpokladu esenciální nedostatečnosti tělesně znevýhodněného. Je jenom příznačné pro diskurz povinné tělesné kompetence, že aspekt neprůchodnosti daného místa sociálního prostoru, o jehož zpřístupnění se (v daných příkladech) vede polemika, zůstává zamlčen. Zprůchodnění sociálního prostoru lidem s tělesnou jinakostí totiž zpochybňuje *normalitu* dočasně fyzicky kompetentních jako těch, jimž ničím neomezený pohyb v sociálním prostoru zaručuje právě *norma* a jejich *způsobilstvo* – toto zpochybňování dominantního diskurzu normality mnohdy podléhá (nejenom) symbolickým sankcím, zvláště pak děje-li se v rámci maskulinních domén (mezi které patří např. právě motocyklové závody).

Jiným projevem stereotypního předpokladu nezpůsobivosti lidí s tělesnou jinakostí, který je v pravidelných intervalech texty předkládán, je údiv a obdiv nad tím, co tito lidé i *přes svůj* handicap dokážou či dokázali. Tato permanentně deklarovaná *výjimečnost* určitého úspěchu člověka s tělesným znevýhodněním v zásadě reprodukuje a posiluje předpoklad nemožnosti či nepravděpodobnosti toho, aby se tělesně znevýhodněný stal úspěšným, nebo v něčem vynikl.

Trefit kamenem pana řídícího, to bylo velké provinění. Hned po odzvonění přestávky došlo na vyšetřování. Každý z chlapců, kteří se do školy hrnuli, byl zadržen a vyslýchán.

„Cože?“ Řídící učitel Josef Kotyza nevěřil vlastním uším, když se k rekordnímu hodů hrdě přihlásil Frantík. „Tys jediný přehodil školní budovu?“ ... „Myslím, že pan řídící byl na mne trochu i hrdý,“ vzpomínal František. „Na to, že právě jeho školu navštěvuje bezruký chlapec, který dokáže kamenem přehodit školní budovu.“ (Sobotka, 2003: 15)

Koncepce individuální nekompetence na základě tělesné jinakosti, jež je v textech z významňována prostřednictvím individualizace sociálního handicapu, je simultánně projektována také prostřednictvím symbolického odebrání způsobilosti ke ztvárňování maskulinní role. Sociální konstrukt handicapu jako *osobního* problému, který bývá v rámci literárního kánonu narativně ztvárňován jako fatální celoživotní indispozice, texty osmyslují skrze následek jednorázové tragické situace, se kterým se lze sžít – tj. handicapu *navzdory* je možno prožít plný život.

Zde narážíme na jeden z rozdílů mezi autobiografickým a biografickým materiálem a tím je způsob ztvárňování narativu tělesného znevýhodnění ve smyslu *osobní* tragedie. Je třeba zmínit, že v *obou* případech symbolizuje tělesné znevýhodnění faktor limitující životní východiska a dispozice a tím pádem koncept nesoucí negativní konotace. Zatímco však biografický textový materiál zachovává způsob prezentace příběhu tělesně znevýhodněného jako z podstaty tragického (i když s mnoha výjimkami přítomnými ve všech biografických textech – zejm. v knize Richarda Sobotky *Bezruký Frantík*, což je dáno jeho neustálým zdůrazňováním *výjimečných* schopností ústřední postavy příběhu) resp. se snaží předpokládané tragické konsekvence tělesné jinakosti vyvažovat akcentací toho, co hlavní postavy dokázaly *navzdory svému ‚postižení‘*, mnoho pasáží autobiografického textového materiálu představuje odlehčené (Rozum) místy až humorně podané (Wokoun) výpovědi vlastních všednědenních zážitků jako osobitých, nezaměnitelných a obohacujících zkušeností.¹⁰⁶ Tento rozdíl však tkví především v celkové *atmosféře* vyprávění než v deklaraci odlišných hodnotových postojů, které nakonec přinášejí totožnou perspektivu toho, že v případě tělesné jinakosti „není o co stát“. Přestože je cílem textů reprezentovat tělesně znevýhodněné jako *všeobecně způsobilé* k vedení plnohodnotného života, v čemž jim brání pouze nevstřícný alibistický postoj a oportunistus státních, krajských, městských aj. institucí a diskriminace a předsudky ze strany majority, jejich samotný narativní diskurz potom re/produkuje stereotypní předobraz sociálního handicapu jako prediskurzivního individuálního **nedostatku** – tj. *naturalizuje* a tím pádem *legitimizuje* sociální handicap (proti

¹⁰⁶ Srov. David Mitchell (2000: 311-315). Více viz kapitola 3.3. *Předmět analýzy*.

jehož opresivním důsledkům se jinak staví => upřednostňuje kompenzaci namísto emancipace) – interpretováno prizmatem radikálních tezí kulturního modelu, texty se – prostřednictvím uplatňovaného diskurzu naturalizujícího a legitimizujícího partikulární aspekty sociálního handicapu – spolupodílejí na jeho vytváření. Sociokulturní stereotyp a symbolika tělesné jinakosti, které jí osmyslují skrze předpoklad handicapu, totiž jako procesy naturalizace pomáhají udržovat a posilovat reálnou sociální opresi tělesně znevýhodněných.¹⁰⁷

4.2. Ústav jako místo normalizace a disciplinace těla a redefinice sociální pozice a role

Předešlý tematický okruh je nastíněním toho, jak je sociálně vytvářený handicap tělesné jinakosti (na materiální i symbolické úrovni) v textech reprezentován jako přímý či nepřímý důsledek osobní fyzické nekompetence. Tato evaluace tělesné normy kulminuje prostřednictvím snah o nápravu dané individuální nenormativity, jež probíhá ve speciálně vyčleněných zařízeních – tj. nemocnicích, rehabilitačních ústavech apod.

Nemocnice představuje specifickou totální instituci, jejímž určením je záchrana života a *zdraví*; je prezentována jako místo, kam je člověk umístěn okamžitě po nehodě či události, jež se stává *příčinou* jeho nenormativity – tj. pouze ve vztahu k *získanému* tělesnému znevýhodnění. Nemocnice v textech reprezentuje povětšinou „ponuré“ místo plné bolesti a utrpení, nicméně instituci určenou pro *všechny*, v níž je jedinec situován dočasně (nenormativita klientů zde bývá přechodná a konstruovaná v souvislostech život a *zdraví* ohrožujících faktorů); je institucí, která *nezbytně* (z povahy svého zaměření a přidělené kompetence) neposkytuje mnoho prostoru k vyjednávání vlastní pozice jakožto pacienta – nerovný vztah mezi pacientem a zdravotnickým personálem je v (autobiografických i biografických) textech prezentován jako *daný*, tedy nevyhnutelný nástroj sloužící k ochraně a uzdravení (normalizaci) klienta. Přes negativní asociace, jež koncept nemocnice v textech vyvolává, zůstává zařízením, v rámci něhož je permanentně udržována a přiživována naděje

¹⁰⁷ Srov. David Mitchell, Sharon Snyder (2006) a Shelley Tremain (2006: 192-193). Více viz kapitola 2.2.2. *Základní roviny přístupu k tělesnému znevýhodnění.*

na to, že se daný jedinec vyhne stavu tělesné nenormativity. Tato naděje většinou padá s vyhlídkou na rehabilitační ústav.

Nemocnice i rehabilitační ústav (či domov pro lidi s tělesným znevýhodněním) představují *jiny* typ (čas)prostoru, odlišného od toho „venku“. Čas a prostor jsou zde koncipovány v souladu s metodami rehabilitace a „nápravy“ poškozeného. Časový rozvrh se řídí podle specifických potřeb konkrétních klientů a pracovního harmonogramu a možností personálu.

Rytmus pokoje určovalo několik základních zákonitostí. Především to byl tříhodinový otáčecí cyklus (obracečů bránících vzniků dekubitů – pozn. autora), kterému se podřizovalo vše. Potom ranní hygiena, snídaně, oběd, večeře. Otáčelo se nonstop ve dne v noci. Znamenalo to spát rychle. Aby se z rozkouskované noci urvalo co nejvíc. Praxe byla o poznání syrovější než teorie. (Rozum, 1997: 52)

Ačkoli je architektonická koncepce ústavů veskrze bezbariérová, je tato průchodnost prostorem „vynahrazena“ institucionálními a organizačními omezeními v podobě různých zákazů, příkazů a pevně nastaveného interního řádu.

Ústav je reprezentován jako místo, kde se koncentrují lidé s tělesnou jinakostí, kteří zde mají být znormalizováni resp. zdisciplinováni alespoň do té míry, aby byli schopni nějakým způsobem fungovat ve společnosti zkonstruované dle potřeb dočasně fyzicky kompetentních – tj. stávají se předmětem technik a procesů určených k tomu přiblížit je co nejvíce *normě*.¹⁰⁸ Jejich těla jsou zde – skrze institucionálně ukotvený medicínský diskurz – typologizována a objektivizována, jsou určena k „opravě“.

Tady se na lidských mechanismech odstraňují drobné i velké závady. Sem si chodí zástupy připínat protézy – a ne vždycky jen ty opravdové. Touto chodbou už tisíce odcházely s díkuvzdáním a chválou – i se zklamáním. Protože ze zlámaných trubek ani zlaté ruce nedají dohromady závodní kolo! (Nouza, 1984: 51)

Ústav je sám o sobě prostředkem legitimizace normy, jsou zde umístěni všichni, kdo jsou shledáni „abnormálními“ a vyčleněni tak ze společnosti „normálních“, která se je zde pokouší uvést do stavu co možná nejslučitelnějšího s parametry povinné tělesné kompetence. Dochází zde k přímému uplatňování normativních diskurzivních praktik. *Klienti* zde samozřejmě

¹⁰⁸ Viz kapitoly 2.2.1. *Sociokulturní konstrukce normy a normality a marginalizace tělesné jinakosti* a 2.2.2. *Základní roviny přístupu k tělesnému znevýhodnění*.

nejsou situováni proti své vůli, ale v souladu se zvnitřněnými předpoklady o vlastní „abnormalitě“, které se chtějí zbavit. Jejich zkušenost sociálně re/produkovaného handicapu, legitimizovaná skrze osvojenou koncepci povinné tělesné kompetence, je nutí podrobit svá těla normalizujícím technikám. Ústav je sociálním (čas)prostorem vyhrazeným lidem nahlíženým jako „abnormální“:

Široká vstupní hala vedle vrátnice, čilý ruch, lidé na krásných chromovaných vozičkách se míjejí jak auta na rušné křižovatce, já ležím na pojízdné posteli a v úžasu kroutím hlavou ... staří lidé rozvážně a důstojně řídí svá přibližovadla, někteří bez nohou, jiní jako by jen simulovali nemohoucnost, lidé o berlích i bez, ruch jak v nádražním vestibulu. (Rozum, 1997: 109)

Autobiografické i biografické texty shodně nahlížejí rehabilitační ústav pozitivně jako prostředek vedoucí k tomu, že se člověk s tělesným znevýhodněním naučí překonávat určité sociální handicap. Že jsou tyto handicapy jeho individuálními osobními indispozicemi, je mu nicméně předkládáno skrze uplatňovaný medicínský resp. rehabilitační model. Ústav tak – jak je zobrazován v autobiografickém i biografickém materiálu – můžeme interpretovat jako instituci kompenzující důsledky celospolečenské marginalizace lidí s tělesným znevýhodněním; kompenzace poskytovaná prostřednictvím praktik rehabilitačního a medicínského diskurzu nicméně napomáhá posilovat onu marginalizaci a legitimizuje opresi tělesně znevýhodněných, protože generuje předpoklad jejich neúplnosti jako lidských bytostí.¹⁰⁹

Autobiografický a biografický materiál se ve svém vykreslování nemocničního/ústavního prostředí liší v míře popisu intimních detailů různých lékařských zákroků¹¹⁰, přičemž biografie se (možná překvapivě) takového líčení, oproti autobiografiím, zdržují. Z těchto líčení vyplývá, jak instituce nemocnic a ústavů prostřednictvím svého paternalistického a objektivizujícího přístupu narušují maskulinní identitu hlavních postav příběhů:

Chichotají se a vůbec nevědí, že je mi to v téhle chvíli nepříjemné. Vidí jen mou slupku, duše se krčí uvnitř. Nejvíc mi vadí, že mě takové kočky přebalují jak mimino. Nevidět se! Mršky, producírují se před bývalým chlapem... (Rozum, 1997: 20)

¹⁰⁹ Srov. Robert McRuer (2006b: 110-113). Více viz kapitoly 2.2.1. *Sociokulturní konstrukce normy a normality a marginalizace tělesné jinakosti* a 2.2.2. *Základní roviny přístupu k tělesnému znevýhodnění*.

¹¹⁰ Dále uvidíme, že tento rozdíl se týká i dalších intimních oblastí – např. sexuality.

Z ukázky je navíc patrné, že nesoběstačnost (byť by byla přechodná) je, zejména v oblasti intimní, prezentována jako naprostá ztráta mužství. Nemocnice (a často také rehabilitační ústavy) tyto subjektivní pocity závislosti a odhalenosti mnohdy ignorují.

Ústavu je také vyhrazena *odpovědnost* za klienta, takže si v některých případech nárokuje připomínkovat či měnit jeho osobní rozhodnutí či rozhodnutí jemu blízkých osob, jež mohou ohrozit procesy normalizace. Toto je nastíněno např. v povídce Ivana Jergla *Domov pro moji lásku*, kde „kompetentní“ postavy příběhu nejprve zpochybňují rozhodnutí hlavního hrdiny s méně normativním tělem začít společný život (mimo ústavní zařízení) s ženou na vozíku, aby mu pak byl k podepsání předán dokument stvrzující, že *za* ni „přejímá odpovědnost“. (Jergl, 2004a: 10-11)

Rehabilitační ústav je v textech zobrazován jako ústřední prostor nových setkání, navazování nových známostí a vztahů; je prostředím, v rámci něhož dochází k zásadnímu přehodnocování životních (sociálních) pozic, postojů, hodnot, perspektivy a preferencí; dále je prostředím, kde skrze neformální interakce probíhá reformulace maskulinní identity, jsou tady formovány nové strategie jejího vyjednávání a ztvárňování. Maskulinita, jako relační sociokulturní kategorie je zde v interakci s „novými druhými“, jejichž společenský status také v nějakém smyslu poklesl, přehodnocována a znovu promyšlena. Tato redefinice je z jedné strany usměrňována diskurzem povinné tělesné kompetence a normativity, z druhé strany dominantním diskurzem maskulinity. Protichůdné působení těchto dvou konceptuálních rámců jednak posiluje sebepojetí mužů s méně normativními těly jako nesoběstačných a proto nutně závislých, jednak zdůrazňuje nezbytnost udržet si co nejširší rozsah maskulinních aspektů identity všemi možnými způsoby a dostupnými prostředky za účelem dosažení alespoň částečně nezávislého postavení. Zatímco se muž s méně normativním tělem v rehabilitačním ústavu seznamuje s celou škálou sociálních handicapů, které jsou nepřímo zvýznamňovány jako jeho biologicky podmíněná nedostatečnost, je zde simultánně kladen důraz na posilování rozličných strategií ztvárňování maskulinní role, jež mohou vést k normalizaci. Rehabilitovat znamená učit se a dít až do úmoru – autobiografické i biografické texty v této souvislosti naprosto shodně hodnotí kladně muže, kteří tuto dřinu nevzdávají. Snaha o tělesnou normalizaci je v textech reprezentována jako projev maskulinního jáství.¹¹¹

¹¹¹ Viz kapitola 2.4.2. *Muži s tělesným znevýhodněním a způsoby jejich sebevymezení v intencích dominantního diskurzu maskulinity.*

Ústav tak přímo podporuje (či toleruje) ty způsoby ztvárňování maskulinní role, které předpokládají aktivitu, zpasivňování a zpředměťování okolního prostředí apod. – takto se podle hegemonních sociokulturních konstruktů venkoncem projevuje *normální* maskulinní jedinec. Autobiografickými i biografickými texty tak symptomaticky prolíná objektivizace žen – hlavní postavy příběhů (tedy muži s tělesným znevýhodněním) tak např. průběžně komentují vzhled sester a lékařek apod.; objektivizace žen¹¹² je v textech nahlížena jako pozitivní aspekt normalizujících procesů, a jako taková je také nepřímo (resp. „skrytě“) uznávána danou institucí. Někdy také žena *zpředmětní* samu sebe za účelem normalizace tělesně znevýhodněného¹¹³, jako v povídce Jana Nouzy *Každý běží svou míli*, ve které rehabilitační pracovnice navrhně klientovi, postupně rezignujícímu na vlastní maskulinní pozici, že se s ním vyspí, když začne opět *aktivně* rehabilitovat. (Nouza, 2006: 94)

Maskulinní identita rehabilitujícího muže s tělesným znevýhodněním také bývá ukotvována posilováním nepřístupnosti a umrtvováním citových prožitků a projevů – musí se soustředit na sebe a svůj *problém*, neohlížet se na problémy ostatních a nepřipouštět si je příliš k tělu, zbavit se emocionálních vazeb, zbavit se sebelítosti, za žádnou cenu se nesmí nechat litovat druhými a napnout veškerou svou vůli k procesům normalizace. Jak urguje jedna rehabilitační pracovnice svého klienta:

„... Vydrž, Tome! Prosím tě o to! Není nic politováníhodnějšího než chlap, který ztratil vůli a chuť porvat se. A tebe nechci litovat. Ať se ti zdá, že jsi úplně vyřízený, že jsi vybral poslední ždíbec sil, musíš zase nahoru. Musíš! Máš zlomenou jenom páteř, Tome! Jenom páteř!“ (Nouza, 1984: 41)

Tělesné znevýhodnění nemá/ nesmí být důvodem k tomu, aby muž přestal ztvárňovat maskulinní roli, je podřazeno „chlapské“ vytrvalosti, vůli a předpokladu jakési „vnitřní mužské síly“. Tato „síla“ má však sloužit jako nástroj nápravy tělesné jinakosti, jež je zároveň reprezentována jako funkce oslabující maskulinní identitu.

Sociální role je tak redefinována skrze akcentaci permanentního úsilí o dosažení nezávislosti a/nebo jejího hájení a neustálého přibližování se normě, které tělesně

¹¹² Jak uvádím v kapitole 3.3. *Předmět analýzy*, texty jsou nesený diskurzem heteronormativní maskulinní hegemonie.

¹¹³ Prvek sebeobětování ženy za účelem pomoci muži, jehož maskulinita je ohrožena tělesnou jinakostí, si zaslouží samostatné hlubší zpracování, jež neumožňuje rozsah a záběr této práce. Zde je uváděn „pouze“ jako doplňující příklad vlivu diskurzu heteronormativní maskulinní hegemonie provázaného koncepcí povinné tělesné kompetence.

znevýhodněného do budoucna čeká. Podle toho, jak je otázka ne/závislosti re/konstruována, jsou potom vyjednávány rodinné, intimní a přátelské vztahy jednotlivých postav. Ne/závislost, ab/normalita, ne/kompetence jsou vymezovány nejenom v interakcích s lidmi zastupujícími danou instituci, ale také v rámci neformálních vztahů mezi klienty ústavu a s lidmi dočasně fyzicky kompetentními. Toto vymezení musí zohledňovat ne/průchodnost sociálního prostoru, otázku změn časového harmonogramu, změnu socioekonomického statusu i sociokulturní reprezentace. Ústav je de facto místem, kde se tělesně znevýhodnění seznamují a hlavně *smiřují* se svou novou sociální pozicí, která je všeobecně pojímána jako *propad* ve společenské hierarchii. Mnoho mužů s (především získaným) tělesným znevýhodněním tak tenduje k odmítnutí jakékoli smysluplnosti svého budoucího života – tato rezignace na ztvárnění marginalizované sociální role může být interpretována jako využití či demonstrace posledního zbývajícího maskulinního privilegia, jímž je vyvázání se ze sítě sociálních závazků. Ústav pochopitelně takové strategie neguje a snaží se jim předcházet jakožto zpochybňování smysluplnosti procesů normalizace.

4.3. Konstrukt tělesného znevýhodnění jako neodbouratelného limitu vztahování se k sobě a okolí

V předešlé kapitole jsme viděli, jak se instituce dohlížející na lidské zdraví a normativitu spolupodílejí na vytváření tělesné normy a její naturalizaci. Méně normativní těla jsou v nemocnicích a rehabilitačních ústavech podrobována rozličným operativním zákrokům, jsou doplňována protézami a umělými náhražkami jejich *chybějících* částí, normalizována prostřednictvím neustávajícího cvičení a dalších rehabilitačních technik – jsou zneviditelňována.¹¹⁴

Praxe normalizace tělesné jinakosti však zdůrazňuje především to, co danému tělu „zbylo“; zaměřuje se na to, co zůstalo *normální* a *funkční*. Tyto části těla jsou dále *zkvalitňovány* tak, aby nahrazovaly části *neúčinné* či *neúplné*. K těmto *funkčním zůstatkům*

¹¹⁴ Viz kapitola 2.2.1. *Sociokulturní konstrukce normy a normality a marginalizace tělesné jinakosti.*

nenormativního těla se upínají také sami muži s tělesným znevýhodněním, kteří v nich spatřují možné nástroje soběstačnosti čili obhajoby maskulinní identity. Muž, jemuž ochrnuly nohy, tak např. zdůrazňuje význam svých *fungujících* rukou:

Kromě obvyklých bolestí mě sužují ruce; bolí od infuzí a dá mi moc práce a přemáhání je rozcvičovat. Zanedbat to, zkrátí se šlachy. Z dalších komplikací mám takovou hrůzu, že se starám, seč můžu, abych měl ruce v pořádku. Ať jsem, jaký jsem, bez rukou bych nebyl ničím. Najím se, přečtu knížku, ze stolku si vezmu, co potřebuju, poškrábu třeba svědicí nos... (Rozum, 1997: 29)

Podle evaluace funkcí přiřazovaných jednotlivým částem těla je nenormativita typologizována a rozřazována v návaznosti na odpovídající verzi sociálního handicapu – tj. je hierarchizována.¹¹⁵ Autobiografické i biografické texty prezentují posilování vlastní maskulinní pozice mužů s méně normativními těly skrze postoje typu: „Co já... já sice nemůžu chodit, ale tamten kvadruplegik, ten je na tom skutečně špatně, když je ochrnutý od krku dolů... já můžu alespoň hýbat rukama a trupem...“ Tělesné znevýhodnění je v textech hierarchizováno podle míry ne/závislosti resp. podle míry vlivu a dosahu sociálního handicapu. Jak ale texty odhalují, handicap dosáhne na každého, kdo je tělesně znevýhodněný; hranice vlivu sociálního handicapu představují v textech nepřekonatelnou hráz mezi tělesně znevýhodněným jednotlivcem a celým širokým spektrem sociálního (časo)prostoru a jeho procesů a funkcí. Sociální handicap také limituje postup v hierarchii maskulinit/y. Tento limit lze posunout prostřednictvím rehabilitace a různých „triků“ posilujících soběstačnost, ale nelze ho odstranit zcela, je trvalým přívažkem tělesně znevýhodněného projevujícím se jak zcela otevřeně, tak sofistikovanějšími způsoby symbolizace a externích reprezentací tělesné jinakosti.

Tělesná jinakost je jako neprolomitelná bariéra vytěsňující znevýhodněného z většiny sociálních procesů a vztahů z významňována především v biografickém materiálu, který se soustředí na „vrcholné“ životní okamžiky hlavních postav, aby poté vymezil všechny *nevyhnutelné* překážky, které musely v kontextu své nenormativity překonat. Autobiografický materiál na tuto limitovanost sociálního bytí tělesně znevýhodněného sice také poukazuje, ne však do takové míry, což je dáno dle mého mínění tím, že vykresluje předně všednodenní život mužů s méně normativními těly ze zcela subjektivní perspektivy, jako v *určitém ohledu*

¹¹⁵ Srov. např. David Serlin (2003). Více viz kapitola 2.2.4. *Hierarchizace tělesného znevýhodnění*.

nezaměnitelnou a neodvislou zkušenost.¹¹⁶ Zatímco autobiografické texty deklarují spíše pozitivní osobní vztahy s rodinou a přáteli a kladně hodnotí povětšinou i budování nových známostí, biografické texty osmyslují omezení daná tělesnou nenormativitou také v souvislostech navazování a udržování vztahů, čímž ukotvují určitou „tragičnost“ životní situace hlavních postav příběhů.

„Tenkrát mi ruce opravdu chyběly,“ dodal František. „Máňa se ptala, zda ji snad nemám rád, když ji neobjímám. Žasl jsem nad zaslepeností její lásky ke mně, která jí prozatím vůbec nedala postřehnout, že mi ruce schází. Byla to pro mne tvrdá skutečnost. Měla podobu rukávů zastrčených v kapsách.“

Také takto bolestně někdy láska končívá... (Sobotka, 2003: 108)

Zde vidíme, jak je tělesná jinakost v textu zvýznamněna jakožto limit emocionálního naplnění. Tělesné znevýhodnění je tak opět individualizováno skrze konstrukt biologicky daného omezení, s nímž daný jednatel vlastním přičiněním a vůlí (bez ohledu na jeho povahové vlastnosti) nic neudělá a nic udělat nemůže.

4.4. Zesílení snahy o soběstačnost v kontextu maskulinních předpokladů nezávislosti a výkonu

Bylo už vícekrát zmíněno, že maskulinní jáství zakládá nezávislost, aktivita a výkon a tělo v těchto intencích sehrává roli nástroje.¹¹⁷ Tyto maskulinní předpoklady jsou zároveň neustále posilovány společenským kultem práce, jehož konsekvence ovlivňují především muže jakožto skupinu, které je přisouzena veřejná sféra působení. Ideologie pracovního procesu se před a po roce 1989 – čili za éry státního socialismu a poté v období

¹¹⁶ Srov. Mitchell (2000: 311-315). Více viz kapitoly 3.3. *Předmět analýzy* a 4.1.2. *Marginalizující diskurzivní praxe jako nástroj naturalizace a legitimizace sociálního handicapu*.

¹¹⁷ Viz Will Courtenay (2000: 1387-1389), Victor Seidler (1997: 184-186) a Stephen Whitehead (2006: passim). Více zejm. v kapitole 2.1.5. *Muži, zdraví a maskulinní tělo*.

neoliberalismu – ač s jiným politickým pozadím, podle toho jak jsou v *textech* vykresleny její dopady na způsoby ztvárňování maskulinní role muži s méně normativními těly, nijak výrazně neliší. Kult práce nesený ideálem výkonnosti a průměru (čili normy), v obou režimech, posiluje a re/produkuje systém povinné tělesné kompetence, kde jsou tělesně znevýhodnění vytěsněni z konstitutivních mechanismů produkce a spotřeby.¹¹⁸ Na muže je navíc v této souvislosti vyvíjen tlak jako na živitele rodiny - tj. jako na toho, kdo domů nosí peníze a kdo proto *má* mít práci; muži s tělesným znevýhodněním si, v autobiografickém i biografickém materiálu, předpoklady této sociální role internalizují do té míry, že podle nich přistupují k plánování budoucí podoby (resp. existence či neexistence) svých stěžejních vztahů – na základě předpokladu budoucí nesoběstačnosti, definované jako individuální biologická predispozice, tak např. ukončují, i perspektivní, partnerské vztahy (Nouza, 1984: 8-11), nebo se hrozí toho, jak zatíží svoji rodinu (namísto jejího zajištění) a proto upnou veškerou svou vůli a energii k tomu stát se co možná nejnezávislejšími a sociální handicap si nepřipouštějí (Rozum, 1997: *passim*). Limit závislosti je reprezentován jako všudypřítomná svazující hrozba. Úsilí o dosažení stavu soběstačnosti a nezávislosti potom strukturuje biografii mužů s tělesným znevýhodněním do té míry, že se stává alfou a omegou jejich vztahování se k okolnímu světu.

Všeprostupující ideologie výkonu svázaná s koncepcí normy se spolupodílí na vytváření ideálu lidství, kdy člověk – *muž* – má být výkonným článkem v soukolí společnosti; postuluje předpoklad nevýkonnosti tělesně znevýhodněného jako nesoběstačné neautonomní a závislé jednotky. Muži s tělesným znevýhodněním tak chtějí/ musí neustále dokazovat a rozšiřovat rozsah své samostatnosti; důkaz nezávislosti je bezpodmínečně nutný ke zhodnocení tělesně znevýhodněného jako „člověka“. Determinace „postiženého“ prostřednictvím koncepce nesoběstačnosti je navíc umocněna stereotypní domněnkou, že tělesně nenormativní jedinec nemůže samostatnosti dosáhnout bez cizí pomoci – tj. bez pomoci lidí dočasně fyzicky způsobilých, je právě v jejich kompetenci *scelit* „postiženého“ v *kompletní* lidskou bytost, což přímo dokládá tento citát: „S pokorou budu vzpomínat na lidi, kteří se snažili ze mne znovu udělat lidskou bytost. Přetvořit invalidu v člověka, to je kumšt!“ (Rozum, 1997: 168) Působí potom možná trochu paradoxně, že středobodem oné pomoci je rada spočívající v tom, že si člověk s méně normativním tělem musí ke své samostatnosti dopomoci především sám. Heslem ředitele ústavu v knize *Bezruký Frantík* je, že chce-li tělesně znevýhodněný něco umět, „tak se to prostě musí naučit“. (Sobotka, 2003: 104) Zatímco je tedy *povinnost* odbourat

¹¹⁸ Srov. Lennard Davis (2002: 110-111) a Rosemarie Garland-Thomson (1996: 11-12). Více viz kapitola 2.2.1. *Sociokulturní konstrukce normy a normality a marginalizace tělesné jinakosti*.

sociální handicap na straně jedince s méně normativním tělem, jeho schopnost toho docílit je předmětem permanentního zpochybňování a sociální handicap je nahlížen jako neodbouratelný.

Samostatnost je navíc třeba neustále prokazovat při ztvárňování a/nebo obhajobě maskulinní genderové role: „Přijel výtah. Dveře se otevřely. Jakub do nich zamenévroval vozíčkem. Jen se modlil, aby se mu to povedlo napoprvé, aby jim ukázal, že je samostatný, že nepotřebuje jejich pomoc. Podařilo se mu to.“ (Junková, 2005: 42)

Protiklad nutnosti dosáhnout nezávislosti a diskurzu tělesné jinakosti jako neodbouratelného limitu soběstačnosti, podporovaný maskulinním předpokladem výkonnosti mužského těla, muže s tělesným znevýhodněním deprimuje a tlačí je k neustálému zvyšování nároků kladených na svou osobu. Ti, kteří na tyto nároky nerezignují, se potom snaží neustále dohnat maskulinní ideál, který je jim permanentně zneprístupňován. Strategií se zde stává neúprosné posilování tělesného i psychického výkonu, síly, mrštnosti a asertivity, je-li to možné také ekonomické a kariérní pozice.¹¹⁹ Maskulinní hierarchie a soutěživost je tímto způsobem projektována i do sociální kategorie mužů s tělesným znevýhodněním – v rámci jednotlivých skupin „postižených“ mezi sebou muži soutěží o to, který z nich dosáhne na nejvyšší příčky maskulinity.

Až teď jsem si pořádně všiml hoča s vlnitými blond vlasy a svaly, které vytékaly z trika Adidas jak kaše v pohádce hrnečku vař ... Vozík pod ním ani vidět nebyl, on seděl jak bůh mužné krásy, nenuceně konverzoval a nevnímal, co způsobil. Ve chvíli se kolem něho točilo několik sester, důvěrně ho poplácávaly po zádech, žertovaly a vůbec působily dojmem včel nad kostkou cukru. Není divu. I já, ač mužského pohlaví, musel uznat, že to je pan MUŽ. (Rozum, 1997: 152; zvýraznění v originále)

Na uvedeném příkladu vidíme, že jednotliví členové kategorie mužů s tělesným znevýhodněním jsou dále (i zevnitř) typologizováni (nejenom) podle dalších tělesných parametrů, jež reprezentují dosažení a ovládnutí maskulinních privilegií – jako jsou „svaly“, předpoklady „mužné krásy“ apod. Tato *privilegia* potom, v souladu s maskulinními stereotypy, představuje také ženský obdiv či značkové oblečení; jindy je poměřována třeba kvalita, výkonnost, vzhled a značka „nástrojů soběstačnosti“ jako jsou vozíky či úspěchy v různých sportovních kláních, zcestovalost atd.

¹¹⁹ Srov. Thomas Gerschick a Adam Miller (quoted in Shakespeare, 1999: 59) a Daniel Wilson (2004). Více viz kapitola 2.4.2. *Muži s tělesným znevýhodněním a způsoby jejich sebevymezování v intencích dominantního diskurzu maskulinity.*

„Poměrování sil“ prostřednictvím manifestace maskulinních kvalit je dalším faktorem nutícím muže s méně normativními těly k úsilí o dosažení nezávislosti; vnější i vnitřní tlak na vyvážení se z limitujících souvislostí nesoběstačnosti tak ústí v to, že mnoho tělesně znevýhodněných vykazuje mnohem vyšší míru vůle a odhodlání k naplnění stanov samostatnosti a výkonnosti než někteří lidé s dočasnou fyzickou kompetencí, jimž jejich výhodnější vyjednávací pozice *nenarizuje* klást důraz na své *relativně* nezávislé postavení.¹²⁰ Tato vůle a toto odhodlání nicméně narážejí na (výše popsanou) koncepci *omezení*, jež se materializuje v rámci institucionální praxe.

4.5. Procesy demaskulinizace¹²¹

Muž jako bezpříznaková sociální entita se v kontextu zkušenosti tělesného znevýhodnění stává příznakovým – *postiženým*, tj. neplnohodnotným mužem. Prostřednictvím interakcí s druhými lidmi a s normativní koncepcí sociálního (čas)prostoru mu jsou odebrána symbolická a materiální maskulinní privilegia, přičemž nejsilnější psychosociální účinek má na „subjekt“ proces odebrání funkce sebezačleňování do skupiny *mužů*.

Procesy demaskulinizace jsou na různých místech v různých textech reprezentovány různě – tj. nelze zde podchytit nějaký souvisle uchopitelný rozdíl mezi tím, jak je demaskulinizace vykreslována v autobiografickém materiálu a jak v biografickém. Nejzřetelněji je nicméně zobrazována v příbězích týkajících se mužů se *získaným* tělesným znevýhodněním, kde je komparována pozice muže před a po získání tělesné jinakosti; může ovšem probíhat i celoživotně, jedná-li se o celoživotní tělesnou jinakost (či jiný typ sociálního

¹²⁰ Zde myšleno v souvislostech tělesné ne/normativity. Je samozřejmé, že *nezávislost* zakládají i další formy sociálních vztahů jako je věk, etnicita, třída apod. (Viz kapitola 2.3. *Intersekcionalní přístup jako výchozí perspektiva*)

¹²¹ Termínem *maskulinizace* zde míním – v souladu s definiční strategií Douglase Schrocka a Michaela Schwalbeho – permanentní deklaraci příslušnosti k mužům jakožto hegemonní genderové skupině, jedná se o praxi sebevymezení odehrávající se prostřednictvím interakcí. (Schrock, Schwalbe, 2009: 279-280) *Demaskulinizace* pak znamená vytěsnění z tohoto procesu čili znemožnění se na něm dále podílet; *remaskulinizace* je znovuzahájením praktik manifestace ovládnutí maskulinních (sebe)reprezentací resp. snahou se znovu do tohoto procesu zapojit.

handicapu); procesy demaskulinizace se mohou prolínat (a obvykle také prolínají) s procesy remaskulinizace. Demaskulinizace vždy znamená propad v hierarchii maskulinit/y (resp. je oním oslabením maskulinní pozice), remaskulinizace však vůbec nezaručuje postup vzhůru (je spíše strategií zaměřenou na znovunabytí maskulinních privilegií, která může být kdykoli zmařena). Demaskulinizace je vázána na mechanismy nastíněné v předešlých tematických okruzích – a sice na individualizaci, naturalizaci a legitimizaci sociálního handicapu materializovaného skrze institucionální (systémovou) praxi a jeho determinaci jako neodbouratelného limitu nutně generujícího nesoběstačnost; hypoteticky by mohla být dělena podle fází materializace znevýhodnění (čili zkušenosti reálného, sociálně přednastaveného omezení), symbolické devalvace a stigmatizace vycházející z projevů nesamostatnosti a nevykonnosti a interiorizace a subjektivizace vlastní nedostatečnosti – všechny tyto faktory ovšem probíhají a působí souběžně a souvztačně a je de facto nemožné (a navíc zavádějící) pokoušet se je (byť v rámci jedné individuální biografie) vydělit a ohraničit.

Výmluvným zobrazením procesu demaskulinizace je krátká povídka Delicie Nerkové *Být jako modřín*, kde hlavní postava příběhu – muž s postupující roztroušenou sklerózou – vypráví svou životní zkušenost se stále se stupňujícím tělesným znevýhodněním, v návaznosti na kterém se průběžně prohlubuje také jeho propad v hierarchii maskulinit/y až do té míry, že je v závěru de facto úplně „demaskulinizován“ (přeneseně „dehumanizován“). Je mu znemožněno jakýmkoli způsobem ztvárnovat maskulinní roli. Sám sobě se stává odpudivým, sám sebou postupně začíná pohrdat a zpochybňuje smysl vlastní existence: „I kus nábytku má větší smysl než já tady a teď.“ (Nerková, 2004: 44) Demaskulinizace (či naprosté vytěsnění z okruhu maskulinit/y jako v povídce Ivana Jergla *Pořád jsme čtyři* vyprávěné z pozice chlapce/ muže, jenž proležel celý život v ústavu bez možnosti jakékoli komunikace) je v textech zvýznamňována jako *tragický* motiv.

Biografické texty (na rozdíl od autobiografických) odhalují demaskulinizaci a stigmatizaci mužů s tělesným znevýhodněním také prostřednictvím mechanismu homogenizace abnormality, kdy jsou na základě určitého připodobitelného rysu dvou jinak odlišných sociálních kategorií jejich členové ztotožňováni skrze koncepci „obecného“ nestandardního typu. Diskurz ab/normality tak umožňuje osmyslovat normu přisuzováním společností odmítaných vlastností i těm nenormativním jedincům, kteří s těmito charakteristikami nemají vůbec nic společného. Na pozadí domněnky, že tělo je „obrazem“ identity, je tak navyšován rozsah stigmatu daného jednotlivce.¹²²

¹²² Srov. Lennard Davis (2006: 7-9). Více viz kapitola 2.2.1. *Sociokulturní konstrukce normy a normality a marginalizace tělesné jinakosti*.

Muži s postupující roztroušenou sklerózou je např. přříknut alkoholismus:

Pak si mě zavolal šéf ... A co máte s tím alkoholem, pane kolego? ...Vaši spolupracovníci si myslí, že pijete v práci. Viděli vás motat se po chodbě. A míváte těžký jazyk.

Bylo to tady. Musel jsem doznat, že nejsem úplně fit. Věnovali mi rekondiční pobyt u moře.

Pak mě postupně a nenápadně zbavili důležitých a zodpovědných úkolů. (Nerková, 2004: 40)

Na uvedeném příkladu vidíme, jak je prostřednictvím určitého „smyšleného“ stigmatu odhaleno druhé „reálné“ stigma resp. jak je na základě jeho konstrukce nutno „přiznat barvu“. Stigma je také hnací silou demaskulinizačních procesů. Někdy se předpokládá hrozba přenosu stigmatu z osoby na osobu: „Bývalá manželka usoudila, že otec křípl má na dítě špatný vliv. Požádala mě, abych se syna vzdal a umožnil jejímu současnému manželovi adoptovat ho.“ (Nerková, 2004: 40)

Funkce vymezování se jakožto muže bývá jednotlivci často symbolicky odejmuta skrze deklaraci jeho situovanosti jako nezáviděníhodné a „neatraktivní“ čili nevhodné k účasti na poměřování maskulinních kvalit: „Takhle žít a ležet ochrnutej tolik let, to bych se zbláznil a něco si udělal...“ (Jergl, 2004d: 26) Není-li muž shledán „důstojným soupeřem“, není shledán mužem a přestává být hoden toho se za muže *sám* vydávat.

Jakuba neminulo čurání do bažantu ani vyprazdňování do mísy. Deptalo ho to. Zoufale a bolestivě. Cítil se jako troska, jako ubožák, co už k ničemu není.

Byl troska. Tou nehodou život skončil. (Junková, 2005: 17)

Demaskulinizace je v jistém ohledu *feminizací*: „Od oné **osudné** vteřiny, co si na mne vyšlápl úraz, jsem vyložený posera. Jsem křehká květinka, která se bojí, že se co nevidět rozsype.“ (Rozum, 1997: 128; zvýraznění autor) Zkušenost tělesného znevýhodnění znamená pro muže *částečnou* zkušenost feminity – je vyloučen z hegemonní maskulinní praxe soutěže, nezávislosti a manifestace nezranitelnosti, je objektivizován a marginalizován, stává se předmětem nevyžádaného zájmu, litujících či opovržlivých pohledů. Demaskulinizace je často popisována jako *osudová* (Jergl, 2004c), což je symbolika naznačující, že tento proces není v *moci* daného muže – to na jednu stranu umocňuje jeho nemaskulinní reprezentaci jako toho, kdo nemá „věci pod kontrolou“, na druhou stranu ho to ovšem částečně vyvazuje z odpovědnosti za tyto procesy, jež jsou pojaty externě, tedy tak, aby nedošlo k přílišnému zpochybnění jakési předpokládané maskulinní esence.

Symbolická úroveň demaskulinizace je ukotvována institucionální praxí a materializací konceptů povinné tělesné kompetence. Vytěsnění ze sociálního (čas)prostoru je potom chápáno jako nemožnost (muži reprezentováno jako *neschopnost*) obhajoby maskulinní identity:

„S vozíkem se v domech a na ulicích nepočítá. Skoro nikam se nedostaneme, všude budeme překážet. A důchod? Za ten si zdraví v měsíčních splátkách nikdo nepořídí. Co mě čeká? A nejen mě. V lepším případě pár let poustevničení za oknem bytu, potom nějaký zdravotní zádrhel a...“ Emil prsty naznačil pohyb nůžek. „Ostatně mým bližním se tím jen uleví.“ (Nouza, 1984: 64)

Texty odhalují, že procesy demaskulinizace jsou obtížněji stravitelné pro muže se získaným tělesným znevýhodněním, kteří již okusili maskulinních privilegií, než pro muže s celoživotním tělesným znevýhodněním, kteří byli socializováni tak, aby již od dětství koncipovali rozmanité strategie vzdoru vůči sociálnímu handicapu. Schopnosti překonávat ve variabilních situacích sociální handicap jsou reprezentovány jako hodné obdivu a také jako obdivované. Společnost oceňuje snahu jedince s tělesným znevýhodněním o to, přiblížit se co možná nejvíce normě, protože to dokazuje *význam* a *smysl* normality, zároveň je její podstata upevňována skrze sociální handicap – obdiv *výjimečných* lidí s tělesným znevýhodněním slouží legitimizaci systému povinné tělesné kompetence, je vyjádřením předpokladu, že ti, co tohle nedokážou, nejsou dostatečně důslední, pilní a učenliví; nedůslednost, lenost a „hloupost“ jsou pak přičítány na vrub tělesné jinakosti => lidé s méně normativními těly jsou potom homogenizováni jako „charakterově nezpůsobilí“.¹²³

Mohl by však, uvažoval, pořádat výchovné přednášky na školách. Demonstracím jeho schopností, umění obstát v životě i bez rukou se až dosud všichni obdivovali. Veřejnost jej nebude odsuzovat, když k zajištění obživy využije svého tělesného defektu jako výchovného příkladu. Takové konání rozhodně považoval za moudřejší a účelnější, než postávat na rohu ulice a svýma převychovanýma nohama žebrať. (Sobotka, 2003: 113-114)

Zde vidíme, že reprezentace strategií normalizace tělesné jinakosti je obdivována v podobě podpory normy a normality, ale odsuzována v případě, že se jedná o ztvárňování jiné nenormativní role (v tomto případě žebráka).

¹²³ Viz kapitola 2.2.1. *Sociokulturní konstrukce normy a normality a marginalizace tělesné jinakosti.*

Jedním z ústředních konstitutivních mechanismů demaskulinizace je předpoklad asexualit (resp. neheterosexualit) diskurzivně svázaný s konceptem tělesné jinakosti. Nemožnost sexuálního výkonu v souladu s preferovanou formou sexuality jak jí přednastavuje diskurz heteronormativní maskulinní hegemonie je muži chápána jako jeden ze stěžejních důkazů nemaskulinní identity. Dominantní diskurz maskulinity káže sexualitu jako penetrační praxi opírající se o mužskou erekci:

Zdenička je kočka jedna báseň. Z modré minisukýnky servíruje gazelí nožky, když se ohne, všude kolem to zahučí, všude kolem samej opravdovej chlap, i ten Milouš je chlap jako zvon! (Milouš je kvadruplegik, který má – o něco výše v citovaném textu – nechtěnou erekci, když mu Zdenička nasazuje bažanta – pozn. autora) Krucipísek, a co já?! To snad není možný?! Už tu kroutím třetí měsíc, a pořád nejsem chlap! (Rozum, 1997: 55)

Výrazným rysem demaskulinizace je také (výše již zmíněná) nesoběstačnost v intimních záležitostech: „Cévka? Jaká cévka? Bože, zpod příkrývky čouhá hadička a někam dolů odvádí moč... to jsem musel být hodně zfetovaný, když o tom nevím... já se snad propadnu!... chcípnout raději!“ (Rozum, 1997: 22)

Na výše uvedených příkladech vidíme, jak mechanismy demaskulinizace vytěsňují muže z procesů jejich vlastního sebevymezení jakožto maskulinních. Zvnitřněné stereotypy stran sexuality a soběstačnosti sankcionují své nositele za překročení jimi udržovaných hranic dominantního diskurzu maskulinity.

4.6. Strategie re/maskulinizace

Zatímco maskulinizace je permanentním ztvárňováním, vymečováním a obhajobou vlastní maskulinní genderové role, remaskulinizace začíná a probíhá paralelně s demaskulinizací, je snahou o odvrácení demaskulinizačních procesů jakýmikoli způsoby. Prostřednictvím mechanismů remaskulinizace se muž, ač se propadá na nižší místa v hierarchii maskulinit/y nebo je zbaven maskulinní pozice vůbec, nadále podílí na

re/produkcí stěžejních sociálních konstruktů a kulturních vzorců maskulinity resp. jejich hegemonických typů.¹²⁴ Ústřední funkcí remaskulinizace je navrácení statusu výkonného a nezávislého, jenž je nutným předpokladem pro obhajobu vlastního mužství.¹²⁵

Demaskulinizace tedy nese (jak je zmíněno výše) určité aspekty feminizace; závislost a pasivita vůči okolí, asociované s tělesnou jinakostí, jsou reprezentovány jako narušení integrity maskulinního charakteru. Muž s tělesným znevýhodněním se tak dostává do *konfliktu* s virilitou specifikovanou skrze negaci femininního – tj. pasivního a závislého.¹²⁶ Zabránit tomuto konfliktu znamená pokoušet se i nadále marginalizovat vše nemaskulinní či vůči maskulinitě subverzivní a simultánně manifestovat svou spoluúčast na re/produkcii maskulinního řádu.

Autobiografický i biografický materiál shodně reprezentují **pouze** strategie, v rámci nichž se muži s tělesnou jinakostí *spoléhají na diskurz hegemonické maskulinity* a jím generovaných významů mužství – tj. texty nepopisují žádná alternativní vyjádření mužské genderové role.¹²⁷ Vedle vytěšňování femininního prvku skrze poměrování „zbylých“ maskulinních kvalit v podobě různých sportovních utkání apod. a snah o normalizaci a soběstačnost tvoří další uplatňovanou strategii diskurzivní praktiky marginalizující a objektivizující vše „ženské“.

Mezi chodícími lidmi někdy kličkují bytosti, které zřejmě přirostly k židli s kolečky. Jinak se vzhledem od ostatních lidí neliší a tváří se jako normální chlapi. Samozřejmě se i některé feministky – ve snaze o rovnoprávnost s muži na vozíku – také uvelebily v kolečkovém křesle. Sexuálním harašením netrpí, protože je žádný donchuán nemůže plácnout do zadečku, „přilepeného“ k sedadlu vozíku. (Wokoun, 2000: 4)

Zde vidíme, vedle „klasické“ bagatelizace feminismu a sexuálního obtěžování, také jakýsi pokus o projekci všeobecné mužské bezpříznakovosti do skupiny mužů s tělesným znevýhodněním – tj. očividné „nadužití“ generického maskulina, kdy mají *vozičkáře* reprezentovat „chlapi“, a sekundární vymezení žen na vozíku jako „feministek“ *následujících* mužské předchůdce.

¹²⁴ Srov. R. W. Connell (2005: 76-81) a R. W. Connell a James Messerschmidt (2005). Více viz kapitola 2.1.3. *Maskulinita – maskulinity*.

¹²⁵ Viz kapitola 4.4. *Zesílení snahy o soběstačnost v kontextu maskulinních předpokladů nezávislosti a výkonu*.

¹²⁶ Viz kapitola 2.1.1. *Kritická studia maskulinit/y a jejich stěžejní teze*.

¹²⁷ Srov. Gerschick a Miller (quoted in Shakespeare, 1999: 59), Russell Shuttleworth (2004) a Daniel Wilson (2004). Více viz kapitola 2.4.2. *Muži s tělesným znevýhodněním a způsoby jejich sebevymezení v intencích dominantního diskurzu maskulinity*.

Především muži se získaným tělesným znevýhodněním neustále prezentují svůj vztah k ženám jako předmětům zájmu a evaluace, čímž si snaží uchovat určitou vazbu na předešlé způsoby vedení maskulinní genderové role. Manifestaci tohoto přístupu posilují zejména ve skupině (analogicky mužům dočasně fyzicky kompetentním), což dokládá, že také maskulinní sebevymezení mužů s méně normativními těly je deklarováno ve skupině a *pro* skupinu.¹²⁸ Zpředmětnění žen je příznačné pro autobiografické i biografické texty, nicméně v autobiografických textech je očividnější.

Světlana jako vždy v lehounkém pláštiku, sojka jedna, rudé lesklé rty jako třešně k nakousnutí, štěbetá a štěbetá. Renata jak indiánka, pořád snědá, černá, fialová a uhrančivá, přitom jakoby nezúčastněná, rozpůlil své fialově voňavé rty, rozpůlil jiskřivé zuby ... „Vy chlape, jak to děláte, že se na vás ty kočky tak lepí?“ bez zášti vystřelil Kupec. „Jó, Vlad’a, ten se vyzná,“ povzdechl si Milouš, nikoliv bez závidosti. (Rozum, 1997: 75-76)

Další strategií, jak si udržet maskulinní potenciál, je prezentovat se jako ochránce blízkého člověka (zde převážně ženy-přítelkyně) nebo rodiny – tj. jako „vůdčí“ postava vztahu či hlava rodiny – tedy skrze paternalismus: „Usmál se. Pohládl ji zlehka po vlasech a pevně objal. Nikdy nedopustí, aby musela žebrot u někoho o pomoc.“ (Jergl, 2004a: 12) Tento paternalistický přístup je ohrožován zpasivněním muže s tělesnou jinakostí vůči okolnímu prostředí, zároveň však nikdy není zpochybněn jeho význam. A tak např. muž s tělesným znevýhodněním v nemocnici a ústavu neustále přemýšlí jak ochránit a zajistit svou rodinu, jež se bez něho jednoduše nemůže obejít:

Co mi řeknou ti moji chudáčci? Co si doma počnou?... Začíná zima...

Jak to bude dál? Brzy bude zima, a u nás přichází dřív... je dlouhá, bývá hodně sněhu, vloni byl zavátý dvůr, dveře od verandy nešly otevřít... do zimy musím být doma, jak by to beze mne přežili? (Rozum, 1997: 29, 32)

Sebevymezení se jakožto muže se neobejde také bez sebevlády, tedy bez kontroly vlastních emocí.¹²⁹ Muž musí vykazovat trpělivost, rezervovanost, rozvahu a schopnost racionálního posouzení situace bez *zbytečného* citového zatížení. „Iracionální“ citové projevy

¹²⁸ Srov. Bourdieu (2000: 48-49) a Schrock, Schwalbe (2009: 279-280). Více viz kapitola 2.1.1. *Kritická studia maskulinit/y a jejich stěžejní teze.*

¹²⁹ Viz kapitoly 2.1.6. *(Sebe)kontrola, strach a úzkost jako průvodní aspekty žité maskulinity* a 4.2. *Ústav jako místo normalizace a disciplinace těla a redefinice sociální pozice a role.*

jsou chápány nejenom jako překážka v procesech remaskulinizace, ale hlavně jako aspekty postupující demaskulinizace. Musí jim tedy být bráněno především v rámci skupiny či v rámci interakce:

Bránil se myšlenkám na mámu. Zoufale se jim bránil, ale občas k němu cosi proniklo a vyvolalo smutek, bolest, pláč. Styděl se za slzy. Ale protože byl na pokoji sám, dal bolesti volný průběh. (Junková, 2005: 31)

Důležitým prvkem remaskulinizace je také snaha o zpasivnění okolního prostředí svázaná s procesy normalizace¹³⁰ a úsilím o (znovu)nabytí nezávislosti.¹³¹ Muži s tělesným znevýhodněním tak neustále deklarují svou touhu „jít ven“ a „něco dělat“ – a to i bez ohledu na případné nežádoucí zdravotní následky apod., jako když autor autobiografie *Tys mne zabil*, po příjezdu z rehabilitačního ústavu domů, začne v zimě na zahradě okamžitě sekat dřevo. (Rozum, 1997: 102-103)

Procesy demaskulinizace a remaskulinizace se vážou také na sexuální „schopnosti“ muže s tělesnou jinakostí – tyto schopnosti jsou postulovány diskurzem heteronormativní maskulinní hegemonie a spoluzakládají strategie sebevymezení a sebevyjádření maskulinního jáství.

4.7. Reference ne/normativní sexuality

Jedním z eminentních atributů hegemonických typů maskulinit/y je sexuální funkce/ kompetence resp. určitý preferovaný typ sexuální funkce/ kompetence. Tento preferovaný typ sexuality zakládá penetrační praxe vázaná na výkon, zpasivnění *partnerky* a její a (především) své *pohlavní* uspokojení. Sexualita aplikovaná jinými způsoby je v kontextu maskulinit/y považována za nedostatečnou (či neheterosexuální). Povinná tělesná kompetence rámuje

¹³⁰ Viz kapitola 4.2. *Ústav jako místo normalizace a disciplinace těla a redefinice sociální pozice a role.*

¹³¹ Viz kapitola 4.4. *Zesílení snahy o soběstačnost v kontextu maskulinních předpokladů nezávislosti a výkonu.*

maskulinní identitu „způsobilým“ typem těla ve vztahu k sexuálním předpokladům potom staví tělesně znevýhodněného do protikladu s předobrazem žádoucího sexuálního partnera – muž s tělesnou jinakostí je tak chápán jako asexuální či „úchylný“ (tj. neheterosexuální).¹³²

Sexualita a intimita jsou v narativu tělesného znevýhodnění viditelně upozaděny. Sexuální aspekt je řídko tematizován v rámci autobiografického materiálu, zatímco biografické texty ho nezohledňují vůbec, nebo velice nepřímou (s výjimkou povídky Jana Nouzy *Každý běží svou milí*, kde nicméně zůstává vykreslen v rovině nabídky – tj. *možnosti*). Je otázkou, zdali je zde překážkou k vykreslení sexuálního prožívání mužů s tělesným znevýhodněním to, že se píše o někom *jiném* a tento faktor proto zůstává autorovi/ autorce neznámý (ačkoli většina autorů má přímou zkušenost tělesného znevýhodnění) a/nebo se jedná o „prosté“ ignorování této věci. V každém případě však většina textů re/produkuje konstrukt neviditelnosti sexuality tělesně znevýhodněných a přispívá tak nepřímou k udržování představy tělesné nenormativity jako z podstaty asexuální.

Tam, kde je sexualita tematizována, je zobrazena v rámci dominantního diskurzu maskulinity jako falocentrická¹³³ čili je prezentována v rámci (výše popsaných) procesů re/maskulinizace prostřednictvím objektivizace žen a předpokladu výkonu. Tyto re/maskulinizační strategie jsou potom zamýšleny jako snaha o rekonstrukci obrazu tělesně znevýhodněných (obecně – tedy i žen) jako sexuálně kompetentních (Wokoun, 2000), nebo jsou vnímány prizmatem jejich ohrožení skrze předpokládanou nemožnost je fyzicky ukotvit výkonem preferovaného typu sexuální funkce (Rozum, 1997). V obou případech je nicméně sexualita tělesně znevýhodněného „rozpoznána“ jako *problematický* námět.

Jedinými *přímými* zmínkami o sexualitě tělesně znevýhodněných jsou tedy úryvky z knihy *Slasti vozíčkáře* (Wokoun, 2000), upozorňující na plnohodnotnost sexuálního života tělesně znevýhodněných (i zde se ovšem prosazuje konstrukt tělesného znevýhodnění jako neodbouratelného limitu¹³⁴), a sporadické zmínky v autobiografii *Tys mne zabil*, kde je sexualita tělesně znevýhodněného *problematizována*.¹³⁵

Milenci na vozíku samozřejmě nemohou uplatnit všechny akrobatické techniky jako normálně pohybliví partneři. Nemají stabilitu pro tzv. „rokokovou houpačku“. Nemohou útočit po

¹³² Viz kapitola 2.4.1. *Středobody sociokulturních reprezentací mužů s tělesným znevýhodněním*.

¹³³ Viz kapitola 4.5. *Procesy demaskulinizace*.

¹³⁴ Viz kapitola 4.3. *Konstrukt tělesného znevýhodnění jako neodbouratelného limitu vztahování se k sobě a okolí*.

¹³⁵ Viz kapitola 4.5. *Procesy demaskulinizace*.

zvířecku zezadu. Vozíčkáři jsou něžnější než frajeři, holedbající se rychlostí pístu přetopené parní lokomotivy. Ani na nejširší posteli nemůže vozíčkář vystřídat všechny 64 způsobů milování ... podle indické učebnice lásky Kámasútry. (Wokoun, 2000: 86)

Debata se nemohla vyhnout ani tématu mezi pacienty tolik diskutovanému, oficiálně přehlíženému.

Sexualita ochrnutých lidí **je problém**. Společně s primářkou jsme došli k závěru, že ne zas tak neřešitelný. Stačí trochu chtít, poněkud změnit stereotypy, nebát se a nestydět, chtít druhému dát lásku a zkusit zapomenout na pudové zvířecí postupy. (Rozum, 1997: 146; zvýraznění autor)

Zde vidíme, že sexualita tělesně znevýhodněných je opakovaně konstruována jako *limitovaná* s ohledem na stále preferovaný model nastavovaný heteronormativní maskulinní hegemonií. Nabízené „alternativní“ způsoby jsou tak prezentovány jako podřazené dominantnímu ztvárnění sexuality. Diskurz biologicky determinovaného omezení pak návazně ovlivňuje vedle intimní dimenze sexuality také sféru vztahů.

4.8. Proměny preferencí v rovině vztahů v souvislostech získaného tělesného znevýhodnění

Se změnou pozice v hierarchii maskulinit/y dochází k transformaci a postupnému přetváření sítě vztahů. Staré vztahy a vazby se rozpadají a mizí a zároveň dochází k navazování nových vztahů a budování nových vazeb. Po zjištění (předně) trvalého tělesného znevýhodnění je mnohdy i stálý partnerský svazek ukončen nebo je sociální a osobní konfigurace vztahu radikálně proměněna. Podobnými změnami prochází také vztahy rodinné či přátelské. Se změnou tělesné normativity na nenormativitu tak dochází k výměně sociální sítě vztahů – původní síť vztahů bývá reorganizována, de facto nahrazena vztahy se „sobě rovnými“.

Tato proměna je logicky viditelná zejména v příbězích zachycujících přímo onu proměnu tělesnosti. Autobiografický a biografický narativ se v tomto ohledu neliší, v některých textech

(např. Wokoun, 2000) však není změna preferencí na úrovni vztahů jakkoli uchopitelná jednoduše proto, že ji nijak nezvýznamňují.

Determinace sociálního handicapu jako individuálního tělesného nedostatku, který je příčinou nesoběstačnosti, má za následek to, že se někteří muži se získaným tělesným znevýhodněním s partnerkou (dočasně fyzicky kompetentní) rozejdou, protože rigidní maskulinní role jim znemožňuje, pod hrozbou narušení probíhajících či plánovaných procesů re/maskulinizace, ve vztahu pokračovat. Intimní vztah v dané situaci nezapadá do jejich strategie sebevymezení se jakožto maskulinních – tělesná jinakost je jimi chápána jako faktor, jenž je v rámci dané relace učiní závislými a bude generovat emocionální vypětí ve smyslu lítosti a opečovávání ze strany partnerky; rozchod tak může být interpretován jako sama strategie remaskulinizace vedoucí k oslabení tlaku diskurzu nesoběstačnosti re/produktivního stereotypní obraz tělesné jinakosti. Důležitou úlohu zde sehrává citový komponent vztahu, jenž může být vykládán jako demaskulinizační funkce slabosti – to znamená, že je vhodnější podrobit se (sebe)normalizaci pod dohledem nezaujatých *odborníků*, než se nechat „hýčkat“ blízkou osobou.¹³⁶ Jiným aspektem zde je snaha „nezatěžovat“ svým *problémem* kohokoli dalšího (resp. neodhalovat příliš svou slabost) a vyřešit ho sám (tedy vymezit se jako silný). Rozchod ze strany muže je také potvrzením jeho vlády nad vztahem, rozchod ze strany partnerky tělesně nenormativního je naopak vnímán jako *důkaz* jeho osobní nedostatečnosti jako nezpůsobitelného pro udržování a vyjednávání vztahu – tj. je pojmán jako další hledisko vlastní nenormativity. Tak se hlavní hrdina knihy *Nezůstat sám* rozchází, po zjištění vlastní tělesné nenormativity, s partnerkou, která by ovšem ve vztahu ráda nadále vytrvala:

„Opustila bys mě. Ne hned, nejsi bezohledná, věřím, že by ti nebylo zatěžko počkat, až se dostanu z nejhoršího. Na konec a rozchod bys mě potom připravila nenápadně a pozvolna, nebo ho navrhla radikálně naráz. Nevím. Nevíš to teď ani ty. Je mi jen jasné, že rozejít se musíme. ... Kde jsou pohromadě dva, tam se myslí na věčnost. Nebo alespoň na zítřek. Pro mě čas přestal mít platnost. Ztratil význam. Nemám nic, co bych ti do toho zítřka mohl nabídnout. Vůbec nic. Byl bych až do konce tím, kdo pouze bere. Z lásky by bylo každodenní pokořování dobročinností. To odmítám.“ (Nouza, 1984: 9, 10)

Z ukázky je také patrná snaha o zachování paternalistického přístupu, kdy se muž s tělesnou jinakostí rozchází s partnerkou, dle svého přesvědčení, pro *její* dobro. Tělesné

¹³⁶ Srov. Seidler (1997: 186) a Courtenay (2000). Více viz kapitola 2.1.5. *Muži, zdraví a maskulinní tělo*.

znevýhodnění je zde determinováno jako ztráta „smyslu života“; jakoby muž se *ztrátou* tělesné normativity ztrácel veškeré předpoklady pro plnohodnotný život a nezbylo mu nic kromě pokusů o vlastní normalizaci. Rozchod zde lze také metaforizovat jako ono příslovečné „odloučení a osamělé putování pistolníka krajinou Divokého západu“ znázorňující ostré a tvrdé hranice dobytého (resp. *dobývaného*) maskulinního jáství. Je také prevencí těžké a bolestné demaskulinizační zkušenosti rozchodu ze strany partnerky:

„Tak mě vygumovala, no! Která by se taky zahazovala s kriplem? Udělala by to dneska i zejtra každá!“ začal Michal konečně křičet. Pod kůží na sanicích se mu smršťovaly a hned zase nadouvaly boule lícních svalů. „Každá! Žádná nepřehlídne, že mi chybí nohy, žádná se mnou nebude chtít nic mít...“ skončil vyčerpaně. (Nouza, 2006: 94)

Zkušenost a koncept tělesného znevýhodnění ovlivňuje také rodinné a přátelské vztahy, do kterých mnohdy bývají projektovány pocity viny, lítosti, zahanbení a odcizení odvislé od konkrétní relační a situační konfigurace zúčastněných osob.¹³⁷ Roli zde může sehrávat to, kdo z blízkých nebo známých nese *vinu* za tělesnou jinakost daného muže (Junková, 2005; Rozum, 1997), pocity hanby z toho, že si tělesně znevýhodněný *může* za svou situaci *sám* (Junková, 2005), ale především lítost nad *osudem* tělesně nenormativního vyjevovaná ze strany blízkých, jež je reprezentována jako demaskulinizační funkce: „Mé návštěvy mě v té jistotě utvrzují (v jistotě, že jej normalizační procesy vrátí ‚mezi lidi‘ – pozn. autora). Jitka s dětmi, babička, sestry, tety, jejich starost je sice dojemná, ale soucit je mi protivný a rozčiluje mě...“ (Rozum, 1997: 75)

Někdy je nadhozeno, že pouze *muži* mohou porozumět re/maskulinizačním motivům a snahám *muže* s tělesným znevýhodněním – tam, kde ženy zůstávají u něžností, opatrnickví a opečovávání, muži tento soucit pozastaví (jako demaskulinizační funkci):

„Musíš mu to říct, nemá cenu mu lhát“ pištěl Zdeněk skoro hystericky a svíral Denisinu ruku. ... Pohladila ho po tváři: „Promiň, ale on je takový chudáček, on je ochrnutý, chápeš, potřebuje mne!“

„Ne, Deni, tak to není. Jakub není žádný chudáček. Jakub měl nehodu a tím, že ho budeš podvádět, mu nepomůžeš. Musíš mu o nás říct pravdu. Měl to vědět už dávno!“ (Junková, 2005: 41)

¹³⁷ Viz Robert Murphy (2001: 162-170); více v kapitole 2.4.1. *Středobody sociokulturních reprezentací mužů s tělesným znevýhodněním.*

Muži v textech také projevují více pochopení (než ženy) pro snahy o soběstačnost a/nebo rovnou navrhuji partikulární re/maskulinizační strategie či se na nich podílejí – věcně, racionálně, instrumentálně, bez přehnaných emocí:

„Jardo, nezlob se, můžu tě ještě malinko zdržet?“

„Samozřejmě, nežinýruj se. Co bys potřeboval?“ ...

„Víš, moc bych potřeboval tady nad postel udělat takovou hrazdičku, jako mají v nemocnici. Mám to už promyšlený... stačily by lešenářský trubky, leckde se to povaluje jako odpad... myslím, že bez toho nemůžu existovat...“

Přítel si promnul vyholenou bradu, zapřemýšlel, pak řekl: „Paní, máte doma metr, já se na to podívám...“ (Rozum, 1997: 92)

Vztahy mužů s tělesným znevýhodněním jsou vyjednávány také prostřednictvím předpokladů o jejich „veřejném“ přijetí – tělo, jako symbolický artefakt¹³⁸, ve svých nenormativních podobách reprezentuje socioekonomický/ sociokulturní propad; jak říká hlavní postava knihy *Nezůstat sám*: „Zdravým se člověk na vozíku jeví jako ten, kdo prohrál.“ (Nouza, 1984: 9)

4.9. Kontextualizace maskulinity a „jiného“ těla

V předešlých kapitolách jsme viděli, že méně normativní tělo je v textech reprezentováno jako nesoběstačné, závislé, omezující, neohrabané, slabé, pasivní, neforemné a v neposlední řadě také ošklivé – krátce *nezpůsobilé*. Skrze homogenizaci abnormálního je občas takové tělo nahlíženo jako negenderované, tedy jako takové, prostřednictvím něhož není možné ztvárňovat a vyjadřovat specifickou genderovou roli – muži jsou na tomto základě vyřazováni z procesů maskulinní soutěže; na druhou stranu tato pozice *posiluje* některé aspekty genderového sebevymezení, jež slouží jako nástroj normalizace takového těla. Vztahy moci na základě genderové příslušnosti a normativní diskurzy feminity a maskulinity tak naplno

¹³⁸ Viz Gerschick (2005: 369, 374); více v kapitole 2.1.5. *Muži, zdraví a maskulinní tělo*.

působí i v kategorii lidí s tělesným znevýhodněním. V intersekcii s koncepcí tělesné jinakosti jsou potom některé tyto vztahy moci buďto oslabovány a/nebo posilovány, některé zanikají, jiné vznikají – to záleží na dalších sociálních relacích vyjednáváných v dané situaci. Valná část reprezentací feminity a maskulinity je nicméně do skupiny lidí s tělesným znevýhodněním projektována ve shodě s jejich ztvárněním na normativní úrovni. To se týká např. konstruktů krásy, jež je v (post)moderní společnosti jedním z měřítek feminity, zatímco v kontextu maskulinit/y je obvykle krása bagatelizována.

V knize – *Sejdeme se v nebi* – potká jeden z hlavních hrdinů (muž s tělesným znevýhodněním) osobu na vozíku, jež je nejprve reprezentována jako *kluk*, který „... vypadal strašně. Bledá holohlavá lebka ...kůži prosvítaly namodralé žíly, jakési temné pruhy a podivné vrásky, jako by měl na hlavě kůži, která nebyla jeho. ... Prostě zrůda.“ Prostřednictvím „bezmezných a milých laskavostí ... ten kluk najednou nevypadal jako zrůda. Dokonce vůbec nevypadal jako kluk. Byla to holka.“ (Junková, 2005: 46) Zde vidíme, jak je pro umocnění dojmu použita diskurzivní kontradikce – stereotyp tělesné nenormativity jako *zrůdné* předpokládá *ošklivost* apriorně u muže, protože u ženy je nemyslitelná (resp. nepřijatelná) a je tudíž neadekvátní vymezovat ji jako „zrůdu“; laskavost či empatie se naopak u muže nepředpokládá a slouží zde tak k pozvolné a postupné genderové redefinici postavy, jejíž popis končí tím, že „... měla namalované nehty!“, což hlavní hrdina chápe primárně jako *bláznovství* čili jako další nenormativní atribut postavy: „Bože, je cvok! Napadlo ho. Jednu ruku nemá a na druhé si lakuje nehty!“ (Junková, 2005: 46-47) Nahlíží tak tělesnou nenormativitu jako neslučitelnou s krásou a jakékoli zkrášlování méně normativního těla jako bezdůvodné či kontraproduktivní. *Přikrášlovat* (čili činit *ještě* hezčím) má smysl pouze u těla dočasně fyzicky kompetentního. Ženu s tělesným znevýhodněním tak silně ovlivňuje (zde myšleno *pouze* s ohledem na genderovou identitu) sociální handicap vzhledu, jenž není slučitelný s ideálem krásy; muže s tělesným znevýhodněním zase především sociální handicap generující závislost.

Neslučitelnost tělesného znevýhodnění s maskulinitou je také reprezentována skrze obrazy *nedobrovolné* osamělosti: „Člověk v roli číslo 5784 (tj. paraplegik – pozn. autora) dost často žije sám do zralého věku nebo až do smrti.“ (Jergl, 2004c: 18), nebo *nemožnosti* navázat intimní vztah: „Podávat dnes a tady teoretické důkazy o způsobilosti k otcovství je laciné. Taky se to podobá černému humoru. Vždyť usednutí na vozík je skoro totéž jako slib celibátu.“ (Nouza, 1984: 36)

Méně normativní *mužské* tělo přestává být (v důsledku sociálního handicapu) *nástrojem* - maskulinita chápána (v rámci dominantního diskurzu) především jako instrumentální a

pragmatický model vztahování se ke světu pak může být ztvárňována pouze instrumentálně. Tělesné znevýhodnění resp. *abnormalita* reprezentuje iracionalitu a nepragmaticnost – tělesnost je v těchto souvislostech ekvivalentní morálce, inteligenci, povahovým rysům atd.¹³⁹ Mužům s tělesným znevýhodněním je znemožněno činit okolní svět vůči sobě pasivním a vztahovat se k němu instrumentálně (resp. nezohledňovat v rámci tohoto vztahování se své tělo) – jejich bytí ve světě a jejich vztahování se k tomuto světu je tak nahlíženo jako nepragmatické čili nemaskulinní. To, že jsou muži s tělesným znevýhodněním *na základě* svého *těla* vnímáni také jako iracionální (či lépe ‚méně inteligentní‘, ‚méně morální‘, ‚méně vzdělaní‘ apod.) jedinci dokládá na několika místech mj. Alois Wokoun:

Když jsem na vozíku projížděl jednou galerií a soustředěně studoval vystavené obrazy, nabídla se mi ochotná hlídačka, že mi bude číst vysvětlivky vedle exponátů, ačkoliv ty cedulky byly v dosahu mých očí. Zřejmě si ta úslužná stařenka myslela, že čtu tak omezeně jako se omezeně pohybuji. (Wokoun, 2000: 35)

Přestože autobiografický i biografický materiál deklaruje snahu o rekonceptualizaci tělesně znevýhodněných jako plnohodnotných lidských bytostí, reprodukuje naopak jejich odvislost od majority. Tělesná norma zůstává měřítkem „obecného lidství“, podle něhož jsou poměřovány maskulinní komponenty identity, které zpětně definují „obecné lidství“: „Vlastně se téměř v ničem nelišil od jiných lidí – **až na ty chybějící ruce**, čehož si kolikrát ostatní zpočátku ani nepovšimli.“ (Sobotka, 2003: 6; zvýraznění autor) Citace ukazuje autorův názor, že *Bezruký Frantík* byl *téměř* normální *až na...* resp. že byl venkoncem nenormální. Zrovna kniha *Bezruký Frantík* neustále akcentuje „morálnost“, úsilí, aktivnost, chytrost, úspěch a další kladně hodnocené a kladně prezentované aspekty hlavní postavy – celá tato evaluace je nicméně průběžně zvýznamňována skutečností, že takto se *Bezruký Frantík* dokázal vymezit **i navzdory** své tělesné jinakosti. Psal by autor o *Frantíkovi*, kdyby nebyl *bezrukým*? Zřejmě ne, jednalo by se totiž o „obyčejného“ a „průměrného“ – tedy *normálního* muže, jenž se nemusí potýkat se sociálním handicapem.

Texty tak reprezentují tělesné znevýhodnění jako biografický vektor, k němuž sociální handicap jednoduše „patří“, maskulinita se pak skrze individualizaci sociálního handicapu stává „nedobytnou pevností“, která však *musí* být prostřednictvím diskurzivně vnucené touhy po normalizaci znovu a znovu dobývána.

¹³⁹ Srov. Davis (2006: 7-9). Viz kapitola 2.2.1. *Sociokulturní konstrukce normy a normality a marginalizace tělesné jinakosti*.

5. Závěr

Srovnání autobiografického a biografického textového materiálu odhalilo především shody v (sebe)reprezentacích mužů s tělesným znevýhodněním. Intersekcce maskulinity a tělesné nenormativity se zde jeví jako konfliktní a zároveň (ve svém konfliktu) *sebeprodukující*. Posilování maskulinní identity znamená posilování a udržování marginalizace (nejenom tělesné) jinakosti a naopak. Jádrem onoho *konfliktu* je v textech koncept samostatnosti a soběstačnosti. V souladu s diskurzem povinné tělesné kompetence a všeobecným uznáním úzce vymezeného konstruktů zdraví jako *lidské* hodnoty je tělesné znevýhodnění konceptualizováno jako fenomén neslučitelný s ideálem individuální nezávislosti a autonomie. Tělesně znevýhodněný se potom musí neustále snažit o dosažení tohoto ideálu, neboť je poměřován vzhledem k normě, nikdy však tento ideál nemůže naplnit, protože je z tohoto diskurzu – skrze samotné jeho vymezení – soustavně vytěšňován. Mužské tělo disciplinované jako nástroj přestává být v kontextu procesů demaskulinizace tímto nástrojem a stává se determinantem závislosti. Dominantní diskurz maskulinit/y jednak znemožňuje muži s méně normativním tělem ztvárňování maskulinní role a dobývání maskulinní identity (čili pozice), jednak mu přikazuje, aby o naplnění maskulinních předpokladů neustále usiloval. Rezignace na tuto snahu je demaskulinizační funkcí mající za následek další propad směrem od preferované a privilegované pozice. Dobývání maskulinní identity se děje skrze souvztažné procesy remaskulinizace a normalizace kulminující v institucionálních intencích nemocnic a/nebo rehabilitačních ústavů, které mají „oprávnění“ k disciplinaci a normativnímu formování mužského těla. Paralelně s probíhající normalizací si je nicméně muž s tělesnou jinakostí nucen zvnitřnit předpoklad limitovanosti vlastního těla ve vztahu k okolnímu světu. Konflikt mezi maskulinitou a tělesným znevýhodněním se simultánně stává zvnitřněným konfliktem muže s méně normativním tělem.

Autobiografický a biografický materiál se shoduje v interpretaci souvztažné konfigurace maskulinit/y a tělesného znevýhodnění, liší se pouze v tom, co vyjevuje a co ne. To se týká předně oblasti intimity, jíž autobiografické texty sice upozadují, alespoň minimálně jí však – oproti biografickým textům – nastiňují, opět ve shodě s dominantními stereotypy mužství a tělesné jinakosti. Tyto „marginální“ rozdíly se zdají být důsledkem odlišného postavení autora/ autorky vzhledem k textu, který buďto (v případě určitých odhalení z intimní sféry) „ztělesňuje“ autorovu přímou zkušenost, nebo se (v případě zamlčení věcí intimních) se zkušeností autora/ autorky v nějakém ohledu míjí. Intimita je opět vykreslována, s ohledem na koncepty ne/soběstačnosti a výkonnosti, jako rozporná vzhledem k hodnotám virility.

Závislost, nesoběstačnost a nevýkonnost jsou v rámci (sebe)reprezentací mužů s tělesným znevýhodněním zvýznamňovány jako *inherentní* aspekty „jiného“ těla, tedy jako něco de facto neodstranitelného. Výjimkou je zde oprese vykonávaná prostřednictvím vytěšňování ze sociálního (čas)prostoru, které je jediné pojímáno ve smyslu *sociálního* handicapu, tedy jako odstranitelné; na druhou stranu je vymezováno jako limitující mechanismus, jehož důsledky nezbytně *musí* zakoušet každý člověk s méně normativním tělem, čili prizmatem sociálního determinismu, čímž je jeho význam jako diskriminace oslabován.

Z jistého úhlu pohledu uplatňují texty, v kontextu pojetí tělesného znevýhodnění ve smyslu relace, slabší verzi sociálního modelu. Tj. vztah kategorie tělesně znevýhodněných s „majoritou“ je vnímán jako nerovný v neprospěch lidí s méně normativními těly, jejichž „handicap“ je pojímán tak, že je spoluurčován systémem; sama nenormativní tělesnost ve smyslu individuální nedostatečnosti však zůstává v podstatě nezpochybněna. Tento přístup ovšem napomáhá re/produkcii onoho „handicapu“, protože „jiné“ tělo konstruuje jako nezpůsobilé pro pohyb v sociálním (čas)prostoru, navazování a udržování vztahů, výkon zaměstnání apod. Aplikace tohoto přístupu, skrze nějž se texty snaží působit subverzivně na *common sense* tělesné jinakosti, se tedy jeví jako neefektivní resp. kontraproduktivní. Texty totiž nerozvrací mechanismy hegemonního normativního diskurzu, nýbrž je využívají při koncipování příběhu tak, aby oslovil co nejširší (jimi předpokládané) „univerzální“ (tedy *normativní*) publikum.

Analogicky tělesné jinakosti zpracovávají texty kategorii maskulinit/y. Ke čtenáři se staví převážně jako k heterosexuálnímu muži, jenž má zkušenost normativního těla (případně je dočasně fyzicky kompetentní). Nastavují čtenáře jako spiklence, jenž se bude podílet na jejich zvýznamňování v souladu s dominantními předpoklady feminity a maskulinity – tedy jako toho, kdo zaujímá souhlasný postoj k procesům re/maskulinizace zahrnujícím mj. objektivizaci žen, poměřování partikulárních maskulinních kvalit, budování interních schémat

hierarchizace apod. Re/maskulinizace je reprezentována jako nezbytný a legitimní požadavek pro zařazení se do společnosti definované povinnou tělesnou kompetencí, jejíž *významy* naturalizující normu jakožto „základ“ lidství zůstávají nezpochybněny.

Je zřejmé, že auto/biografický narativ tematizující intersekcí maskulinit/y a tělesného znevýhodnění zůstává v českém sociokulturním milieu silně vázán na dominantní diskurzy mužství a mužského těla, které je vymezují v intencích nezávislosti a výkonu. Působení těchto diskurzů ovlivňuje sebepojetí a reprezentace mužů s tělesným znevýhodněním a brání tak jejich plné sociální inkluzi, která by s sebou nutně nepřinášela marginalizaci „jiných“ (nemaskulinních) skupin. Je proto nasnadě dále se pokoušet o dekonstrukci, kritiku a rozkrývání (nejenom) výše popsaných diskurzivních struktur tak, aby byl jejich vliv omezen natolik, že bude ona plná sociální inkluze běžně dostupná všem bez rozdílu a nutnosti marginalizace jiných resp. že nebude nakonec jakákoli inkluze nutná.

Bibliografie

- Anderson, Cynthia D. 1996. „Understanding the Inequality Problematic: From Scholarly Rhetoric to Theoretical Reconstruction“. *Gender & Society* 10 (6): 729-746.
- Berger, Peter L., Thomas Luckmann. [1966] 1999. *Sociální konstrukce reality: Pojednání o sociologii vědění*. Přeložil Jiří Svoboda. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Biskup, Jiří. 1997. „Česká republika“. In *Lékařské posudkové služby (PROGRAM EU Phare, Závěrečná zpráva projektu GTAF III/ WP 2/ 03-03)*. Praha: Socioklub/ personnel, s. 195-206.
- Bordo, Susan. 2000. *The Male Body: A New Look At Man in Public and in Private*. First paperback edition. New York: Farrar, Straus and Giroux.
- Bourdieu, Pierre. 2000. *Nadvláda mužů*. Praha: Karolinum.
- Collier, Richard. 1998. *Masculinities, Crime and Criminology*. London: Sage Publications.
- Connell, R. W. 2005. *Masculinities*. Second edition. Cambridge: Polity Press.
- Connell, R. W, James W. Messerschmidt. 2005. „Hegemonic Masculinity: Rethinking the Concept“. *Gender & Society* 19 (6): 829-859.
- Courtenay, Will H. 2000. „Constructions of masculinity and their influence on men's well-being: a theory of gender and health“. *Social Science & Medicine* 50 (2000): 1385-1401.

- Critical Research on Men in Europe (CROME). 2005. „Men, Masculinities, and „Europe““. In Michael S. Kimmel, Jeff Hearn, R. W. Connell (eds.) *Handbook of Studies on Men & Masculinities*. Thousand Oaks: Sage Publications, s. 141-162.
- Davis, Lennard J. 2002. *Bending over backwards: disability, dismodernism, and other difficult positions*. New York/ London: New York University Press.
- Davis, Lennard J. 2006. „Constructing Normalcy: The Bell Curve, The Novel, and the Invention of the Disabled Body in the Nineteenth Century“. In Lennard J. Davis (ed.) *The Disability Studies Reader*. Second edition. New York/ London: Routledge, s. 3-16.
- Elliott, Jane. 2005. *Using Narrative in Social Research: Qualitative and Quantitative Approaches*. London, Thousand Oaks: Sage Publications.
- Garland-Thomson, Rosemarie. 1996. „Introduction: From Wonder to Error – A Genealogy of Freak Discourse in Modernity“. In Rosemarie Garland-Thomson (ed.) *Freakery: Cultural Spectacles of the Extraordinary Body*. New York/ London: New York University Press, s. 1-19.
- Garland-Thomson, Rosemarie. 2005. „Feminist Disability Studies“. *Signs: Journal of Women in Culture and Society* 30 (2): 1557-1587. The University of Chicago Press.
- Garland-Thomson, Rosemarie. 2006. „Integrating Disability, Transforming Feminist Theory“. In Lennard J. Davis (ed.) *The Disability Studies Reader*. Second edition. New York/ London: Routledge, s. 257-273.
- Gerschick, Thomas J. 2000. „Toward a Theory of Disability and Gender“. *Signs: Journal of Women in Culture and Society* 25 (4): 1263-1268. The University of Chicago Press.
- Gerschick, Thomas J. [1998] 2004. „Sisyphus in a Wheelchair: Physical Disabilities and Masculinity“. In David M. Newman, Jodi A. O'Brien (eds.) *Sociology: Exploring the Architecture of Everyday Life*. 5th edition. Thousand Oaks: Pine Forge Press, s. 114-127.

- Gerschick, Thomas J. 2005. „Masculinity and Degrees of Bodily Normativity in Western Culture“. In Michael S. Kimmel, Jeff Hearn, R. W. Connell (eds.) *Handbook of Studies on Men & Masculinities*. Thousand Oaks: Sage Publications, s. 367-378.
- Gillman, Laura. 2007. „Beyond the Shadow: Re-Scripting Race in Women's Studies“. *Meridians: feminism, race, transnationalism* 7 (2): 117-141. Indiana University Press.
- Guba, Egon G., Yvonna S. Lincoln. 1994. „Competing Paradigms in Qualitative Research“. In Norman K. Denzin, Yvonna S. Lincoln (eds.) *Handbook of qualitative research*. Thousand Oaks: Sage Publications, s. 105-117.
- Hearn, Jeff. 1996. „Is masculinity dead? A critique of the concept of masculinity/masculinities“. In Máirtín Mac an Ghail (ed.) *Understanding masculinities: social relations and cultural arend*. Buckingham: Open University Press, s. 202-217.
- Hopkins, Peter, Greg Noble. 2009. „Masculinities in place: situated identities, relations and intersectionality“. *Social & Cultural Geography* 10 (8): 811-819.
- Katz Jonathan N. 2001. „The Invention of Heterosexuality“. In Kathy Lee Peiss (ed.) *Major Problems in the History of American Sexuality: Documents and Essays*. Boston: Houghton Mifflin Harcourt, s. 349-356.
- Ken, Ivy. 2007. „Race-Class-Gender Theory: An Image(ry) Problem“. *Gender Issues* 24. Springer Science, s. 1-20.
- Kimmel, Michael S. 1987. „Rethinking ‚Masculinity‘: New Directions in Research“. In Michael S. Kimmel (ed.) *Changing Men: New Directions in Research on Men and Masculinity*. Newbury Park: Sage Publications, s. 9-24.
- Kolářová, Marta. 2008. „Sociální distance a prolínání nerovností (třída, gender, rasa/ etnicita)“. In Jiří Šafr (ed.) *Sociální distance, interakce, relace a kategorizace:*

alternativní teoretické perspektivy studia sociální stratifikace. Praha: Sociologický ústav Akademie věd České republiky, v.v.i., s. 79-97.

- Kölblová, Kristýna. 2008. *Sociální a pracovní integrace mladých lidí s tělesným postižením*. Nepublikovaná diplomová práce. Brno: Pedagogická fakulta MU.
- Lanehart, Sonja L. 2009. „Diversity and Intersectionality“. In *Texas Linguistic Forum 53 – Proceedings of the Seventeenth Annual Symposium about Language and Society: 1-7*. University of Texas at Austin.
- Lieblich, Amia, Rivka Tuval-Mashiach, Tamar Zilber. 1998. *Narrative Research: Reading, Analysis, and Interpretation*. London/ Thousand Oaks: Sage Publications.
- Linton, Simi. 2006. „Reassigning Mening“. In Lennard J. Davis (ed.) *The Disability Studies Reader*. Second edition. New York/ London: Routledge, s. 161-172.
- Machálková, Veronika. 2010. *Jinakost jinak: „Zdravotní postižení“*. Nepublikovaná diplomová práce. Pardubice: Filozofická fakulta Univerzity Pardubice.
- Mansfield, Harvey C. 2006. *Manliness*. New Haven: Yale University Press.
- McCall, Leslie. 2005. „The Complexity of Intersectionality“. *Signs: Journal of Women in Culture and Society* 30 (3): 1771-1800. The University of Chicago Press.
- McRuer, Robert. 2006a. „Compulsory Able-Bodiedness and Queer/ Disabled Existence“. In Lennard J. Davis (ed.) *The Disability Studies Reader*. Second edition. New York/ London: Routledge, s. 301-308.
- McRuer, Robert. 2006b. *Crip Theory: Cultural Signs of Queerness and Disability*. New York/ London: New York University Press.

- Meekosha, Helen. 2006. „What the Hell are You? An Intercategorical Analysis of Race, Ethnicity, Gender and Disability in the Australian Body Politic“. *Scandinavian Journal of Disability Research* 8 (2-3): 161-176.
- Michalík, Jan. 2009. „Společenská východiska kvality života občanů se zdravotním postižením a pečujících osob v ČR“. *e-Pedagogium* 2009 (III): 91-111. Olomouc: Pedagogická fakulta Univerzity Palackého.
- Mitchell, David T. 2000. „Body Solitaire: The Singular Subject of Disability Autobiography“. *American Quarterly* 52 (2): 311-315.
- Mitchell, David T., Sharon L. Snyder. 2006. „Introduction: Cultural Locations of Disability“. In David T. Mitchell, Sharon L. Snyder (eds.) *Cultural Locations of Disability*. Chicago: University of Chicago Press, s. 3-34.
- Murphy, Robert F. 2001. *Umlčené tělo*. Praha: Sociologické nakladatelství (Slon).
- Oates-Indruchová, Libora. 2006. „The Void of Acceptable Masculinity During Czech State Socialism: The Case of Radek John s Memento“. *Men and Masculinities* 8 (4): 428-450.
- Pearce, Lynne. [1995] 2007. „Nalézt místo, odkud psát: metodologie feministické textové praxe“. Přeložila Michaela Cyrusová. In Libora Oates-Indruchová (ed.) *Ženská literární tradice a hledání identit: antologie angloamerické feministické literární teorie*. Praha: Sociologické nakladatelství (Slon), s. 249-274.
- Petersen, Alan. 1998. *Unmasking the Masculine: ‚Men‘ and ‚Identity‘ in a Sceptical Age*. London: Sage Publications.
- Polkinghorne, Donald E. 1988. *Narrative Knowing and the Human Sciences*. Albany: State University of New York Press.

- Reinharz, Sulamit. 1992. „Feminist Content Analysis“. In *Feminist Methods in Social Research*. Oxford/ New York: Oxford University Press, s. 145-163 (8. kapitola)
- Robillard, Albert B. 1999. *Meaning of a Disability: The Lived Experience of Paralysis*. Philadelphia: Temple University Press.
- Seidler, Victor Jeleniewski. 1997. *Man Enough: Embodying Masculinities*. London: Sage Publications.
- Serlin, David. 2003. „Crippling Masculinity: Queerness and Disability in U.S. Military Culture, 1800 – 1945“. *GLQ* 9/ 1-2. Duke University Press, s. 149-179.
- Shakespeare, Tom. 1999. „The Sexual Politics of Disabled Masculinity“. *Sexuality and Disability* 17 (1): 53-64.
- Shakespeare, Tom. 2006. „The Social Model of Disability“. In Lennard J. Davis (ed.) *The Disability Studies Reader*. Second edition. New York/ London: Routledge, s. 197-204.
- Shuttleworth, Russell P. 2004. „Disabled Masculinity: Expanding the Masculine Repertoire“. In Bonnie G. Smith, Beth Hutchison (eds.) *Gendering Disability*. New Brunswick/ New Jersey/ London: Rutgers University Press, s. 166-178.
- Schrock, Douglas, Michael Schwalbe. 2009. „Men, Masculinity and Manhood Acts“. *Annual Review of Sociology* 35: 277-295.
- Schweik, Susan M. 2009. *The Ugly Laws: Disability in Public*. New York/ London: New York University Press.
- Šafr, Jiří (ed.). 2008. *Sociální distance, interakce, relace a kategorizace: alternativní teoretické perspektivy studia sociální stratifikace*. Praha: Sociologický ústav Akademie věd České republiky, v.v.i.

- Šanderová, Jadwiga. 2008. „Interpretativní pojetí a kvalitativní výzkum sociálních nerovností“. In Jiří Šafr (ed.) *Sociální distance, interakce, relace a kategorizace: alternativní teoretické perspektivy studia sociální stratifikace*. Praha: Sociologický ústav Akademie věd České republiky, v.v.i., s. 45-60.
- Šanderová, Jadwiga. 2009. „Takzvaný kulturní obrat v konceptualizaci nerovností“. In Jadwiga Šanderová, Olga Šmídová a kol. (eds.) *Sociální konstrukce nerovností pod kvalitativní lupou*. Praha: Sociologické nakladatelství (Slon), s. 22-46.
- Šmídová, Iva. 1999. „Men in the Czech Republic: A Few Questions and Thoughts on Studying (Some) Men“. *Czech Sociological Review* 7 (2): 215-222.
- Šmídová, Iva. 2002. „Muži v České republice podle Jiných mužů“. *Sociální studia* 7: 89-117. Brno: FSS MU.
- Šnokhous, Petr. 2008. *Strach ze ztráty maskulinity u českých mužů*. Nepublikovaná bakalářská práce. Praha: FHS UK.
- Thomas, Carol, Mairian Corker. 2002. „A Journey around the Social Model“. In Mairian Corker, Tom Shakespeare (eds.) *Disability/ Postmodernity: Embodying Disability Theory*. London: Continuum, s. 18-31.
- Thomas, Carol. 2004. „How is disability understood? An examination of sociological approaches“. *Disability & Society* 19 (6): 569-683.
- Tremain, Shelley. 2006. „On the Government of Disability: Foucault, Power, and the Subject of Impairment“. In Lennard J. Davis (ed.) *The Disability Studies Reader*. Second edition. New York/ London: Routledge, s. 185-196.
- Vojtíšková, Kateřina. 2008. „Studium sociální struktury jako konstruovaného prostoru. Sociální kategorizace a sociální identita“. In Jiří Šafr (ed.) *Sociální distance, interakce, relace a kategorizace: alternativní teoretické perspektivy studia sociální stratifikace*. Praha: Sociologický ústav Akademie věd České republiky, v.v.i., s. 61-78.

- Výzkumné centrum integrace zdravotně postižených. 2005. *Občané se zdravotním postižením a veřejná správa*. Olomouc: Univerzita Palackého.
- Weber, Lynn. 1998. „A Conceptual Framework for Understanding Race, Class, Gender, and Sexuality“. *Psychology of Women Quarterly* 22: 13-32. Cambridge University Press.
- Whitehead, Stephen M. 2006. *Men and Masculinities*. Cambridge: Polity Press.
- Wilson, Daniel J. 2004. „Fighting Polio Like a Man: Intersections of Masculinity, Disability and Aging“. In Bonnie G. Smith, Beth Hutchison (eds.) *Gendering Disability*. New Brunswick/ New Jersey/ London: Rutgers University Press, s. 119-133.

Analyzované texty

- Jergl, Ivan. 2004a. „Domov pro moji lásku“. In *Každý běží svou míli*. Praha: Okamžik, s. 8-12.
- Jergl, Ivan. 2004b. „Nezbytně nutné nedorozumění“. In *Každý běží svou míli*. Praha: Okamžik, s. 13-17.
- Jergl, Ivan. 2004c. „Popis činností v osudové roli č. 5784 (katalog osudů díl III., str. 825 a násl.)“. In *Každý běží svou míli*. Praha: Okamžik, s. 17-21.
- Jergl, Ivan. 2004d. „Pořád jsme čtyři“. In *Každý běží svou míli*. Praha: Okamžik, s. 21-26.
- Junková, Šárka. 2005. *Sejdeme se v nebi*. Český Těšín: Vydavatelství Víkend.
- Nerková, Delicie. 2004. „Být jako modřín“. In *Každý běží svou míli*. Praha: Okamžik, s. 37-44.

- Nouza, Jan. 1984. *Nezůstat sám*. Praha: Melantrich.
- Nouza, Jan. 2006. „Každý běží svou mílí“. In *Amor na útěku*. Praha: Okamžik, s. 81-97.
- Rozum, Vratislav. 1997. *Tys mne zabil*. Praha: Český spisovatel.
- Sobotka, Richard. 2003. *Bezruký Frantík*. Šenov u Ostravy: Tilia.
- Wokoun, Alois („Ála“). 2000. *Slasti vozičkáře*. Praha: Asociace Polio.

Zákony

- Zákon č. 561/ 2004 Sb., školský zákon, ust. § 16. Citováno in Výzkumné centrum, 2005: 50-51.